

Tallinna Pedagoogikaülikool

Filoloogiateaduskond

Piret Norvik

**Kirderannikumurde sõnavaralised suhted
naabermurrete ja -keeltega**

Magistritöö

Tallinn

1998

EESSÕNA

Teema "Kirderannikumurde sõnavaralised suhted naabermurrete ja -keeltega" on valminud suurema uurimistöö "Põhja-Eesti murrete sõnavaralised suhted" raames. Selle puhul olen keskendanud põhitähelepanu kirderannikumurde läänerühma (Jõelähtme, Kuusalu ja Haljala) murrakute sõnavarale. Teema "Põhja-estli murrete sõnavaralised suhted" on mulle soovitanud filoloogiadoktor Valdek Pall.

1977. a. kavandati Keele ja Kirjanduse Instituudi arvutuslingvistika sektoris selle juhataja Mart Remmeli eestvõttel eesti etnogeograafia uurimisprogramm, mis haarab endasse ka eesti murrete sõnavaraliste suhete uurimise. Selleks asusin 1977. a. koos väikese töögrupiga koostama "Väikese murdesõnastiku" (VMS) käsikirja, eesmärgiga sõnastiku arvutisse sisestatud materjali alusel uurida Põhja-Eesti murrete sõnavaralisi suhteid. Sõnastik on ilmunud trükis: I osa 1982, II osa 1989.

Sügavam huvi tekkis mul kirderannikumurde sõnavara vastu. Olen kõik oma suved veetnud Käsmu külas ja kohalikkude murrakute lapsest saadik kuulnud. Ka olen ma kirderannikumurret ise kõige rohkem kogunud. 1975. a., kohe järgmisel suvel pärast Tartu ülikooli lõpetamist, kutsus Mari Must mind endaga kaasa ekspeditsioonile kirderannikumurde alale, kus ta selle kesk- ja idaosas (endises Viru-Nigula, Lüganuse, Vaivara ja Iisaku kihelkonnas) asus intensiivsemalt materjali koguma kirderannikumurde tekstiköite jaoks, mis ilmus 1995. a. (vt Must 1995). Olen koos M. Mustaga läbi käinud suurema osa kirderannikumurde alast - Kuusalu randadest kuni Alutaguse metsadeni, välja arvatud Jõelähtme kihelkond, kus M. Must oli murdeainest talletanud varasematel aastatel. Kuusalu rannikumurde alal olen töötanud 1991. a. alates, mil olin soome keeleteadlasele Kalevi Wiikile küsitlejana abiks videofilmi tegemisel kirderannikumurde kõnelejaist. (Meil endil ei ole sellelt alalt tehtud mitte ühtegi (!) tundi filmi). Et mul on küllalt suured teadmised sellest vanast soomepärasest murrakust, selle eest võlgnen tänu eelkõige Edgar Lilheinile ja Nelli Mikiverile perega (Viinistu küla), kes on mind alati lahkelt vastu võtnud. Kuusalu rannikumurde levila piire on selgitanud ja aidanud rannarahva elu paremini mõista kodu-uurija Väino Piikmann (Turbuneeme küla). Eesti ja soome rannarahva suhetest on rääkinud Juline Olman (Pihlaspea küla).

Teema lahendamisel olen läänemurde küsimustes abi saanud lähematelt kolleegidelt Aldi Sepalt ja Evi Juhkamilt. E. Juhkam on jaganud mulle oma teadmisi eestirootsi ja soomerootsi keelelistest mõjustustest eesti murretes, selgitanud eestirootslaste asualade paiknemist Põhja-Eesti rannikul. Soome laenude selgitamisel olen kasutanud Anu Haagi nõuandeid. Põhjaeesti ja lõunaeesti murrete vahekordi puudutavates küsimustes on mul palju abi olnud vestlustest lõunaeesti murrete ühe parema asjatundja filoloogiakandidaat Salme Nigoliga. Oma suurest teadmistepagasist on mulle lahkesti nõuandeid jaganud filoloogiadoktor Helmi Neetar, kes on olnud ka minu preprindi toimetaja. Minu töö edenemisele on kaasa aidanud instituudi direktorid, eriti Endel Sõgel ja Tõnu Seilenthal.

Põhja-Eesti murrete sõnavaraliste suhete uurimiseks olen saanud toetust Viro Säätiölt (1991) ja Eesti Teadusfondilt (1993-1995), millega soetati murdesektorile esimene arvuti ning osteti tarkvara. Toetus võimaldas mul talletada kirderannikumurret paljudelt headelt keelejuhtidelt, kellest mitmed ei ole kahjuks enam elavate kirjas, nagu Kuusalu rannikumurde alalt Juuli Paalberg (1901, Tapurla küla), Evald Lindström (1884-1997, Tammistu küla), Haljala rannikumurde alalt Alma Luige (1907-1997, Käsmu küla), Lüganuse murraku kõneleja Ida Kumer (1905-1992, Rääsa küla) ja Viru-Nigula murraku kõneleja Eliise Pung (1895-1987, Kurna küla). Siiani olen materjali kogunud Edgar Lilheinilt (1916, Viinistu küla) ja Nelli Mikiverilt (1923, Viinistu küla), Verner Seebloomilt (1913, Käsmu küla) ja Juline Olmanilt (1923, Pihlaspea küla). Neilt suurte teadmistega informantidelt olen aastate jooksul palju õppinud.

Toetusrahad on võimaldanud mul töötada Kodumaiste keelte uurimiskeskuse murdearhiivis, kus olen välja selgitanud soome laenude ja soomepärase sõnade vasteid soome murretes. Ka olen seetõttu saanud kasutada uurimiskeskuse raamatukogu teemakohase kirjanduse leidmiseks. Soome keeleteadlastest on abiks olnud head kolleegid: professor Eero Kiviniemi, filosoofiadoktor Maija-Liisa Länsimäki, emeriitprofessor Mauno Koski, professor Valma Yli-Vakkuri. Soome murdematerjalide kasutamisel on abiks olnud Ulla Takala. Lahkelt on oma abi pakkunud perekonnasõbrad Ritva ja Jaakko Tapaninen. Eesti ja Soome Teaduste Akadeemia välisvahetuse korras oli mul võimalus sel aastal käia Kodumaiste keelte uurimiskeskuses sõnavaraandmeid täpsustamas.

Mind on toetanud Göttingeni ülikooli soome-ugri seminari juhataja professor János Gulya, kelle kutsel olen ettekandega esinenud kolmel rahvusvahelisel konverentsil. Käesolevale magistritööle on lisatud ettekanne: "Die lexikalischen Einflüsse der Nachbarsprachen in den Mundarten Nordestlands", mille esitasin 14.-17. novembrini 1997 Göttingenis toimunud rahvusvahelisel konverentsil, mis oli pühendatud soome-ugri seminari 50. aastapäevale ja 250 aasta möödumisele fennougristikaga tegelemise algusest Göttingeni ülikoolis. Ettekande olen loovutanud avaldamiseks konverentsikogumikus.

Sõnavara levilate arvutiväljatrukid on teinud Indrek Hein, Mart Meri ja Ülle Viks. Artiklid on kirjutusmasinal puhtaks kirjutanud Astrid Kүүts ja Viivi Loit, arvutiga Terje Mäepalu. Oma viimased artiklid olen ise arvutisse sisestanud. Kaardid on aidanud arvuti abil koostada arvutiõpetajad Ere Orav ja Andrus Tikk. Mitme minu kirjutise trükkijõudmise eest on hea seisnud Väino Klaus. Saksakeelsed tõlked on teinud Gisela Mell. Rahvakunsti alal olen konsulteerinud Rahvakunsti Klubi esinaise Mare Sihvrega, kelle rikkalikku rahvakultuuri-alast raamatukogu olen ühtlasi kasutanud. Töö on aidanud tehniliselt kaante vahele saada Madis Norvik. Eesti murrete uurimist ja kogumist on väärtustanud minu ema ja isa: Valli ja Evald Raud. Neile kõigile kuuluvad samuti minu tänusõnad.

Lõpuks olen tänulik oma isa ülikooli- ja korporatsioonikaaslasel cand. med. vet. Valdar Parvele (sen), kes on õhutanud mind teadustööga tegelema.

Käesolev magistritöö sisaldab järgmisi trükis ilmunud töid:

1. **Über die Erforschung der estnischen Dialektlexik mittels Computer (Ergebnisse und Perspektiven).** - Congressus Septimus Internationalis Fenno-Ugristarum. Rundtischgespräch "Dialectologia Uralica", Debrecen, 30. August 1990. Thesen zu den Vorträgen und Referaten. Hamburg, 1990, lk. 62-63.
2. **Über die lexikalischen Beziehungen zwischen den nordestnischen Dialekten.** Preprint KKI-35. VI. Internationaler Finnougristenkongreß (Syktyvkar, 24.-30. Juli 1985). Tallinn, 1985, 28 lk.
3. **Über die lexikalischen Beziehungen zwischen den nordestnischen Dialekten.** - Материалы VI Международного конгресса финноугроведов. Том 2. Москва 1990, с. 365-367.
4. **Viron Kadrinan murteen sanasto.** - Kieliposti 1991, nr. 2, lk. 23-26.
5. **Ühe murraku sõnavara ja tema suhted.** - Läänemeresoome keelte sümpoosion. Teesid. Symposium 1988. Turku 30.8.-2.9.1988. Turku, 1988, lk. 66-67.
6. **Об изучении эстонских диалектов при помощи ЭВМ.** - Совещание по вопросам диалектологии и истории языка (лингвогеография на современном этапе и проблемы межуровневого взаимодействия в истории языка). Ужгород, 18-20 сентября 1984 г. Тезисы докладов и сообщений. II том, Москва 1984, с. 181-182.
7. **Kuusalu rannikumurde sõnavara ja selle suhted soome keelega.** - Sessiones sectionum. Lexicologia & Onomastica. Pars V. Congressus Octavus Internationalis Fenno-Ugristarum. Jyväskylä 10.-15.8.1995. Jyväskylä, 1996, lk. 139-143.
8. **Die Lexik der estnischen Mundart von Kuusalu (nordöstlicher Küstendialekt) und ihre Beziehungen zum Finnischen.** - Summariä acroasium in sectionibus et symposiis factarum. Pars II. Congressus Octavus Internationalis Fenno-Ugristarum 10.-15.8. 1995. Jyväskylä, 1995, lk. 87-88.
9. **Kalevala Seltsi auhind Edgar Lilheinile.** - Keel ja Kirjandus 1996, nr 1, lk 68-69.
10. **Hüä käsi tegeb, parema kaul kandab. Retsensioon: Mari Must. Kirderannikumurde tekstid. Eesti murded V. Eesti Teaduste Akadeemia Eesti Keele Instituut. Tallinn, 1995. 723 lk.** - Keel ja Kirjandus 1997, nr 11, lk 777-780.
11. **Anmerkungen zur Zusammensetzung der Lexik des Ostdialekts des Estnischen und seine Beziehungen zum Wotischen.** - Congressus Septimus Internationalis Fenno-Ugristarum. Debrecen 27.VIII.-2.IX.1990. Sessiones Sectionum Dissertationes. Linguistica. 3B. Debrecen, 1990, lk. 181-185.

12. Arstimislane sõnavara karjala keele Djorža murrakus. - Emakeele Seltsi aastaraamat 1985, nr. 31, lk. 69-74.

SISSEJUHATUS

1. Uurimuse eesmärk

Käesoleva töö eesmärgiks on internetis oleva "Väikese murdesõnastiku" sõnavaraloendite alusel kirderannikumurdele iseloomulike levikutüüpide väljaselgitamine. Vaadeldakse kirderannikumurde sõnavaralisi suhteid eesti põhimurretega ja analüüsitakse vastava ala sisemist jaotust. Jälgitakse esiletoodud levilate sõnavara arvulist koosseisu, selgitatakse sõnade päritolu: eelkõige suhteid soome keele ja teiste läänemeresoome keeltega, aga ka naaberkeeltega (rootsi ja vene keelega).

2. Senised uurimused

Eesti keeleteaduses oli keelegeograafilisele uurimismeetodile alusepanija ja selle tõhusaim rakendaja Andrus Saareste. Artiklis "Eesti keeleala murdelisest liigendusest" on A. Saareste toonud esile nii foneetiliste, morfoloogiliste kui ka leksikaalsete erijoonte alusel eesti murrete levikutüübid ja neid ka lähemalt iseloomustanud. See artikkel on olnud aluseks nii mulle kui ka paljudele teistele keeleteadlastele eesti murrete jaotamisel (vt Kask 1956, Murumets 1982-83, Must 1987, Pall 1994). A. Saareste (1952: 98) on osutanud, et kui kõik eesti murdenähtuste levilad kaardile kanda, saaksime neist "fantastilise sasimuse". Kuid ometi on võimalik eraldada teatud alasid, kus paljud piirjooned kokku satuvad. Need vöötmed kulgevad tema arvates harilikult mööda asustamata alasid (soid, rabasid, suuremaid metsi) või ühtivad väinade ja jõgedega. Neid piirjoonte kimpe võib käsitleda mingite murdepiiridena, mis lahutavad eriilmelisi idioome.

Kirderannikumurde sõnavara on eesti murdeuurijate poolt seni vähe uuritud. Üheks põhjuseks on asjaolu, et eesti keeleteadlastel on puudunud Eesti taasiseseisvumiseni võimalus töötada Helsingis Kodumaiste keelte uurimiskeskuse murdearhiivis. Ilma soome murdematerjali kasutamata ei ole aga võimalik

laenusuhteid ja ühist sõnavara analüüsida. Seetõttu on kirderannikumurde sõnavara seni kästlenud põhjalikumalt soome ja rootsi keeleteadlased. Seppo Suhonen artiklis "Über die Beziehungen zwischen dem Finnischen und den estnischen Küstendialekten" (1979). Autoril olid artikli allikmaterjalina kasutada lisaks veel tema enda poolt 1976-1977 tehtud helilindistused E. Lilheini murdekõnest (20 t. ja 5 min. ulatuses). Paljud S. Suhoneni põhimõtted on kehtivad tänapäevalgi. Kirderannikumurde sõnade päritolu on oma doktoritöös "Lexical Characteristics of the Estonian North Eastern Coastal Dialect" (1996) selgitanud Tiina Söderman. Monograafiana esitatud väitekirja sõnastiku osas on käsitletud 698 kirderannikumurde sõna, mis esinevad vähemalt kolmes murrakus. Selle piirangu tõttu on vaatluse alt välja jäänud suur hulk huvipakkuvaid sõnu, sest iga sõna kohta ei pruugi murdekartoteegis kõigist murrakuist teateid kogutud olla. T. Södermani poolt vaadeldud sõnadest on tuletisi 250 (umbes 36 %), laensõnu 220 (31,5 %), onomotopoeetilis-deskriptiivsõnu ligi 100 (14,5 %) ja liitsõnu ca 60. Ligi neljandik võõrapärasest ainekust on soome laenud (170 sõna), leidub ka vene (21) ja rootsi laensõnu (14). Selles uurimuses on T. Södermanil soome laenude osakaal liiga suur. Ta on pidanud ka mitmeid kirderannikumurdele omaseid häälikulisi eriarenguid, nt $*\gamma l > ul$, $*\gamma r < ur$ (esineb sõnuti ka tugevaastmelistes vormides Kodavere murrakus) sõnades *kaul* (samuti selle tuletisi *kaulastikku* jt) ning *kaur* (Söderman 1996: 49-50) soome laenudeks.

Idamurde sõnavaralisi suhteid on põgusalt vaadeldud V. Pall artiklis "Idamurde vahekorraast naabermurretega ja vadja keelega" (1982: 248-249). Sirje Ainsaar (Murumets, 1990) on kvantitatiivsete meetodite abil selgitanud eesti murrete leksikaalseid suhteid ja hinnanud murdekogusid. Tal on mitmeid uurimusi eesti murrete liigendusest murdesõnavara alusel (vt Murumets 1981-84). Lõunaeeesti murdesõnavara on uurinud VMSi ainekust alusel Eino Koponen (1993). Suur osa autori poolt uuritud lõunaeeestilistest põhitüvedest kuulub sõnavara uuematesse kihistustesse: need on kas laenud (vene, läti või saksa keelest) või semantiliste ja morfoloogiliste tunnusjoonte alusel liigitatavad nn ekspressiivsete ja deskriptiivsete sõnade hulka. Arvult väiksema osa moodustavad need põhitüved, millel on vasteid ka teistes läänemeresoome või kaugemates sugulaskeeltes. Autor on arvamusel, et uurimustulemused toetavad paremini ehk seda hüpoteesi, mille järgi muinaslõunaeeesti

on kujunenud algläänemeresoome keelekuju alusel, kui hüpoteesi, nagu oleksid põhja- ja lõunaeeesti murde erinevused tingitud muinaslõunaeeesti kuulumisest algselt koos muinasliiviga ühisesse, kuid põhjaeeesti murdest omaette arengusuunda.

Kirderannikumurde sõnavara uurimisel on mulle eeskujuks olnud ka Arvo Krikmanni Lahemaa vanasõnade levikutüüpe käsitlev raamat "Meri andab, meri ottab" (1981: 5-45), millest nähtub, et põhjaranniku vanasõnade geograafilised levikutüübid ühtivad suurepäraselt kirderannikumurde levikutüüpidega.

3. Kirderannikumurde sisemine jaotus

Eesti murded jaotatakse kolme põhirühma: põhjaeeesti murded, lõunaeeesti murded ja kirderannikumurre. Põhjaeeesti murded jagunevad omakorda: saarte, lääne-, kesk- ja idamurre. Lõunaeeesti murded jagunevad: mulgi, tartu ja võru murre. Et omaette põhirühma moodustab ka kirderannikumurre, sellel seisukohal on mitmed keeleteadlased.

Esimene, kes tõdes, et põhjarannikul kõneldav murre - *Stranddialekt*, on häälikuliselt ja morfoloogiliselt teistest eesti murretest väga erinev, oli Mihkel Veske, kes 1875. a. töötas Haljala, Rakvere, Viru-Jaagupi, Lüganuse, Jõhvi ja Vaivara murrakualal. Oma reisiaruandes (Veske 1877: 45) märgib ta, et Viru-Nigula ja Haljala rannakülades, umbes 5 versta laiuses võõndis kõneldakse murret, mis sisaldab palju vanemaid ja täiuslikemaid vorme kui ükski teine murre. Tema uurimistulemuste järgi ümbritses kõnealust rannikumurret teine, samuti vana häälikulise kuju säilitanud murrak, millest keskeesti, tallinna kirjakeel on lühenemiste ja sõnaseesmistest teiseid läbi tekkinud. Viimati nimetatud sisemaamurde levila kihelkonna maapoolses osas ulatus M. Veske arvates ligikaudu kuni 15 versta kauguseni rannast. Ida pool läheb see murre üle Lüganuse murrakuks ja väikeste erinevustega Alutaguse murdeks, millel on esimesega võrreldes palju suurem levila. Juba M. Veske püstitas küsimuse, millele ei ole ühest vastust tänini, miks kirderannikumurre on vanemal järjel ja soome keelele lähem kui teised eesti murded. Peamisteks põhjusteks peab ta ühist päritolu ja tihedat vastastikust suhtlemist. Ometi ei saa tema arvates keelte lähedust seletada ainuüksi soome poolt laenamisega, sest rannikumurre ei kattu

täielikult ühegi soome murdega ning omab mitmeid vanemaid vorme kui üldiselt vanapärasel järjel olev soome keel (Veske 1877: 60-61). 55 aastat hiljem pidas A. Saareste (1932: 39) kirderannikumurdele omaste rohkete isoglosside alusel võimalikuks kõnelda kolmandast peamurdest. Paul Ariste (1956: 15) on esimene, kes ütles sõnaselgelt, et kirderannikumurre on muudest eesti murretest erinev, olles "**tegelikult eesti keele kolmandaks põhimurdeks**". Ühtlasi arvab ta, põhjaeestlased on asunud üldiselt samal maa-alal, kus praegu kõneldakse põhjaeesti murret. Kuid kirdes on põhjaeesti territoorium olnud praegusest palju ulatuslikum, ulatudes Narva jõest ka ida poole. Tema arvates on kirdeosa Põhja-Eesti keelealast varakult eraldunud, moodustades omaette murde, millel on ka **erinev sõnavara**. Arnold Kask jagab samuti eesti mured kolme põhirühma, kusjuures omaette murderühma kuuluvad tema arvates häälikuliste ja morfoloogiliste erijoonte tõttu ka põhjaeesti rannikumurrakud (Kask 1956: 31, 40).

M. Must, kes on uurinud lähemalt kirderannikumurde häälikulisi ja grammatilisi tunnusoone ja võrrelnud neid naabermurrete ja -keelte omadega, on jõudnud järeldusele, et kirderannikumurre on "**iseseisev murre**, mida teistest eesti murretest eristab silmapaistev hulk üksnes või eeskätt temale omaseid erijoone. Nende seas on rohkesti põhja- ja kirdepoolsete sugulaskeeltega ühiseid keelendeid. Suur osa neid muudatusi ja edasiarenguid, mis toimusid 13.-16. sajandil, kõnesolevat murret ei puudutanud, mistõttu see on mitmes suhtes vanemal astmel kui näiteks põhjaeesti mured" (Must 1987: 356). Kui kitsama levikuga sõnade puhul võib tihtipeale oletada, et tegemist on laenudega, siis laiemal levikuga sõnade puhul tuleb ühineda M. Musta seisukohaga, mida pooldavad mitmed teisedki eesti murdeuurijad, et kõiki kirderannikumurdes leiduvaid nn soomepärasusi ei saa tagasi viia üksnes laenusuhetele ja seletada arvukaid häälikulisi, sõnavaralisi, eriti aga morfoloogilisi ja süntaktilisi keelenähtusi, mis on levinud kogu vaadeldaval murdealal või kaugemal sisemaalgi pelgalt laenamisega. "**Need on häälikulise ja grammatilise struktuuri genuiinsed elemendid, mis samal ajal annavad tunnistust kirderannikumurde muistsest kokkukuuluvusest põhja- ja idapoolsete hõimukeeltega. Vanale ühisele aluspõhjale on sajandeid kestnud tiheda läbikäimise tulemusel ladestunud nii soome kui vadja ja isuri keelest uusi laenukihte ja -elemente, mida on raske**

vanuse järgi liigitada või murdeomastest nähtustest eristada (Must 1987: 355-356).

Ka V. Pall on arvamusel, et rannikumurre on eriasendis. Siin puudub palju muudele eesti murretele iseloomulikke nähtusi, mujal tekkinud innovatsioonid, nagu nt sise- ja lõpukadu, vältevaheldus, palatalisatsioon, *sse*-illatiiv, *si*-imperfekt jne, pole sellesse murdesse jõudnud (Pall 1994: 7). Tiit-Rein Viitso järgi tuleb rannikumurde "soomepärasusi" tihtipeale pidada hoopis vanapärasusteks (1996: 394). S. Suhonen tegi rahvusvahelisel konverentsil Göttingenis (17. nov. 1997) ettepaneku: eesti ja soome keeleteadlased võiksid omavahel kokkuleppele jõuda, et kirderannikumurde puhul on tegemist vana hõimurühma keelega, mis on aegade jooksul vastu võtnud rohkesti mõjustusi soome keelest.

Kirderannikumurret on kõneldud võrdlemisi kitsal rannikuribal Tallinna ja Narva vahelisel alal. Endises Jõelähtme ja Kuusalu kihelkonnas on kirderannikumurde ala piirdunud peamiselt rannikuküladega, kuid Haljala kihelkonnast alates muutub see ala kord-korralt laiemaks, haarates enda alla kogu endise Lüganuse ja Jõhvi kihelkonna ja ulatudes Vaivaras kuni eesti keeleala idapiirini (Kask 1962: 10). M. Must annab veel täpsema määratluse: kirderannikumurde levila saab alguse Viimsi poolsaarelt, haarab Harjumaal enda alla kitsa rannikuriba koos neemede ja saartega, Virumaal ka Käsmu küla¹. Alates Lobineemest tungib kirderannikumurre üha sügavamale sisemaale, ulatudes Iisakus Peipsi põhjakaldani ja idas Narva jõeni (Must 1995: 5). Kirderannikumurde levilasse on ta arvanud ka Rakvere kihelkonna põhjaosa murraku (vt Must 1995: kaart lk-1 6).

Kui Haljala ja Jõelähtme murraku puhul on üleminek keskmurdele sujuv, siis Kuusalu rannakülad on maaküladest markantselt erinevad. Nii näiteks on Haljala Metsiku valla murre sõltuvalt materjalist kas kirderanniku- või keskmurdeline (M. Musta suuline teade 8.05.1996). Kuusalu põhjarandade murrak kuulub kirderannikumurde alla, kihelkonna lõunapoolses osas kõneldud murrak keskmurde alla. Kuusalu rannikumurre on eriti tugev olnud Pärisea ja Juminda poolsaare külades. Mida rohkem sisemaa poole, seda nõrgemaks murre on jäänud. Kui Viinistul on vokaalharmonia järjekindel, siis 3 km eemal sisemaa pool asuvas Turbuneeme

¹ Kahjuks ei ole seda arvestatud uues "Eesti keele käsiraamatus" (Erelt, M., Erelt, T., Ross, K. 1997: 8), kus on Käsmu poolsaar kirderannikumurde levilast välja jäetud. Ilmselt on autorid toetunud "Väikese murdesõnastiku" II osa (1989) lõpus ilmunud kaardile.

külas on see juba nõrgenenud. Nii öeldakse Viinistul *Rüä madal*, Turbuneemes aga on juba tarvitusel *Rüa madal*. Kõnnu rannas on rannikumurde levila piiriküladeks Suurpea ja Kasispea, osalt Vihasoogi. Loksal kõneldud juba maakeelt. (V. Piikmanni suulised teated). Lääne pool lõpeb Kõnnu ranna murrak Haras. Kolga rannas ulatub Kolga ranna murraku piir Pedaspea külani.

M. Must toob (1995: 41-49) kirderannikumurdes esile neli alarühma: **läänerühma**, kuhu kuuluvad Jõelähtme, Kuusalu ja Haljala lääneosa murrak. **Keskrühma** - Haljala Selja murrak ja Viru-Nigula murrak - murrakud on üleminekuala läänepoolseilt murrakuilt idapoolseile. Neil murrakuil on olulisi ühisjooni kirderannikumurde läänerühma murrakutega, samuti Soome lahe saarte ja Soome rannikualade keeletarvitusega. Väga omanäolisena tõuseb keskrühmas esile Viru-Nigula põhjaosa (Meriküla, Aseri, Unukse, Koila, Lahe, Mahu, Männikküla, Letipea) arhailine rannikumurrak, mille levilat on üksikasjalikult kirjeldanud ja selle erijoontele tähelepanu juhtinud M. Veske (1877)².

1970-ndatel aastatel oli murdeuurijail võimalik Viru-Nigulas murdekõnelejaid leida ja vanapärast murrakut kuulda, kuid need ei olnud pärit rannaküladest, vaid põhiliselt alalt, mis M. Veske uurimistulemuste järgi ümbritsenud vana rannikumurrakut lõuna poolt ja mis oli samuti vana häälikulise kuju säilitanud murrak. Viimati nimetatud sisemaamurraku levila kihelkonna maapoolses osas ulatus M. Veske arvates kuni 15 versta kauguseni rannast (Härjapea, Võrkla, Pada, Uljaste, Vasta, Iila, Kutsala, Kunda küla). Mida rohkem maa poole, seda nõrgemaks jäi murrak. Viru-Nigula Iila külast on kirja pandud teade, et *kabalas siel oli kergemb kielemurrak* (seal ei kõneldud enam rannakeelt). Vanapärast Viru-Nigula murrakut oli võimalik veel hiljaaegu kuulda E. Pungalt (Kurna küla), kelle kõnes peaaegu ei esinenud *e-d*, tulid ette lõputa *da*-infinitiivid *veta, luke, pita, ketra, lícúttá* jt.

Idarühm jaguneb Alutaguse murrakuiks: Lüganuse, Jõhvi, Iisaku (rannikumurre) ja Vaivara lääne murrak ja ingeripäraseks Vaivara ranniku-, keskning idamurrakuks. Neist vanimaks ja kesksemaks peab M. Must Alutaguse murrakuterühma, kuhu kuulub Virumaa idaosa Soome lahest kuni Peipsi põhjapiirini

² Nende külade keeletarvituse erinevust on täheldanud kohalikud elanikud ise. Pärast seda kui ma olin kõneldud 1997. a. augustis Oru küla kodukülapäeval Viru-Nigula murrakust ja selle kõnelejaist, tuli minu juurde Aserist pärit naine ja ütles, et tema ema olevat rääkinud soomepärasest murrest.

ja mis on seotud tugevasti põhja- ja kirdepoolsete läänemeresoome keeltega.

T.-R. Viitso jõuab läänemeresoome esimese silbi õ ajalugu jälgides järeldusele, et **alu** (vaia algupäraga Lüganuse, Jõhvi, Vaivara lääne- ja keskosa ning Iisaku põhjaosa murrakud) ja **viru** (taro algupäraga Jõelähtme, Kuusalu, Haljala, Viru-Nigula, Vaivara põhja- ja idaosa murrakud) on iseseisvad põhimurded. Ta peab täiesti ebakorrektselt alu ja viru ühendamist kirderannikumurdeks: lisaks sellele, et need on kumbki kujunenud eri murderühma jagunemise teel, pole neil isegi mitte ühiseid uuendusi (Viitso 1978: 81, 100).

Pikka aega on uurijaid, nii keeleteadlasi kui arheolooge, huvitanud kirderannikumurde piiride küsimus. Mitme autori arvates on kirderannikumurre varem ulatunud **kaugemale sisemaale**. M. Veske (1877: 47) oli seisukohal, et rannikumurre peab varem olema ulatunud sügavamale sisemaale. Ka A. Saareste (1932: 39) on pidanud kirderannikumurde kunagist laiemat ulatuvust lõuna suunas, eriti Virumaal tõenäoliseks. M. Must on leidnud, et kirderannikumurret iseloomustab suur hulk ühiseid tunnusjooni ja piir kõnealuse murde ning põhjaeesti murrete vahel on üldiselt üsna järsk. Samas esineb Kirde-Harjumaa ja Virumaa keskmurdelistel murrakute keeletarvitusel mitmeid põliseid rannikumurdelisusi, mis kõnelevad asjaomase murdeala varasemast ulatuslikumast levilast lõuna suunas. Tema arvates kinnitavad keeleandmed arheoloogide seisukohti, et muistsel Virumaal, mis oli üks meie põlisema ja kompaktsema asustusega maakondi, oli keskne osa kirderannikumurret kõneldud hõimudel (Must 1987: 316-317, vt ka Schmiedehelm 1956: 157-158). Kirderannikumurret on kõneldud seega arvatavasti ka endise Haljala kihelkonna Sagadi vallas, samuti Vihula, Kavastu, Karula ja Varangu ümbruseski, kust aga kirjanekud peaaegu täiesti puuduvad.

4. Kirderannikumurde sõnavara iseloomustuseks

Pärast paranduste sisseviimist on internetti antud "Väikeses murdesõnastikus" märksõnu 73 397. Ligi pool sõnavarast (35 981 sõna, 49 %) on levinud Põhja-Eestis (sõnade arv, mis ei ületa lõunaeesti murde levila piire, on vastavalt 16 679). Siia on arvatud ka kirderannikumurre, mis kuulub enamasti põhjaeestilise levikuga sõnade

koosseisu. Seejuures sõnu, mis on levinud üksnes kirderannikumurdes, st mille levila ei ületa kirderannikumurde piire, on 7112 (20% Põhja-Eestis levinud sõnade üldarvust). See on vaid veidi rohkem, kui põhjaeesti murderühma kuuluvas saarte murdes, kus on 6876 sõna (19%), mis ei ületa selle murdeala piire. Teisele kohale jääb läänemurre 5000 sõnaga (14%). Kõige heterogeensem sõnavaraliselt on aga põhjaeesti murretest kõige suuremal territooriumil paiknev keskmurre, mille keskosa alusel on välja kujunenud eesti kirjakeel. Sõnu, mis on levinud üksnes keskmurdes, on ainult 3460 (11%). Kuid veel väiksem sõnavara poolest (2871 sõna) on eesti murretest kõige väiksema levilaga idamurre, kuhu kuuluvad Iisaku, Torma, Kodavere, Maarja-Magdaleena, Palamuse ja Laiuse murrak. Kui arvestada selle alla ka mõningaste idamurdeliste joontega Äksi ja Kursi murraku sõnavara, siis on idamurde levilas 3023 (8 %) üksnes sellel murdealal esinevat sõna, kusjuures suurem osa neist on väga kitsa levikuga: registreeritud vaid ühest kihelkonnast - enamasti Kodavere murrakust (1976 sõna), kust pärineb ühtlasi ka murdearhiivi suuruselt teine sõnavarakogu.

Kui vaadata, kuidas jaotub kirderannikumurde sõnavara sisemiselt, siis näeme, et kõige rohkem on neid sõnu, mis on kirja pandud vaid ühest murrakust - 5567 sõna! Kirderannikumurde sõnadest on ainult 593 sellised, mis on laiemalt levinud ehk millest on kirjapanekuid 3-8 murrakust. Seejuures nähtub, et väga kompaktne on areaal, kuhu kuuluvad idapoolsed murrakud. Sõnu, mis esinevad **idapoolsetes murrakutes** (Jõh Lüg IisR Vai) on ühtekokku 2732. Selles on sõnu, mis on levinud laiemalt (kahes kuni neljas murrakus) 393. Kui laiendada idapoolsete murrakute areaali Viru-Nigulaga, siis kasvab sellesse areaali kuuluvate sõnade hulk 3608-ni. Selles on omakorda sõnu, mis esinevad minimaalselt kahes ja maksimaalselt viies murrakus aga juba 680: *kukketama (kugetama, kuketamma)* 'õitsema, õhetama', *mükkä (mükka)* 'tumm', *riug* 'ritv, latt'. Kui lülitada vaadeldavasse areaali ka idamurdesse kuuluv Iisaku murrak, on selles sõnu 737. Kirderannikumurde **läänepoolsetes murrakutes** (Jõe Kuu Hlj) esinevaid sõnu on 2869. Ainult Kuusalu rannikumurdega piirduvaid sõnu on selles kõige rohkem - 2256! Laiema levikuga sõnu (vähemalt kahes ja kõige rohkem kolmes murrakus) sõnu on kõnealuses areaalis 230: *mökk* 'onn'. Kui laiendada seda areaali ida poole ja kaasata sellesse Viru-Nigula, siis ulatub selles sõnade arv juba 343-ni.

Kuusalu rannikumurde sõnu on "Väikeses murdesõnastikus" kõige rohkem (12 552). Kuusalu rannikumurre paigutub seega esinemissageduselt võrreldes teiste eesti murrakutega esikohale. See on tingitud asjaolust, et Kuusalu rannikumurre on väga omapärane ja selle murraku sõnavara on hästi kogutud. Kuusalu rannikumurdest on rohkesti kirjapanekuid ja helilindistusi, mis säilitatakse Eesti Keele Instituudi murdearhiivis. Seda on kogunud 20-ndatel aastatel Akadeemilise Emakeele Seltsi stipendiaadid, mitmed murdehuvilised, hiljem Emakeele Seltsi kaastöölised. Korduvalt on töötanud sellel alal mitmed eesti professionaalsed murdeuurijad. Kuid suure töö on ära teinud ka mitmed kohalikud murdekorrespondendid, eriti Juminda poolsaare Tammistu külas elanud Evald Lindström ja Pärисpea poolsaare Viinistu külas elav Edgar Lilhein. Viimane kannab tunnustusena tehtud töö eest Emakeele Seltsi teenelise korrespondendi nimetust ja on Kalevala Seltsi 1994. a. auhinna laureaat. Mõlemaid on korduvalt kasutatud ka keelejuhtidena. (vt Norvik 1996a, 1996b: 140)

T.-R. Viitso (suuline teade) on seisukohal, et ehk on Kuusalu rannikumurdes seetõttu rohkesti soome laene, et sellest murrakust on rohkesti sõnavara üles kirjutatud.

E. Lilhein kui Kuusalu Kõnnu ranna murraku parim kõneleja, on osutanud, et kirderannikumurre või *rannakiel*, nagu randlased ise nimetavad, on sõnavaraliselt ehk rikkamgi kui kirjakeel. Nii on E. Lilhein täheldanud, et jää moodustumise kohta on mitu nimetust: *hüüding* 'jää pooltardunud olekus (külumise esimene aste)', *hile* 'õhuke jääkord veel, kirmetis; ka õhuke koorekord piimal, rasvakord supil', *nääding* Jõe Kuu Hlj VNg JõeK 'noor jää, õhuke jää, õhuke esimese päeva jääkirmetis merel'. Neist *ng*-sufiksiga moodustatud tuletisel *hüüding* on vasteid teistes eesti murretes: *üübima* (*üübuma*, *hüübüm(m)ä*) 'tarduma, hüübuma' on levinud laial alal. Siia kuulub ka *üüdüteme* Krk 'hanguda laskma' jt.

Kirderannikumurdes on sõnu, millel kirjakeeles otsest vastet polegi või mida tuleb kirjakeele vahenditega ümber sõnastada (V. Piikmanni suuline teade).

V. Piikmann on toonud näiteks sõna *targema* Jõe Kuu Hlj VNg Lüg Vai KuuK Kad Trm 'välja kannatama, külma käes vastu pidama, läbema, julgema, usaldama', *targenema* Hlj VNg Lüg Jõh Kad 'välja kannatama, söandama, vastu pidama, läbema, julgema' *pakkasega ei targene menna kerikku* (Kuu).

Ka Viru-Nigula elanikud on täheldanud, et nende murre on sõnavaraliselt erinev *ribil* (*ribila*, -ä) VNg Lüg Jõh IisR Vai 'puust ahjuroop', *vestu* (*vesto*) VNg Lüg Jõh 'peerukiin, haoraiumise kiin või kirves'. E. Pung on jutustanud, et *eit* (isaema) *tämä räkkis setä peris suome kielt kohe // ämbrit ütles panĳ ja ruop̄ oli ripila ja k̄im oli vestu* (KKI MT 348, lk 37).

Kirderannikumurde säilimisele on kaasa aidanud ka nimetatud rannaalade suhteline eraldatus: neid lahutavad sisemaast suured metsad, sood ja rabad. E. Lilheini meenutuse järgi oli Viinistut sisemaaga ühendav tee väga vilets. Erilist läbikäimist ei olnud Juminda ja Pärisea poolsaare rannarahva vahel. Seetõttu ehk ongi Kõnnu ja Kolga ranna murrak erinevad. Erinevused ilmnevad nii foneetilises kui morfoloogilises struktuuris, aga ka sõnavaras. Sõnad, mis on ühes rannas tuntud, on teises rannas sootuks tundmatud. Nii on keelejuhid mulle sõnavara küsitlemisel tihtipeale öelnud, et see ei ole nende ranna sõna. Nii näiteks erineb Kolga ranna noodapüügi terminoloogia tunduvalt Kõnnu ranna omast³:

Kolga rannas

nuoda kibas 'noodaselts'

nuoda luom' noodaloomus, noodatäis,
noodaveo kord',

nuoda t̄ib 'nooda osa'

Kõnnu rannas

~ *seur* 'noodaselts'

~ *varp* 'noodavedamise koht, üks
noodaloomus'

~ *siul* id.

Samas aga olid tihedad sidemed idapoolsel neemel asuva Käsmu külaga, kus tegutses Käsmu Merekool ja kus õppis palju viinistulasi. Sellepärast ehk ongi Kuusalu rannikumurdel sõnavaraliselt rohkesti ühist Haljala rannikumurdega. Ühiseid sõnu Kuusalu rannikumurdel ja Haljala murrakul, mis mujal ei esine, on 77.

4.1. Kirderannikumurde sõnavaralised suhted naabermurretega

Lähemalt olen jälginud Kadrina ja Kuusalu murraku sõnavara levikutüüpe. Murdeuurijad on kahelnud, kas Kadrina kihelkonna põhjaosa murrak kuulub

³ Vahet kahe ranna sõnavara esitamisel teevad ka "Suomen kielen etymologinen sanakirja" (SKES) ja "Suomen sanojen alkuperä" (SSA). E. Koponeni teatel on sellest nüüd loobutud.

kirderannikumurde või keskmurde alla. Kadrina murraku sõnavara levilate analüüsi tulemusel võib väita, et levilad ei katke Kadrina murraku koha peal, vaid Kadrina kihelkonna põhjaosa murrak kuulub kirderannikumurde levilasse (Norvik 1991). Olen jälginud, kus on see piir, milliste külade sõnad kuuluvad kirderannikumurde levilasse, ja leidnud, et see ulatub üle Tallinna-Narva maantee **Soomukse** küalani. Olen neis külates ise käinud ka murdeainestikku kogumas. Emakeele Seltsile on Kadrina kihelkonnast palju murdeainestikku saatnud murdekorrespondent Elise Tammar, keda ma Soomukse külas tema kodus ka külastasin.

Kirderannikumurde laiemasse levilasse kuuluvad sõnavaraliselt ka teised Harjumaa ja Virumaa keskmurdelised murrakud: *säie* (*säige*) Jõe Kuu Hlj VNg Lüg Jõh IisR Vai JõeK HljK Sim 'keere', samuti Järvamaa murrakud: *karbe* Kuu Hlj VNg Lüg Jõh IisR Vai JõeK Amb Kad Sim IisK 'puusammal'. See levikutüüp sisaldab umbes 630 sõna (ilma Risti ja Harju-Madise murrakuta). Suurem osa neist sõnadest (ca 330) ulatuvad kirderannikumurdest Virumaa murrakutesse. Selles areaalis leidub nii soome kui rootsi laene. Soome laen on *makkara* Kuu VNg Vai Sim vorst < sm *makkara* id. Olen kahelnud, kas sellesse levikutüüpi tuleks arvata ka Risti ja Harju-Madise murrak. Kui laiendada seda levilat nimetatud murrakutega, suureneb kõnealusesse levilasse kuuluvate sõnade arv ligi 80 sõna võrra: *paun* Kuu HMd KuuK Kad 'vesine koht, jõesopp'. Kokku on seega kirderannikumurde laiemas levilas umbes 710 sõna.

Paljude sellesse levikutüüpi kuuluvate laenude puhul võib öelda, et need on tulnud erinevatest suundadest. Mitmeid rootsi laene on vahendanud soome keel, kuid rootsi laene on üle võetud - enamasti just aladel, kus on elanud rootslasi -, ka otse rootsi keelest. Soome mõjust võib rääkida Eesti põhjarannikul levinud viinast ja kuumast kohvist valmistatud joogi *norr* puhul, mida tuntakse endise Kuusalu (Kolgarand), Jõelähtme ja Haljala rannikualadel (Luts 1960: 163), Risti *knorr* id on lähtunud tõenäoliselt otse rootsi keelest, vrd smrts *knorr* 'kohv viinaga' või soome keelest, vrd sm *norri* (*knorri*) 'kuuma kohvi, suhkru ja viina segu; kaardimäng' (vt ka Raag 1988: 730).

Väga ilmekas on **kirde-eestiline areaal**, mis ühendab kirderannikumurde ja idamurde murrakuid, haarates endasse samal ajal ka enamasti Virumaa murrakuid, harvemini lisaks üksikuid Järva- ja Harjumaa murrakuid. Sellist kirde-eestilist areaali

on kirjeldanud A. Krikmann Lahemaa vanasõnade leviku uurimisel. Tema arvates on usutavasti sellesse areaali kuuluvate vanasõnade levik ühes või teises suunas toimunud peamiselt mere- ja Peipsi-äärsete kihelkondade kaudu, võib-olla aga ka läbi Virumaa sisemaiste alade. A. Krikmann nimetab seda laiemaks kirde-eestiliseks levikutüübiks (Krikmann 1981: 12). Samuti võib V. Palli arvates nii morfoloogiliste kui foneetiliste tunnusjoonte alusel ja sõnavara põhjal eraldada teatavat ühtsust omavat Kirde-Eesti ala, kuhu kuulub ka idamurre. Peale selle on tema arvates veel mitmeid sõnu, mille levila raskuskese on Kirde-Eestis, aga mille kohta leidub üksikteateid veel mujaltki (Pall 1982: 249). A. Univeregi on seisukohal, et üle keskmurde ja Iisaku murraku ulatuvad idamurdesse põhjas paikneva kirderannikumurde mõjud (Univere 1996: 5). Ühisjooned rannikumurde idaosa ja osalt kogu Ida-Virumaa murrakutega on $o < \tilde{o}$ (*õja, kõda*), *h* kadu häälikühendist **uh*, **üh*, kusjuures *u, ü > v* (*javatama, jõvi*) jmt. Kirde-eestilisse areaali kuuluvate murdesõnade kohta võib tuua näiteid väga palju: *aiva* (*aeva*) Jõe Kuu VNg Lüg Jõh IisR Vai Hag Kos Jür KuuK Amb JMd JNn Koe Kad VJg Iis Trm Kod Lai 'aina'. *erk* (*erko, herk*) Jõe Kuu Hlj VNg Lüg IisR Vai Kad VJg Sim Iis Trm Lai 'kodupoolis; 'maiusroog'. *kiur* (*kiuro*) Hlj VNg Lüg Jõh IisR Vai Iis Kod 'lõoke'. *hong* (*ongas*) Kuu Hlj VNg Lüg Jõh IisR Vai VMr VJg Sim IisK Iis Trm Lai 'suur vana mänd'. *orm* (*õrm*) Jõe Kuu Hlj VNg Lüg Jõh IisR Vai Jür HJn JõeK JMd VMr Kad VJg Sim Iis Trm Kod MMg Pal Lai 'horm'. *tanuv* (*tanu*) Jõe Kuu Hlj Kod 'tanum'.

Idamurre seob kirderannikumurde ja lõunaeesti murded mitmete ühisjoontega Ida-Eesti keelealaks. **Idaeestiline levikutüüp** ulatub kirderannikumurdest piki Peipsi rannikut lõunaeesti murdesse välja. Ida-Eestile on omane *e* säilimine *r*-i ees, diftong kaasrõhulises silbis, *st*-lõpuline translatiiv, *vad*-lõpp imperfekti ja konditsionaali pluurali kolmandas pöördes, *nuvad*-lõpp kaudses kõneviisis. Nimetatud levilasse kuuluvad järgmised sõnad: *üvidus* (*hüvtüss*) Kuu VNg Lüg Se 'headus' ja *üvädus* (*hüädüss*) Kuu Kod Vas 'headus', *üväkene* (*hüäkene*) Kuu Vai Trm Kod Vas Se 'heakene'; *taltuma* (*taltomma*) Kuu Hlj Lüg Trm Võn Urv Rõu Röp Lei, *tulimane* Kuu Kod Har Rõu Vas Röp 'väga', *leik* Kuu Amb Kod Krl 'mäng', *kusem* (*kusim, kussem*) VNg Kod KJn Krk T V 'põis'. Eriti palju sisaldab vaadeldav levila aga vene laene, mis on eriti äärealade murrakutesse jõudnud tiheda läbikäimise tagajärjel venelastega:

kluhho (*klohho*, *kluhka*) Jõe Vai Trm Vas Se Lut 'kurt' < vn *злухой* id, *ugurits* Jõh Vai Trm Võn Rõu Vas Röp Se Lut 'kurk' < vn *озуреу* id, murdeti ka *узуреу*.

Mitmesuguseid ühisjooni, nii häälikulisi, morfoloogilisi kui ka sõnavaralisi, on **rannikumurde ja lõunaesti murde** vahel. Eriti palju on rannikumurdel ühist aga võru murdega. Sõnavarast võib tuua selle kohta rohkesti näiteid: deskriptiivsõna *hüdisemä* Kuu Lüg/ *üdisem(m)a* / Vas 'värisema, lödisema'. Võru murdes esineb veel vaste *hüdisäm(m)ä* Har Rõu Vas 'värisema, vabisema, lödisema'. Kuusalu rannikumurdest kuulub sellesse sõnaperre veel *hüdistämä* 'liigutama, väristama'. Neil sõnadel on vasteid soome ja karjala keeles. Soome keelega ühiseid sõnu on teisigi: *jouduma* Kuu Vai Vas Se 'edenema, laabuma; jõudma, suutma', *koetama* (*kuetama*) Jõe Kuu Hlj Plv Röp 'katsuma, püüdma', *ohuka(i)ne* (*ohkane*) Kuu Vai Se Kra 'õhuke' ja *ohuke(ne)* (*ohkõnõ*, *uhukõnõ*) Jõe VNG Vai Urv Har Rõu Vas Röp Se Lei Lut id. Sellesse areaali võivad kuuluda võru murde piiri ääres paiknevad tartu murde murrakud, mis on väga võrulikud: *höüd* (*öüde*, *öid*) Kuu VNg Kam Ote Urv Har Rõu Plv Vas Röp Se Lut 'peenike praht, risu; ebe, kiud', selle sõnaga on ühendatav ka *heüd* Plv Har Röp 'ebe, helves; õhuke kord, kirme'.

Kuigi esialgu võib tunduda, et kirderannikumurdel on vähe ühist läänepoolsete murretega, siis tegelikult see nii ei ole. Kirderannikumurde sõnavara levikutüüpide lähemal silmitsemisel nähtub, et ühiseid sõnu on hiiu murrakutega. Juba P. Ariste on täheldanud, et Reigis ja Emmastes on impersonaali preesensis *dakse*-tunnuse asemel *-da*, mis on iseloomulik Põhja-Eesti nn soomepärasele rannamurretele. Hiiu murretes on muidki jooni, mis viitavad kokkupuudetele põhjaranniku ja Hiiumaa vahel, nagu laensõna *naur* (*nour*) 'naeris'. Arvatavasti on Hiiumaa asustamisest võtnud osa ka Põhja-Eesti randlased, eelkõige Reigis, mis on olnud tihedasti ühenduses Emmastega. Reigi ja Pühalepa vahel on olnud palju vähem kokkupuuteid, sest kummagi kihelkonna eestikeelset ala lahutasid nii suured metsad kui rootsi asustus (Ariste 1939: 267). Kirderannikumurdel ja hiiu murrakutel on ühist peamiselt merendussõnavaras, mis on ka loomulik. Kuid ühiseid sõnu on teisigi: *säkk* Kuu Hlj VNg Lüg Vai Rei Phl 'kott'. Sellesse levilasse kuuluvad tihtipeale ka Loode-Eesti murrakud: Risti, Nissi, Harju-Madise: *luuart* (*luugard*) Jõe Kuu Emm Phl Ris 'laeva parras', *sanakas* Kuu VNg Vai Rei Ris 'sõnakas', *sanum* Kuu VNg Vai Rei Ris 'sõnum'. *viigar* (*viiger*) Jõe Kuu Hlj VNg Rei Ris 'hüljes'. Seejuures on huvipakkuv,

et Hiiu murrakutega ühiseid sõnu on nii läänepoolsetel kui ka idapoolsetel kirderannikumurde murrakutel. Selles levikutüübis on rootsi laene, kuid neid on võinud vahendada ka soome keel: *risa* Lüg VNg Emm Käi Rei 'segamini, puseriti', siia kuuluvad ka *risane*, *risa-rasa*, *risas*. *radi* Rei 'rida, riit', Jõe Kuu Hlj 'jääriba' (vt Sedrik 1994: 112, 115).

5. Naaberkeelte mõjustused Põhja-Eesti rannikul

Põhja-Eesti rannarahva aine- ja vaimne kultuur on rikas ning see on olnud avatud naaberrahvaste kultuurilistele ja keelelistele mõjustustele. J. Raukko ja J.-O. Östmani (1994: 6-7, 12) järgi on keel ja kultuur tihedasti teineteisega seotud. Läänemeresel on olnud suur osatähtsus rannikuäärsete maade ja rahvaste ühendamisel. Soome laht ei ole olnud mitte lahutav, vaid on olnud ühendav lüli eri rahvaste vahel. L. Kettunen kõneleb vanast ühisest merekultuurist, mille "jäljet näkyvät kielessä yltympäri Suomenlahden rantamalla, myöskin Eestin puolella, jonka laaja n.s. rantamurteen vyö on hyvin lähellä suomea, ja säie siitä ulottuu myös Peipsin länsirannalle; vesitiet olivatkin muinaisen eräkulttuurin ja siitä riippuvan kaupan aikakaudella ainoat varsinaiset liikeväylät. Vatjalaisetkin ovat aikoinaan kuuluneet saman merikulttuurin piiriin, mikä seikka myös suomen murteita tutkittaessa on huomioon otettava" (Kettunen 1930: 209).

Erinevatel aegadel on Põhja-Eesti rannikule korduvalt elama asunud eri rahvaste esindajaid: soomlasi, rootslasi, ingerlasi ja venelasi. Nii on näiteks Käsmu olnud eesti-soome-rootsi segaküla. Seal oli 4-5 soome ja 3 rootsi peret. Küla esimesed asukad olid legendi järgi soomlased, neli venda Risti, Päll, Lauri ja Preedik. Neist on tuletatud ka esimeste talude nimed (Ristu, Pällu, Lauri, Preediku). Hiljem lisandus siia rootsi verd - rootsi keelest on tulnud talunimed Krönberi, Viiperi, Lilleperi. Küla rootsipärane nimi oli Casperwieck. On huvitav märkida, et A. Vaigu nagu M. Veskegi (1877: 47) järgi ulatub rannikumurde mõjupiirkond umbes 15 km kaugusele rannast (A. Vaik 1997: 91 ja suulised teated).

Rannarahvas on abiellunud soomlastega, nii on Viinistule toodud palju naisi Soomest (E. Lilheini suuline teade), Käsmu on ka toodud, kuid need surid noorelt (V. Seebloomi suuline teade 1997).

Siirdlaste keel on mõju avaldanud eesti keele kirderannikumurdele, milles leidub rohkesti eriti soome, aga ka rootsi laene. Kuid samas on rannarahvas ise tihedalt suhelnud Soome rannarahvaga: soomlaste ja rootslastega. Eriti palju soome laene on Kuusalu ja Vaivara murrakus. Vaivara murrak on olnud tugevasti naaberkeelte, eriti soome, isuri, aga ka vadja ja vene keele mõju all. Endise Vaivara kihelkonna lõunaosa Narva jõe ääres ja Peipsi rannikul on asustanud venelased, seal on vene külad, kus kõneldakse vene keelt.

Põhja-Eesti lääne- ja looderannikul ning saartel on keskajast alates olnud rootsi asustus, rootslasi on elanud ka mujal Põhja-Eestis. Et rootsi keele mõjustused ulatuvad kuni Viru-Nigula murrakuni välja, on rõhutanud E. Juhkam (suuline teade). Informandid, keda me praegu kasutame, on enamasti eespool nimetatud rahvaste järeltulijad, kelle üks vanematest või isegi mõlemad on olnud teisest rahvusest. Kuid sellest hoolimata identifitseerivad randlased end ise eestlasena.

5.1. Soome kultuurilised mõjustused

Teisel pool Soome lahte asuvad Soome saared ja Soome lõunarannik ei jää Eesti põhjarannikust ja selle saartest kaugele. Nii on Pärisepa küla Mandri-Eesti põhjapoolseim küla ja Pärisepa poolsaare põhjatipus asuv kivine neem Purekkari on Mandri-Eesti põhjapoolseim tipp. Rannarahva sõnul ilusa ilmaga isegi Soome ja selle saared mitmel pool *kollavad* 'peegelduvad õhus, terendavad, kerkivad üles': *súrsár kollab síis kui toisi ilmu tiedäb* || *suome mäd pi_iD vahest kollama üles* (Kuusalu Viinistu), *kui iad ilmad síis má kollab ülešse* || *vahest súrsár paistab* || (Haljala Käsmu)

Kontaktid mõlema maa rannarahva vahel on olnud tihedad iidsetest aegadest peale. Varasematel aegadel käisid randlased igal suvel Soome saartel kala püüdkas. Helsingi ja Loviisa vahel olid kõik tuntud endised kalapüügikohad. Vanemal ajal käidi veel kaugemalgi idapool Haapasaare saarestikus, kuhu Viinistult on veeteed pidi umbes 110 km. "Kalapüügi jätk" oli piiritusevedu Soome. Kui Soomes kehtestati

1919. a. kuiv seadus, siis avanesid randlastel head rahateenimise võimalused. Viinistu meestel oli see eelis, et nad olid Soome saartega ja inimestega juba tuttavad. Meelsamini aeti üldse asju Soomes kui Eestis. Soome linnadega oli suhtlemine tihedam kui Tallinnaga, nii näiteks kui oli vaja minna arsti juurde, siis ei sõidetud mitte Tallinna, vaid hoopis Helsingisse (E. Lilheini suulised teated, vt ka Luts 1960: 149-154).

Soomlased olid meist ees, neilt võeti malli mitme asja kohta (J. Olmani suuline teade). Nii olid kõikjal rannikumurret kõnelevate eestlaste juures levinud *susskingad* (*sussi-*) Hlj VNg Lüg Kad Rak 'vanaaegsed naiste sääreta, tallata ja kontsata jalanõud'. Sõna on tuntud ka Muhus, kuhu see on võinud jõuda Eesti põhjarannikult, kus muhulased käisid kalastamas (vt Luts 1960: 144). *suome kingad* Jõh ~ *keņņäd* Lüg Vai id, *suome sussid* Vai id, *lapikingad* (*labi-*) Jõe Kuu JõeK Kad id. Mitmel pool rannakülades (nt Pärisperal, Viinistul, Neemel, Käsmus) oli elamusisustuses üht-teist üle võetud soomlastelt (vt ka Luts 1960: 163). Viinistul olid näiteks *kaltsupermandutegid*, *akkunakardinad*, *kiigatuolid* kasutusele tulnud soomlaste järgi. Piirituseveo ajal tulid moodi ja ehitati Viinistule Soome eeskujul murtud katusega majad. Isegi Pällu pere maja oli toodud Soomest: *suomes purgatti lahti* (E. Lilheini teade).

Soomlased käisid omakorda Eesti rannas. Kuulsad olid Mahu ja Kunda silgulaadad. Ühendust peeti muulgi ajal. Jaanipäeval tuldi Soomest rannakülades elavate sugulaste juurde *kaski,ega ehiituv pät tuli sije*. Viinistu külas oli tavaks, et *jänibäiväl oli sîn piduma,eaš tants / ja sīs suomlane mänçis akko-rDi,oni | oli pillimeheks* (E. Lilheini teade).

Nii keeleteadlaste kui ka etnoloogide arvates on Kymenlaaksol ja Uusimaa idarannikul olnud tihe side kirderannikumurde alaga. Ilmar Talve on laensõnade ja ühiste ainelise kultuuri elementide (tekstiilide ja puutöökunsti - õllekannud) alusel osutanud, et Kagu-Soome lääneosal on olnud tihedad sidemed Eesti põhjarannikuga. Sellesse levilasse on ta arvanud lisaks idapoolsele Uusimaa rannikule veel Kymenlaakso ja Soome lahe saared (Talve 1972: 197; kaart 17). Soome saarte: Tütarsaarte, Lavassaare, Suursaare ja Haapasaare poolt moodustatud Soome silla tähtsust vähemalt 14. sajandist peale rõhutab ka Heikki Ojansuu (1916: 117): "Viron maakunnan kohdalla on Suomenlahdessa joukko saaria: Tytärsaaret,

Lavassaari (Lavansaari), Suursaari ja Haapasaari, jotka muodostavat melkein kuin sillan yli kapean meren selän. Tätä "Suomen siltaa" myöten on keskiajan loppupuolen kulkenut vilkas liike Suomen ja Viron välillä. Suomalainen saaristolaisväki tuntee nykyisinkin viron kieltä omiksi tarpeikseen ja osittain on virolaisia siirtynyt asumaankin heidän keskuuteensa, joten kielellinen vaihto on ollut mahdollinen" (vt ka Raun 1939: 148). Soomes on olnud kirjade põletamine kappadele levinud ainult Soome lõunaosas, Soome lahe piirkonnas. I. Manninen on rõhutanud, et põletuskirjalised kannud on eesti rahvuslik omapära, naabermaades leidub tagasihoidlikult kaunistatud puukanne Rootsis ja Põhja-Lätis (viidatud Vöti 1986: 15, 29-34). Kuid lähemal uurimisel selgub, et nimetatud Soome alale on jõudnud mõjustused mitte alati just Eesti põhjarannikult, nagu võiks arvata, vaid prestiižsed on olnud hoopis teised kohad. Vaadeldes Seiskari ja Lavassaare rahvariideid selgub, et nende puhul on malli võetud pigem Lääne-Eesti saarte kui mandri rahvariitest. Kasutusel on triibuseelik, käised ja kirivöö (soome keeles *vironvyö*), mis sarnanevad eelkõige Hiiumaa ja Kihnu rahvariide elementidega. Samas on meestesärkide varrukatel ja õlakutel kasutatud püvisilmkirja, mis on Eestis laiemalt levinud (Pursiainen 1982: 102-104). I. Talve (1972: 197) järgi eesti laenuid sm *vokki* (põhjakarjala murdes ja kagumurretes) < e *vokk*, sm *raasi* (Kymenlaakso, soome keele lõunakarjala murdes) < e *kraas* (*raas*) näitavad hästi kätte Viiburi mõjuala 18. sajandi alguses. Need I. Talve poolt esitatud eesti laenuid on võinud selle ala keeletarvitusse jõuda aga mujaltki Eesti alalt kui üksnes põhjarannikult.

Samas on Eesti olnud vahendaja maa: Karjala niplispits ja niplispitsialus sarnaneb Eestis valmistatud niplispitsi ja niplispitsi alusega, mille põhjal on järeldatud, et varasemad teated niplispitsist on karjalaste ja ingerlasteni jõudnud Eesti kaudu lõuna poolt juba keskajal (Pursiainen 1982: 221).

Mis puutub keelelistesse mõjustustesse, siis P. Alvre on seisukohal, et *de-*mitmus Tüütsaartes on eesti keelest üle võetud (P. Alvre suuline teade autorile 8. rahvusvahelisel fennougristide kongressil Jyväskylä).

5.2. Soome keele mõjustused

Territoriaalseid murdeerinevusi Eesti keelealal on märgatud juba varastest eesti keele kohta käivatest käsiraamatutest peale. Seejuures on soome keele mõjustusi Harjumaal täheldanud H. Göseken juba 1660. aastal käsiraamatus "Manuductio ad Linguam Oesthonicam. Anführung zur Öhstnischen Sprache", kus ta kõige puhtamaks eesti keeleks peab Läänemaa keelt "Denn Wyrland lenhet viel Wörter von den angränzenden Ingermanländischen / Jerwen von denen Dorpatischen / Harrien von denen Revalschen und Finnischen die daselbst sich auffhalten. Die Wyck aber hat keine Nachbarn, nur die auff den Inseln als Öhsel und Dagdo wohnen, damit aber sie wenig umgehen" (Göseken 1660).

Kerge ei ole vastust leida küsimusele, milliselt Soome alalt on soome keele mõjustused kirderannikumurdesse jõudnud. Minu esialgsed uurimistulemused näitavad, et tugevad on olnud sidemed Lavassaare ja Tütarsaartega, samuti Suursaarega. Legendi järgi on mitme küla asutajad olnud soomlased. Nii olevat Viinistu küla asutanud Heik ja Aadu. Tänapäevani on kasutusel kohanimed *Heigiots* ja *Aaduots*, vastavalt sellele, kuhu nimetatud isikud elama asusid. Hiljem tulnud veel üks Aksli-nimeline mees Suursaarest ja asunud elama küla keskpaika, sellest tuli Aksli pere. Soome nimega inimesi olnud teisigi, millest annavad tunnistust mitmed teisedki soomepärased kohanimed, nagu *Kaisa tanuv*, mis asub Heigiotsa ja Aaduotsa piiril jpt. E. Lilheini koha varasem nimi oli *Sibi pere*, mille asemel hiljem tuli kasutusele *Vanaoue*. E. Lilhein on uurinud oma sugupuud lähemalt: üks tema isapoolne esiema viiendast või kuuendast põlvest on Suursaarest toodud, siin sai ta Lilheini nime. Niisamuti on tema emapoolsed esivanemad *Varmad* Pärisme külla elama asunud Soomest, ja nimigi on Soomest kaasa võetud. Ka J. Olmani isaema ema oli Suursaarest pärit ja vanaema kandis veel nime *Tommila* < *Tommula*. Kuid ka Suursaares teati, et Suursaare elanikke on asunud elama Viinistule. Kui viinistulased kevadeti Soome saarestikku kalapüügile sõites Suursaares peatusid, öelnud soomlased, kuulnud, kust kalamehed pärit: "Ah teie olette niitä heikkiläisiä". J. Paalbergi mäletamist mööda tulnud ka tema isaisa *vähikkäse pädiga* Soomest Tapurla külla elama (Norvik 1996b: 141, 1997: 778).

Kirderannikumurre on pidevalt olnud soome keele mõju all. Terho Itkose (1993: 154) järgi "murteiston suomenmukaisuudet tuntuvat kuitenkin yleensä perustuvan myöhäiseen suomalaiseen vaikutukseen. Sitä osoittaa jo se, että monille suomen mukaisille sanastoseikoille täällä alueella löytyy lähin vertauskohta itämurteista, erityisesti Inkerissä puhutuista murteista, joiden suunnalta tšekäläinen suomalaisvaikutus varmaan suurelta osalta onkin peräisin".

Kirderannikumurret on tugevasti mõjutanud soomlased, kuid tihtipeale on raske vastata, milliselt soome murdealalt nad pärit võisid olla, sest soome laenud kirderannikumurdes annavad Soome murdekaardil kõige erinevaid levikupilte, ühiseid sõnu on nii soome ida- kui läänemurdega (Norvik 1996b: 142-143). Kuid ometi võib sõnavara lähemal analüüsimisel täheldada ühisjooni eelkõige kagumurrete, Kymenlaakso ja põhjakarjala murderühmaga.

S. Suhoneni (1997: 457) arvates on sõnade seas, mis on levinud üksnes Kuusalu murrakus soome laene sadade viisi, nagu *haitama*, *heiama*, *hile*, *hiuga*. Siia võib lisada veel hulgaliselt näiteid: *himm* 'tuhm, pime; oimetu' < sm *himmi* 'hämar, ebaselge', *höürimä* 'segast juttu ajama' < sm *höyriä* 'id, jampsima', *huhu* 'kuulujutt' < sm *huhu* id, *höün* 'rumal, totter' < sm *höyli*, *höyni* (soome keele põhjakarjala murdes) 'viisakas, sõbralik; kärke', *reheline* 'aus, õiglane; korralik (asi, riie), ilus, meelepärane' < sm *rehellinen* 'id, korralik (käitumiselt)', *viegas* (esineb ka VNg-s) 'kahekeelne, kaval' < sm *viekas* 'id, petlik, leidlik; kiire'.

P. Ariste (1981: 52, 57) on täheldanud, et ilmekaid tegelikke soomepärasusi on peale Kuusalu rannakülade murraku eriti ohtrasti mõnes endise Vaivara kihelkonna osas. Sõnu, mis esinevad üksnes Vaivara murrakus ja mitte kuskil mujal, on VMSis 686. Vaivara kohta kehtib hüpotees, et sõdades tühjenenud Vaivara on saanud oma soomepärase keele suhteliselt hiljuti põhjast või kirdest tulnud asukatelt (Saareste 1952: 109; Raun, Saareste 1965: 96).

Vaivara idaosal on olnud kokkupuuteid mitme teise läänemeresoome keelega: isuri, soome (Kallivere, Kullaküla) ja vadja keelega. Vaivara murrakuis ja vadja keeles on tekkinud ühiseid foneetilisi ja morfoloogilisi arenguid, kuid leidub ka vadja keelega ühist sõnavara: *vaavaka* (*vaavuka*) 'vaarikas'. Kõnesoleva murraku ja soome keele tihedast kontaktist kõnelevad ka arvukad soome laensõnad, mis selles murrakus esinevad. Soome laenude hulgas on selliseid sõnu, mis soome keelde on tulnud rootsi

keelest. P. Ariste (1981: 57) peab Vaivara murrakus soome laenudeks järgmisi sõnu, millest mitmed on murdekartoteegi andmeil siiski laiema levikuga kui Vaivara murrak: *jältä* 'mähk' < sm murretes (eriti Kymenlaakso, Karjala, Savo, Kesk-Soome põhja- ja lõunaosa) *jälttä* 'id, riive'; *keskviikko* 'kolmapäev' < sm *keskiviikko*; *ketju* (*ketjo*) 'ahel, kett' < sm *ketju*; *kissa* Kuu Hlj Lüg Vai 'kass' < sm *kissa* id; *krabu* (*kravo*) 'vähk' < sm *krapu* id; *kuritama* Kuu Vai 'karistama' < sm *kurittaa* 'id, nuhelda, ähvardada'; *mittama* Hlj Vai 'möötna' < sm *mitata* id; *nuor(a)* Hlj VNg Lüg Jõh Vai 'nöör' < sm *nuora*; *palg* (*palgo, palu*) Lüg Jõh IisR Vai 'kaun' < sm *palko* id; *pigar* Jõh Vai 'naps (viina)' < sm *pikari* 'peeker, pokaal'; *porokellod* pl 'kuljused' < sm *porokello* 'aisakell'; *pölästümmä* 'ehmuma' < sm murdeti *pölästyä*; *porstuba* Hlj VNg Jõh Vai Sim 'eeskoda' < sm *porstupa* 'esik, (rüsa osa)', *vesikko* 'tuhkur' < sm *vesikko* 'id; küünal, vesine koht'. Mitme sõna puhul on P. Ariste arvates raske otsustada, kas need on Vaivara idaosas tulnud soome, isuri või isegi vadja keelest, nt *kukkane* 'lill, õis', sm *kukkane(n)* 'id; mänguasi; lauk', isuri *kukkane. kangane* Lüg Jõh IisR (P. Ariste andmeil ka Vaivara murrakus) 'linane' on tuntud veel ka Eesti-Ingeri murdes, vadja ja isuri keeles.

Vaivara murrakust on soome mõjustused, soome laenud tunginud lääne poole. Seejuures on minu arvates Kuusalu ja Vaivara murrak olnud nagu väravad - üks kirderannikumurde ida-, teine lääneosas-, kustkaudu kõige enam soome laene sisse on tunginud (Norvik 1996b: 141).

5.3. Ühised areaalid teiste lähemate sugulaskeeltega

Kirderannikumurde sõnavara annab minu uurimistulemuste järgi ühiseid areaale lisaks soome keelele (samuti ka selle ingeri murdele) ka karjala ja vepsa keelega (Norvik 1996b: 143). Seetõttu olen kaasanud käesolevasse töösse ka artikli "Arstimisalane sõnavara karjala keele Djorža murrakus" (Norvik 1985a), millest minu sõnavara uurimine alguse sai. Karjala keele Djorža murraku (krjD) ja kirderannikumurde ühised sõnad selles artiklis on: *kivistama* Jõh IisR Vai Kad Hel 'valutama', krjD *kivišt'i*, sm *kivistää* 'särkeä, tehdä kipeää', vps *kibištada* id. *tartuma* Kuu Vai 'puutama, külge jääma', krjD *tartu* 'nakata, külge hakata', sm *tarttua* 'id,

sotkeutua; jääda (pysyvästi); liittyä jhk; alkaa, ruveta', vps *tartta* 'tarttua, käyda kiinni', vdj *tarttua* 'tarttua, takertua', kahtlemisi on selle sõnaga ühendatud ka ung *tart* 'pitää; sisältää' (SKES 1240). Ühiseid sõnu põhja- ja kirdepoolsete sugulaskeeltega on kirderannikumurdel veel teisigi: *mürsk(ü)* Kuu Hlj 'vali tuul, torm', sm *myrsky* 'torm', smIn *mürskü*, krj *myrsky*, krjLü *mürsk* id. (SSA II 189). *kugistama* Kuu 'ümber lükkama, küljeli, kummuli ajama', sm *kukistaa* 'kaataa, kumota', vps *kukištada* 'kaataa, työntää kumoon', *kukištuda* 'kompastua, langeta' (SSA I 427).

Vepsa keele uurija Maria Zaitseva (suuline teade) on täheldanud, et vepsa keelel on sõnavaraliselt palju ühist lõunaeesti murdega. F. J. Wiedemanni arvates pidi vepsa keel olema eriti lähedane lõunaeesti murdele (viidatud Alvre 1973: 152).

S. Nigoli järgi vastab see tõele: lõunaeesti murdes on palju verbisufikseid, mis on ühised vepsa keelega (suuline teade).

Sageli on kirderannikumurde ühisesse levilasse koos põhja- ja kirdepoolsete sugulaskeeltega haaratud ka vadja keel. S. Laulu (1982: 21) järgi on vadja hõimude kujunemine toimunud tihedates vastastikustes suhetes teiste läänemeresoome hõimurühmitustega. Nii asustas Peipsi ja Pihkva järve ümbrust I aastatuhandel ja II aastatuhande algupoolel koha peal kujunenud ja ühise päritoluga hõimurahvas, keda territooriumi põhja- ja kirdeosas tunneme kirjalikes allikates vadjalastena. Sama nimetust võis kanda ka idamurret kõnelev rahvastik Peipsi järve läänekaldal.

5. 4. Rootsi keele mõjustused

Arvatakse, et sidemed Rootsi ja Eesti vahel on kestnud aastatuhandeid. Mõnikord on need olnud silmapaistvalt tihedad, mõnikord nõrgemad. Ehk ainult kiviaja alguses oli Läänemeri tollaegsetele kalastajatele ja küttidele liiga avar ja ületamatu. Juba muinasajal, kõige hiljemalt aga pronksiajast alates Läänemeri pigem ühendas kui eraldas selle kaldail elavaid rahvaid. Skandinaaviapäraseid jooni on leitud Eesti pronksiaja metallikultuuris. Rootsi asustus Eesti rannikul ja saartel on tekkinud tõenäoliselt varakeskajal (Jaanusson 1995: 9, Tamla 1995: 5).

Kirderannikumurde sõnavara lähemal vaatlusel leiame terve rea selliseid sõnu, mis on algselt pärit rootsi keelest, kuid mis on rannikumurdesse jõudnud kas

soomerootsi keelest - olid ju rootslased enamasti need, kellega üle lahe suheldi - või soome keele vahendusel. Rootsi laenuid on võinud vaadeldava ala murdesse tulla ka eestirootsi keelest. Rootslasi on elanud Loode- ja Lääne-Eestis, Lääne-Eesti saartel, kuid nende asualasid on keskajal olnud ka põhjarannikul peamiselt Jõelähtme, Kuusalu, vähemal määral Haljala ja Viru-Nigula kihelkonnas. P. Johanseni järgi olid Kuusalu kihelkonnas täiesti rootsi külad Salmistu ja Kaberneeme, mujal oli hajaasustus (Johansen 1951: 157-164, Juhkam 1992: 397).

Minu arvates on eriti Kuusalu murrak allikas, kust võiks veel leida seni esiletoomata rootsi laene. Rootsi laen on: *hambüüs* Kuu 'varas, sulgi, röövel' < smrts murretes *hammbus(e)* id. Rootsi keele vahendusel võiks minu arvates olla ka laenuid *timbermann* (Viinistult autori kirjapanek) 'puusepp' < rts *timberman. timmermann (tümmer-)* id on murdekartoteegi andmeil levinud Hiiumaal Emmaste ja Pühalepa murrakus ning lisaks veel Risti murrakus, EEW: < kas *timmermann*. Kuid *timbermann* on võinud Kuusalu rannikumurdesse tulla ka soome keele vahendusel, vrd sm *timpermanni* id (vt ka Sedrik 1994: 115).

5.5. Vene keele mõjustused

Rohkearvuliselt võib vene laensõnu täheldada Alutaguse murrakutes. Mujal on neid märksa vähem. Esialgu tundub ootamatugi, et vene keele mõjustused on jõudnud isegi kirderannikumurde läänerühma murrakutesse. Paljud noodaosade ja noodapüügiga seoses olevad nimetused on Kuusalu rannikumurdes vene laensõnad. Terve noodapüük Kuusalu kihelkonna rannakülades oli õpitud venelastelt. Vene kalurid käisid rändpüügil kuni Lääne-Eesti saarteni välja. (Must 1987: 14-16). Noodapüük põhjarannikul kestis 80-90 aastat. E. Lilhein on endale isegi üles märkinud, et viimast korda käidi noodaveol 1966. aasta talvel. Noodapüügiga seotud vene laenuid on *padavotšik* 'nooda allalaskja', aga ka ka mitmed noodaosade nimetused: *metka pervo-i* 'esimene märk', *metka taro-i* 'teine märk'. Samuti on andnud vene laene piirivalve ja toll, kogu põhjarannikul elanud vene seltskond (M. Musta suuline teade).

KOKKUVÕTE

Eesti murded jaotatakse kolme põhirühma: põhjaeesti murded, lõunaeesti murded ja kirderannikumurre. Et kirderannikumurre kuulub omaette põhirühma, sellel seisukohal on mitmed keeleteadlased. Esimene, kes tõdes juba 1877. a., et põhjarannikul kõneldav murre - *Stranddialekt*, on häälikuliselt ja morfoloogiliselt teistest eesti murretest väga erinev, oli M. Veske. 1932. a. ilmunud artiklis "Eesti keeleala murdelisest liigendusest" pidas A. Saareste võimalikuks kõnelda kolmandast peamurdest. P. Ariste (1956) oli esimene, kes ütles sõnaselgelt, et kirderannikumurre on muudest eesti murretest erinev ja on tegelikult eesti keele põhimurre. Kirderannikumurde sõnavara levilate järgi otsustades on väga paikapidavad P. Ariste seisukohad, et kirdes on põhjaeesti territoorium olnud praegusest palju ulatuslikum, ulatudes Narva jõest ka ida poole ja et kirdeosa on Põhja-Eesti keelealast varakult eraldunud, moodustades omaette murde, millel on ka erinev sõnavara. Samuti on M. Must, kes on uurinud lähemalt kirderannikumurde häälikulisi ja grammatilisi tunnusoone ja võrrelnud neid naabermurrete ja -keelte omadega, jõudnud järeldusele, et kirderannikumurre on iseseisev murre, mida teistest eesti murretest eristab suur hulk üksnes temale omaseid erijoone.

Kirderannikumurret on kõneldud alal, mis saab alguse Viimsi poolsaarelt, haarab enda alla Harjumaal kitsa rannikuriba koos neemede ja saartega. Virumaal kuulub sellesse ka Käsmu küla. Alates Lobineemest tungib kirderannikumurre sügavamale sisemaale, ulatudes Iisaku kihelkonnas Peipsi põhjakaldani ja Vaivara kihelkonnas Narva jõeni. Kirderannikumurde levilasse kuulub enamasti ka Kadrina kihelkonna põhjaosa küladest kirjapandud sõnavara: *erutama* Kuu VNg Vai Kad 'sõõrutama', *lappu (lapu)* Kuu Kad 'sedel, paberilipakas'. Sellesse levilasse on arvatud ka Rakvere kihelkonna põhjaosa külades kõneldud murrak.

Internetis olevas "Väikeses murdesõnastikus" on 73 397 märksõna. Ligi pool sõnavarast (35 981 sõna) on levinud Põhja-Eestis, sõnade arv, mis ei ületa lõunaeesti murde levila piire, on 16 679. Põhja-Eestis levinud sõnade hulka on arvatud ka kirderannikumurre, mis kuulub enamasti põhjaeestilise levikuga sõnade koosseisu. Sõnu, mis on levinud üksnes kirderannikumurdes, on 7112 (20% Põhja-Eestis levinud

sõnade üldarvust). Kirderannikumurde levilas on kõige rohkem neid sõnu, mis on kirja pandud vaid ühest murrakust (5567). Vaid 593 sõna on sellised, mis on levinud 3-8 murrakus. Seejuures on kirderannikumurde lääne- ja idarühma murrakute sõnavara väga erinev. Idarühma murrakutes on ühtekokku 2732 sõna. Neist on 393 sõna levinud laiemalt - kahes kuni neljas murrakus. Kirderannikumurde idapoolsete murrakute levilasse kuulub ka Viru-Nigula. Koos Viru-Nigulaga on nimetatud levilas sõnade arv 3608, neist on 2-5 murrakus levinud sõnu 680: *ribil (ribila, -ä)* 'puust ahjuroop', *vestu(vesto)* 'peerukiin, haoraiumise kiin või kirves'. Kuid sellesse areaali tundub püsivalt kuuluvat ka Iisaku idamurdeline osa. Laiendades vaadeldavat areaali Iisaku idamurde murrakuga, tõuseb laiemalt levinud sõnade arv selles 737-ni. Seevastu kirderannikumurde läänerühma murrakutes (Jõe Kuu Hlj) esinevaid sõnu on 2869. Kõige suurema osa sellest moodustavad sõnad, mis on levinud ainult Kuusalu rannikumurdes - 2256 sõna. (Kuusalu rannikumurde sõnu on "Väikeses murdesõnastikus" kõige rohkem - 12 552). Laiema levikuga sõnu (2-3 murrakus) on selles areaalis 230. Ka sellesse areaali kuulub Viru-Nigula sõnu, kuigi mitte nii suurel määral kui idapoolsete murrakute levilasse. Koos Viru-Nigulaga on selles laiemalt levinud sõnade arv 343.

Sõnu, mis kuuluvad **kirderannikumurde laiemasse levilasse**, on üle 700. Sõnavaraliselt võib see haarata endasse Harju- ja Virumaa keskmurde murrakuid, samuti Järvamaa murrakuid: *karbe* 'puusammal', *kidu* 'kalarapped', *menuma* 'lärmama, kisama'. Suur osa neist sõnadest (ca 330) ulatuvad kirderannikumurdest Virumaa murrakutesse. *nürkima* 'rusikaga peksma'.

Nii morfoloogiliste, foneetiliste tunnusjoonte kui ka sõnavara alusel võib eraldada teatavat ühtsust omavat Kirde-Eesti ala. **Kirde-eestiline areaal** ühendab kirderannikumurde ja idamurde murrakuid, haarates endasse samal ajal ka enamasti Virumaa, harvemini lisaks üksikuid Järva- ja Harjumaa murrakuid: *aiva (aeva)* 'aina', *erk (erko, herk)* 'kodupoolis; maiusroog', *kiur (kiuro)* 'lõoke', *orm (õrm)* 'horm', *targema* 'välja kannatama, söandama, julgema'. Peale selle on mitmeid sõnu, mille levila raskuskese on Kirde-Eestis, aga mille kohta leidub üksikteateid veel mujaltki.

Idamurre seob kirderannikumurde ja lõunaeesti murded mitmete ühisjoontega Ida-Eesti keelealaks. Idaeestiline levikutüüp ulatub kirderannikumurdest piki Peipsi rannikut lõunaeesti murdesse välja: *tulimane* 'väga', *kusem (kusim, kussem)* 'põis'.

Vaadeldavas levilas on rohkesti vene laene, mis on jõudnud sinna äärealade murrakute tihedate kontaktide tagajärjel vene keelega: *kluhho* (*klohho*, *kluhka*) 'kurt', *ugurits* 'kurk'.

Ühised häälikulised, morfoloogilised ja sõnavaralised tunnusjooned **rannikumurde ja lõunaeesti murde** vahel lubavad oletada, et tegemist on vana hõimurühma murdega. Eriti palju ühist sõnavara on aga rannikumurdel võru murdega. Ühiste sõnade seas on soomepäraseid sõnu: *ohuka(i)ne* (*ohkane*) 'õhuke' ja *ohuke(ne)* id. Sellesse areaali kuuluvad ka tihtipeale võru murde piiriäärsed tartu murde murrakud *höüd* (*öüde*, *öid*) 'praht, risu; ebe, kiud'.

Põhja-Eesti rannarahva keel ja kultuur on olnud avatud mitmesugustele mõjustustele. Erinevatel aegadel on Põhja-Eesti rannikule korduvalt elama asunud eri rahvaste esindajaid: soomlasi, rootslasi ja venelasi. Siirdlaste keel on mõju avaldanud kirderannikumurdele, milles leidub eriti rohkesti soome, kuid ka rootsi laene. Samas on rannarahvas ise tihedalt suhelnud Soome rannarahvaga: soomlaste ja rootslastega. Soome laht on olnud ühendav lüli eri rahvaste vahel. Eriti palju soome laene on Kuusalu ja Vaivara murrakus. Vaivara murrak on olnud ka teiste naaberkeelte, eriti isuri, vadja, aga ka vene keele mõju all. Peipsi põhja- ja läänekaldal on I aastatuhandel olnud tõenäoliselt vadjalaste asualad, millega on seletatavad kirderannikumurde ^{ida} ~~lään~~erühma murrakute ühissõnad idamurde ja vadja keelega. Vaivara lõunaosa Narva jõe ääres ja Peipsi rannikul on elanud venelased, seal on täiesti vene külad. Põhja-Eesti lääne- ja looderannikul ning saartel on olnud rootsi asustus, rootslasi on elanud ka mujal Põhja-Eestis, nende asualad on ulatunud kuni Viru-Nigulani välja. Kirderannikumurdes ja selle laiemas levilas on nii soome kui rootsi laene, mis on tulnud erinevatest suundadest. Mitmeid rootsi laene on vahendanud soome keel, kuid rootsi laene on üle võetud - enamasti aladel, kus on elanud rootslasi-, ka otse rootsi keelest. Soome laenud on *harmitama* 'meelepaha tekitama', *makkara* 'vorst', *mekkud* 'riided', *mökk* 'väike maja, onn'. Rootsi laen on *hambüüs* 'varas, sulgi, röövel'.

Praegu on neid, kes oskaksid kõnelda vanapärasest kirderannikumurret väga vähe järele jäänud. Põliste randlaste arv vähenes tunduvalt juba Teise maailmasõja päevil. Meremehed, kes olid laevadega teistes riikides, jäid kohe võõrsile. Ka oli neid, kes põgenesid sakslaste eest. Osa randlasi põgenes enne Vene vägede sissetulekut paatidega üle mere. A. Kangust Käsmu külast mäletab, et 1944. a. septembrikuu

tuulevaiksetel päevadel ja öödel lahkus mootorpaate Käsmu rannast vahetpidamata. Allesjäänutest viidi osa mobilisatsiooni korras Venemaale. Külaelanike arvu vähendas küüditamine. Nii näiteks viidi esimese küüditamise ajal 1941. a. Viinistult 6 peret -- 40 inimest, neist tuli tagasi 30. Kui enne Teist maailmasõda elas Viinistul 500 inimest, siis 1944. a. sügisel lahkus neist välismaale 275, 40 viidi Siberisse ja 18 langes rindel. Pärast sõda oli alles jäänud üle 150 inimese (E. Lilheini suulised teated). Põliselanike arv vähenes tunduvalt ka Käsmu külas. Kogunisti tühjaks jäi randlastest Pihlaspea küla. Suurte lahingute tallermaa oli Vaivara kihelkond. Seetõttu ei jäänud Riigikülast ja Vepskülast järele ainustki maja (Tanning 1949: 1).

Kui 1980ndate aastateni oli kirderannikumurde kõnelejaid veel leida, siis pärast seda hakkas heade keelejuhtide arv kiiresti vähenema. Haljala kihelkonnast oli juba II maailmasõja järel murdekõnelejaid raske leida. Tänapäevaks ei ole meil neid sealt enam teada. Murdejooni võib kuulda Viru-Nigula kihelkonna kohalike elanike või sealt võõrsile elama asunud inimeste keeletarvituses. Kõige paremini räägib vanapärasest murdekeelt veel Kuusalu kihelkonnas Kõnnu rannas Viinistu külas elav E. Lilhein, kes on tegelikult kakskeelne: oskab kõnelda nii kirja- kui murdekeelt. Kodumurre on igapäevaseks suhtlemiskeeleks tema õel Nelli Mikiveril. Neil ei ole enam kellegi teisega peale teineteise murret kõnelda.

LÜHENDID

Eesti murded

T = tartu murre

V = võru murre

Murrakud (kihelkonnad):

Amb = Ambla

Emm = Emmaste

Har = Hargla

Hel = Helme

HJn = Harju-Jaani

Hlj = Haljala (rannikumurre)

HljK = Haljala (keskmurre)

Hls = Halliste

HMd = Harju-Madise

Hää = Häädemeeste

Iis = Iisaku (idamurre)

IisK = Iisaku (keskmurre)

IisR = Iisaku (rannikumurre)

Jaa = Jaani

JJn = Järva-Jaani

JMd = Järva-Madise

Juu = Juuru

Jõe = Jõelähtme (rannikumurre)

JõeK = Jõelähtme (keskmurre)

Jõh = Jõhvi

Jäm = Jämaja

Jür = Jüri

Kaa = Kaarma

Kad = Kadrina

Kam = Kambja

Kan = Kanepi

Kei = Keila

Khk = Kihelkonna

Khn = Kihnu

Kir = Kirbla

KJn = Kolga-Jaani

Kod = Kodavere (idamurre)

KodT = Kodavere (Tartu murre)

Koe = Koeru

Kos = Kose

Kra = Kraasna

Krk = Karja

Krk = Karksi

Krl = Karula

Kse = Karuse

Ksi = Kursi

Kul = Kullamaa

Kuu = Kuusalu (rannikumurre)

KuuK = Kuusalu (keskmurre)

Kõp = Kõpu

Käi = Käina

Kär = Kärla

Lai = Laiuse

Lei = Leivu

Lih = Lihula

LNg = Lääne-Nigula

Lut = Lutsi

Lüg = Lüganuse

Mar = Martna

Mih = Mihkli

MMg = Maarja-Magdaleena

Muh = Muhu

Mus = Mustjala

Mär = Märjamaa

Nis = Nissi

Noa = Noarootsi

Nõo = Nõo

Ote = Otepää

Pai = Paide

Pal = Palamuse

Pee = Peetri

Pha = Püha

Phl = Pühalepa

Pil = Pilistvere

PJg = Pärnu-Jaagupi

Plt = Põltsamaa

Plv = Põlva

Pst = Paistu
 Puh = Puhja
 Pär = Pärnu
 Pöi = Pöide
 Rak = Rakvere
 Ran = Rannu
 Rap = Rapla
 Rei = Reigi
 Rid = Ridala
 Ris = Risti
 Rõn = Rõngu
 Rõu = Rõuge
 Räp = Räpina
 Saa = Saarde
 San = Sangaste
 Se = Setumaa
 Sim = Simuna
 SJn = Suure-Jaani
 TMr = Tartu-Maarja

Tor = Tori
 Trm = Torma
 Trv = Tarvastu
 Tõs = Tõstamaa
 Tür = Türi
 Urv = Urvaste
 Vai = Vaivara
 Var = Varbla
 Vas = Vastseliina
 Vig = Vigala
 Vil = Viljandi
 VJg = Viru-Jaagupi
 VII = Valjala
 VMr = Väike-Maarja
 VNg = Viru-Nigula
 Vor = Vormsi
 Võn = Võnnu
 Vän = Vändra
 Äks = Äksi

Muud lühendid

kas = keskalamsaksa
 krj = karjala
 krjD = karjala k. Djorža murrak
 krjLü = karjala k. lüüdi murre
 rts = rootsi
 smrts = soomerootsi
 sm = soome
 smI = soome k. ingeri murded
 ung = ungari
 vdj = vadja
 vn = vene
 vps = vepsa

Sissejuhatuses kasutatud kirjandus

- Ainsaar, S. 1990.** Murdesõnakogude omavahelisest seosest, seosejaotuste struktuurist ja sümmeetriast. Arvutuslingvistika sektori aastaraamat 1988. Tallinn, 4-55.
- Alvre, P. 1973.** Läänemeresoome aluskeele varasest murdeliigendusest, eriti eesti ja soome keelt silmas pidades. - Keel ja Kirjandus, 151-162, 291-299.
- Ariste, P. 1940.** Hiiu murrete häälikud. Acta et Commentationes Universitatis Tartuensis (Dorpatensis) B Humaniora XLVII.
- Ariste, P. 1956.** Läänemere keelte kujunemine ja vanem arenemisjärk. Eesti rahva etnilisest ajaloost.
- Ariste, P. 1981.** Keelekontaktid. Eesti keele kontakte teiste keeltega. Tallinn.
- EEW = Mägiste, J. 1982-1983.** Estnisches etymologisches Wörterbuch. I-XII. Helsinki.
- Erelt, M., Erelt, T., Ross, K. 1997.** Eesti keele käsiraamat. Tallinn.
- Göseken, H. 1660.** Manuctio ad Linguam Oesthonicam. Anführung zur Öhstnischen Sprache. Vorrede. Reval.
- Itkonen, T. 1993.** Historiantakaiset Häme ja Suomi kielentutkijan näkökulmasta. Aloja ja aiheita. Valikoima kolmen kymmenluvun tutkielmia (1959-1979). Suomalais-ugrilaisen Seuran Toimituksia 216. Helsinki.
- Jaanusson, H. 1995.** Eesti ja Rootsi sidemetest muinasajal. Eesti ja Rootsi. Estland och Sverige. Tallinn.
- Johansen, P. 1951.** Nordische Mission. Revals Gründung und die Schwedensiedlung in Estland. Stockholm.
- Juhkam, E. 1992.** Eestirootslastest. Keel ja Kirjandus, 394-402.
- Kask, A. 1956.** Eesti murrete kujunemisest ja rühmitumisest. Eesti rahva etnilisest ajaloost. Tallinn, 24-40.
- Kettunen, L. 1930.** Suomen murteet II. Murrealueet. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia, 188. osa. Helsinki, 209, 2. viide.
- Koponen, Eino 1993.** Viron murreosanaston etelävirolainen komponentti. Sanaston alkuperän tarkastelua ja itämerensuomalaista sanan muodostusoppia. Licensiaatin tutkimus. Helsingin yliopisto. Itämerensuomalaiset kielet. Käsikiri Eesti Keele Instituudi murdesektoris.
- Krikmann, A. 1981.** Meri andab, meri ottab. Tallinn.
- Laul, S. 1982.** Vadja hõimude kujunemisest. Läänemeresoomlaste etnokultuuri küsimusi. Tallinn
- Luts, A. 1960.** Rändpüügist eesti merelaevanduses. Etnograafia Muuseumi aastaraamat XVII, 129-168.
- Murumets, S. 1981.** On measuring interregional communication. -- Symposium: Processing of Dialectological Data. Summaries. Tallinn 1981, 43-80.
- Murumets, S. 1982.** Eesti keeleala murdelisest liigendusest "Väikese murdesõnastiku" põhjal (I). -- Keel ja Kirjandus, 11-17.
- Murumets, S. 1983.** Eesti keeleala murdelisest liigendusest "Väikese murdesõnastiku" põhjal (II). -- Keel ja Kirjandus, 615-623.
- Murumets, S. 1984.** Опыт диалектного районирования на основе автоматического атласа лексики говоров. Kvantitatiivlingvistika ja tekstide automaatanalüüs. Töid keelestatistika alalt. Tartu Riikliku Ülikooli Toimetised. Vihik 689. Tartu.

- Must, M. 1987.** Kirderannikumurre. Häälikuline ja grammatiline ülevaade. Tallinn.
- Must, M. 1995.** Kirderannikumurde tekstid. Eesti murded V. Eesti Teaduste Akadeemia Eesti Keele Instituut. Tallinn.
- Norvik, P. 1985a.** Arstimisalane sõnavara karjala keele Djorža murrakus. - Emakeele Seltsi aastaraamat 1985, nr 31, 69-74.
- Norvik, P. 1985b.** Über die lexikalischen Beziehungen zwischen den nordestnischen Dialekten. Preprint KKI-35. Internationaler Finnougristenkongreß (Syktyvkar, 24.-30. Juli 1985). Tallinn.
- Norvik, P. 1990a.** Über die Erforschung der estnischen Dialektlexik mittels Computer (Ergebnisse und Perspektiven). - Congressus Septimus Internationalis Fenno-Ugristarum. Rundtischgespräch "Dialectologia Uralica", Debrecen, 30. August 1990. Thesen zu den Vorträgen und Referaten. Hamburg, 1990, 62-63.
- Norvik, P. 1990b.** Anmerkungen zur Zusammensetzung der Lexik des Ostdialekts des Estnischen und seine Beziehungen zum Wotischen. - Congressus Septimus Internationalis Fenno-Ugristarum. Debrecen 27.VIII.-2.IX. 1990. Sessiones Sectionum Dissertationes. Linguistica. 3B. Debrecen, 1990, 181-185.
- Norvik, P. 1991.** Viron Kadriinan murteen sanasto. - Kieliposti 1991, nr 2, lk 23-26.
- Norvik, P. 1996a.** Kalevala Seltsi auhind Edgar Lilheinile. - Keel ja Kirjandus 1996, nr 1, 68-69
- Norvik, P. 1996b.** Kuusalu rannikumurde sõnavara ja selle suhted soome keelega. Sessiones sectionum. Lexicologia & Onomastica. Pars V. Congressus Octavus Internationalis Fenno-Ugristarum Jyväskylä 10.-15.8. 1995. Jyväskylä, 1996, 139-143.
- Norvik, P. 1997.** Hüä käsi tegeb, parema kaul kandab. Retsensioon: Mari Must. Kirderannikumurde tekstid. Eesti murded V. Eesti Teaduste Akadeemia Eesti Keele Instituut. Tallinn, 777-780.
- Ojansuu, H. 1916.** Suomen kielen tutkimuksen työmaalta. Sarja esitelmiä I. Jyväskylä.
- Pall, V. 1982.** Idamurde vahekorraast naabermurretega ja vadja keelega. -- Keel ja Kirjandus, 246-252.
- Pall, V. 1994.** Sissejuhatus. Eesti murrete sõnaraamat I. A-J. Eesti Teaduste Akadeemia Eesti Keele Instituut. Tallinn, 5-12.
- Pursiainen, L. 1982.** Valokuvat Jaakko Repo. Karjalaisia kansallispuhujia nykyisestä Etelä-Karjalasta, Laatokan Karjalasta ja Karjalan kannakselta. Porvoo-Helsinki-Juva.
- Raag, R. 1988.** *Nunn, prilla, koka* ja teised. Eesti keele rootsi laensõnadest. - Keel ja Kirjandus, 725-732.
- Raukko, J., Östman, J.-O. 1994.** Pragmaattinen näkökulma itämeren kielialueeseen. University of Helsinki Department of General Linguistics. Publications No. 25.
- Raun, A. 1939.** Soome ja eesti keele vastastikest suhetest. -- Eesti Keel, nr 6, 139-162.
- Raun, A., Saareste, A. 1965.** Introduction to Estonian Linguistics. Ural-Altische Bibliothek XII. Wiesbaden.
- Saareste, A. 1932.** Eesti keeleala murdelisest liigendusest. Eesti Keel.
- Saareste, A. 1952.** Kaunis emakeel. Lund.

- Schmiedehelm, M. 1956.** Kirde-Eesti hõimudest I aastatuhande viimasel poolel e. m. a. ja meie ajaarvutuse I aastatuhande algupoolel. Eesti rahva etnilisest ajaloost. Tallinn, 147-159.
- Sedrik, M. 1994.** Hiiu murrakute ja Soome murrete ühissõnavarast. Lähivertailuja 7. Suomalais-virolainen kontrastiivinen seminaari. Tammivalkamassa 5.-7.5. 1993. Turun yliopiston suomalaisen ja yleisen kielitieteen laitoksen julkaisuja.
- SKES - Toivonen, Y.H., Itkonen, E., Joki, A.J., Peltola, R. 1955-1978.** Suomen kielen etymologinen sanakirja I-VI. Helsinki.
- SSA - Suomen sanojen alkuperä.** Etymologinen sanakirja I A-K. Helsinki, 1992, II L-P. Helsinki, 1995.
- Suhonen, S. 1979.** Über die Beziehungen zwischen dem Finnischen und den estnischen Küstendialekten. Explanaciones et Tractationes Fenno-Ugricas in honorem Hans Fromm. Anno MCMLXXIX, 357-366.
- Suhonen, S. 1997.** Viron rantamurteiden suomalaislainat. Retsensioon: Tiina Söderman. Lexical characteristics in the Estonian north eastern coastal dialect. Studia Uralica Upsaliensia 24. Uppsala 1996. 184 lk. ISBN 91-554-3695-1.
- Söderman, T. 1996.** Lexical characteristics in the Estonian north eastern coastal dialect. Studia Uralica Upsaliensia 24. Uppsala.
- Talve, I. 1972.** Suomen kulttuurirajoista ja -alueista. Suomalainen Tiedeakatemia. Esitelmät ja pöytäkirjat, 1971. Helsinki, 185-232.
- Tamla, T. 1995.** Eessõna. Eesti ja Rootsi. Estland och Sverige. Tallinn.
- Tanning, S. 1949.** Murdeuurimisest Alutaguse ja Vaivara v. KKI P 53.
- Univere, A. 1996.** Idamurde tekstid. Eesti murded IV. Tallinn.
- Vaik, A. 1997.** Käsmu fenomen. Eesti Laevanduse aastaraamat 1997, 91-95.
- Weske, M. 1877.** Bericht über die Ergebnisse einer Reise durch das Estenland im Sommer 1875. Dorpat 1877. Separatabdruck aus den Verhandlungen der gelehrten estnischen Gesellschaft, 8. Band, 4. Heft.
- Viitso, T.-R. 1978.** Läänemeresoome esimese silbi õ ajalugu. Keel ja struktuur X. Tartu.
- Viitso, T.-R. 1996.** Virumaa keeled. Koguteos Virumaa, 390-401.
- VMS - "Väike murdesõnastik" I 1982, II 1989.** Tallinn.
- Võti, T. 1986.** Õllekannud. Eesti rahvakunst V. Eesti NSV Riiklik Etnograafiamuseum. Tallinn.

I. PÕHJA-EESTI MURRETE SÕNAVARALISED SUHTED

Piret N O R V I K
(Tallinn /Estland)

Über die Erforschung der estnischen
Dialektlexik mittels Computer
(Ergebnisse und Perspektiven)

1977 wurde in der Abteilung für Computerlinguistik des Instituts für Sprache und Literatur der Estnischen Akademie der Wissenschaften ein Forschungsprogramm der estnischen Ethnogeographie, in dessen Rahmen auch die lexikalischen Beziehungen zwischen den estnischen Dialekten erforscht werden, aufgestellt. Im Zusammenhang damit wurde in der Abteilung für Dialektologie das Stichwörterverzeichnis des Wörterbuches der estnischen Dialekte ("Eesti murrete sõnaraamat"), das Verbreitungsangaben und Anmerkungen zur Bedeutung des Wortes beinhaltet, verfaßt. Alle diese Angaben sind auch im Computer gespeichert. Das Manuskript des Wörterverzeichnisses wurde auf der Grundlage der alphabetischen Sammelkartothek des Wörterbuches der estnischen Dialekte zusammengestellt. Für den ersten Teil (Wörter von A-L) stand auch das Manuskript des Dialektwörterbuches zur Verfügung. Damit der Umfang des Wörterverzeichnisses nicht zu groß wird, hat man die Angaben für den Computer nach bestimmten Gesichtspunkten ausgewählt. So wurden Deminutive auf -ke(ne), deren Ableitung einzig und allein die Deminutivität ausdrückt, unberücksichtigt gelassen. Weiterhin wurden die Komposita, deren Bestandteile als selbständige Wörter auftreten und deren Bedeutung mit der Summe der Bedeutungen ihrer Komponenten gleichzusetzen ist, nicht gespeichert. Berücksichtigung fanden jedoch zusammengesetzte Termini: Pflanzen- und Tierbezeichnungen, Bezeichnungen ethnographischer Gegenstände. Der erste, 1982 erschienene Band des kleinen Dialektwörterbuches ("Välke murdesõnastik", weiterhin VMS) enthält 27.906 Stichwörter. Das Wörterverzeichnis des zweiten Bandes (1989) umfaßt 45.655 Wörter. Somit enthalten beide Bände zusammen 73.561 Stichwörter. Es sei aber darauf hingewiesen, daß einige phonetische Sonderentwicklungen als selbständige Stichwörter verzeichnet sind.

VMS ist vor allem für Sprachforscher gedacht, die sich anhand dieses Hilfsmittels leicht einen Überblick über den Umfang der Wortsammlungen des Dialektarchivs verschaffen wollen.

Auf der Basis der im Computer gespeicherten Datenbank kann man umfangreiche, die Lexik betreffende Forschungen durchführen. So ist es z.B. möglich, die Verbreitungsgebiete für die Dialektlexik zu bestimmen. Ihre weitere Analyse gibt uns einerseits Auskunft über die Geschichte einzelner Dialektwörter und läßt uns andererseits den Gebrauch des Wortschatzes in ganzen Sprachräumen verfolgen. Ich habe anhand des gesamten rechnergespeicherten Materials des VMS die lexikalischen Haupttypen der sprachgeographischen Verbreitung in den nordestnischen Dialekten näher untersucht (s. P. Norvik: Über die lexikalischen Beziehungen zwischen den nordestnischen Dialekten. Preprint KKI-35. VI. Internationaler Finnougristenkongreß (Syktyvkar 24.-30. Juli 1985). Tallinn 1985). In meinem Vortrag für den diesjährigen Kongreß beschäftige ich mich mit dem Vorkommen des ostestnischen Wortschatzes in den nordestnischen Dialekten. Für die Analyse ließ ich nur solche Wörter aus dem Computer heraussuchen, die ausschließlich im Ostdialekt verbreitet sind. Anhand lexikalischer Merkmale werden die Beziehungen des Ostdialekts zum Wotischen erforscht.

Außer für die Analyse und Bestimmung der Verbreitungsgebiete der Dialektlexik kann der Computer auch für die Aufstellung von Wörterverzeichnissen aller estnischen Mundarten eingesetzt werden. Auf diese Weise ist es möglich, die Wörterverzeichnisse von über hundert estnischen Mundarten der Forschung zur Verfügung zu stellen. Hierbei ist zu berücksichtigen, daß die Vorkommenshäufigkeit der estnischen Mundarten im VMS recht unterschiedlich ist. So ist die Kuusalu-Mundart (nordöstlicher Küstendialekt) im Wörterbuch mit 12.552 Stichwörtern vertreten. An der 115. Stelle liegt die Luke-Mundart mit nur 253 Wörtern. Mit der Kadrina-Mundart habe ich mich etwas eingehender beschäftigt. Diese zur nordestnischen Dialektgruppe gehörende Mundart hat im Verzeichnis 5674 Stichwörter. Mit Hilfe des Computers ist auch der Wortschatz einer Mundart des nordöstlichen Küstendialekts, Viru-Nigula, zusammengestellt worden und wartet auf eine weitere Untersuchung. Dieses Verzeichnis umfaßt 9585 Wörter.

Zu meinem Vorhaben gehört eine tiefgründigere Erforschung der lexikalischen Beziehungen zwischen den nordestnischen Dialekten. Im einzelnen sollen die wesentlichsten Verbreitungstypen, der Wortbestand in den Verbreitungsgebieten und die Beziehungen zwischen den Dialekten und Sprachen erforscht werden.

Der finnische Sprachwissenschaftler Eino Koponen beschäftigt sich mit der Erforschung des südostnischen Wortschatzes auf der Basis des gespeicherten VMS-Materials. Das Verzeichnis für den Ostdialekt wird von Valdek Pall mittels Computer erarbeitet. Verschiedene Forschungen zur Einteilung der estnischen Dialekte aufgrund des Dialektwortschatzes hat Sirje Murumets durchgeführt (s. S. Murumets: On Measuring Interregional Communication. - Symposium: Processing of Dialectological Data. Summaries. Tallinn 1981: 43-80. S. Murumets: Eesti keeleala murdelisest liigendusest "Väikese murdesõnastiku" põhjal (I) - Keel ja Kirjandus 1982/1; 11-17, (II) Keel ja Kirjandus 1983/11; 615-623).

1977 wurde in der Abteilung für Computerlinguistik des Instituts für Sprache und Literatur der Akademie der Wissenschaften der Estnischen SSR ein Forschungsprogramm der estnischen Ethnogeographie, in dessen Rahmen auch die lexikalischen Beziehungen der estnischen Dialekten erforscht werden, aufgestellt. In Zusammenhang damit wurde in der Abteilung für Dialektologie das Stichwörterverzeichnis des Wörterbuches der estnischen Dialekte ("Eesti murrete sõnaraamat"), das Verbreitungsangaben und Anmerkungen zur Bedeutung des Wortes beinhaltet, verfaßt. Alle diese Angaben sind auch in der EDV-Anlage gespeichert. Das Manuskript des Wörterverzeichnisses wurde auf der Grundlage der alphabetischen Sammelkartothek des Wörterbuches der estnischen Dialekte zusammengestellt. Für den ersten Teil (Wörter von A-L) stand auch das Manuskript des Dialektwörterbuches zur Verfügung. Damit der Umfang des Wörterverzeichnisses nicht zu groß werde, hat man die Angaben für den Computer nach bestimmten Gesichtspunkten ausgewählt. So wurden Deminutive auf -ke(ne), deren Ableitung einzig und allein die Deminutivität ausdrückt, unberücksichtigt gelassen. Weiterhin wurden die Komposita, deren Bestandteile als selbständige Wörter auftreten und deren Bedeutung mit der Summe der Bedeutungen der Komponenten gleichzusetzen ist, nicht gespeichert. Jedoch Berücksichtigung fanden zusammengesetzte Termini: Pflanzen- und Tierbezeichnungen, Bezeichnungen

ethnographischer Gegenstände. Der erste, 1982 erschienene Band des kleinen Dialektwörterbuches ("Väike murdesõnastik", weiterhin VMS) beinhaltet 27 906 Stichwörter. Das Wörterverzeichnis des für den Druck vorbereiteten zweiten Bandes erfaßt 45 655 Wörter. Damit werden im zweibändigen VMS insgesamt 73 561 Wörter vorgestellt. Auf der Basis der im Computer gespeicherten Datenbank kann man umfangreiche die Lexik betreffende Forschungen durchführen. Im folgenden werden anhand des gesamten rechnergespeicherten Materials des VMS die lexikalischen Haupttypen der sprachgeographischen Verbreitung in den nordestnischen Dialekten näher betrachtet.

Die estnischen Dialekte teilt man in drei Dialektgruppen ein: 1.) Nordöstlicher Küstendialekt; 2.) Dialekte des Nordestnischen; 3.) Dialekte des Südestnischen. Zur zweiten Gruppe gehören der Zentralküstendialekt, der Ostküstendialekt, der Westküstendialekt und der Dialekt der Inseln (Karte 1). Bei der Bestimmung der Dialektgrenzen der Sprachgebiete und bei der Einteilung der Dialekte werden die wesentlicheren phonetischen, grammatischen und lexikalischen Eigenarten, sowohl das Alter entsprechender Dialektzüge als auch die Anzahl und Aussagekraft der unterscheidenden Hauptmerkmale verschiedener Dialektgebiete in Betracht gezogen (Kask 1984 : 5).

Nach den Sprachangaben gibt es eine auffällige Abgrenzung zwischen den nordestnischen und südestnischen Dialekten. Daß diese durch eine deutlich erkennbare, aus zahlreichen und bedeutsamen Isoglossen bestehende Dialektgrenze voneinander getrennt werden, hat A. Saareste anhand von 37 phonetischen, 13 morphologischen und 94 lexikalischen Beziehungen gezeigt

(Saareste 1952 : 292-307). Die Unterschiede zwischen den nord-estnischen und süd-estnischen Dialekten reichen offensichtlich in die fernste Vergangenheit zurück und sind eine Bestätigung dafür, daß sich die Dialektgruppen auf der Basis verschiedener Stammsprachen herausgebildet haben. Das verdeutlicht besonders anschaulich ein Vergleich der phonetischen und grammatischen Struktur sowie des Wortschatzes (Kask 1956 : 27).

Auf der Grundlage des Wörterverzeichnisses der estnischen Dialekte kann festgestellt werden, daß fast die Hälfte des Wortschatzes (36 048 Wörter, 49%) in Nord- und Westestland verbreitet ist. Hierbei fand auch der nordöstliche Küstendialekt Berücksichtigung, der zum Verbreitungsgebiet der vielen Wörter mit nord-estnischer Verbreitung gehört. Dabei gibt es eine nicht allzu große Anzahl Wörter, die nur im nordöstlichen Küstendialekt verbreitet sind. Das sind 7117 Wörter, d.h. 20% von denen, die in Nord- und Westestland verbreitet sind. Diese Zahl ist nur etwas größer als die eines Dialekts der nord-estnischen Dialektgruppe - des Dialekts der Inseln, der auf den estnischen Ostseeinseln Saaremaa, Muhumaa und Hiiumaa gesprochen wird -, wo entsprechend 6895 (19%) nur in diesem Dialekt vorkommende Wörter verzeichnet sind. An zweiter Stelle steht der Westdialekt mit 5013 Wörter (14%). Am heterogensten ist aber den Wortschatz betreffend im nord-estnischen Sprachraum der das größte Territorium umfassende Zentraldialekt, auf dessen Grundlage sich die estnische Schriftsprache herausgebildet hat. Nur im Zentraldialekt auftretende Wörter gibt es ziemlich wenige - 3899 (11%) (s. auch Murumets 1984 : 96). Noch weniger besitzt der die geringste

Verbreitung aufweisende Ostdialekt (zu dem im gegebenen Fall auch der Wortschatz der Mundarten von Iisaku, Torma, Kodavere, Maarja-Magdaleena, Palamuse und Laiuse sowie die einige Züge des Ostdialekts beinhaltenden Mundarten von Äksi und Kursi gezählt wurden). Nur in diesem Dialektgebiet sind 3028 Wörter (8%) verbreitet, wobei der größere Teil davon eine äußerst begrenzte Verbreitung besitzt: nur aus einem Kirchspiel - überwiegend aus der Kodavere-Mundart - wurden 1974 Wörter registriert. Aus dieser Gegend stammt gleichzeitig die zweitgrößte Wortschatzsammlung des Dialektarchivs. Bloß 267 Wörter sind in 2-6 Kirchspielen verbreitet. Wörter des Ostdialekts, die eine größere Verbreitung haben, sind zum Beispiel:

kontka 'Floß'

ork 'Malaria'

paaduska 'Fensterbrett'

tulekäsi 'Kienspanleuchter'

äbukas 'trübes, unklares, krankes (Auge)'

Nach der Lehre der Sprachgeographie sind deutliche und grundlegende Dialektgrenzen selten als absolut zu bezeichnen, denn zwischen den Dialekten existiert ein Übergangsfeld mit einer einseitigen oder gegenseitigen Beeinflussung (Itkonen 1980 : 225). Das trifft in vollem Umfang auch auf die estnischen Dialekte zu.

Auf der Grundlage der mit Hilfe des Computers von S. Murumets zusammengestellten Verbreitungskarten (12 972 Karten, die ein Drittel des Wörterverzeichnis des ersten Bandes von VMS erfassen) werden noch andere im estnischen Sprachraum häufig vorkommende Areale ersichtlich. Oft handelt es sich um eine

sporadische Verbreitung, die dadurch bedingt ist, daß der Wortschatz ungleichmäßig gesammelt wurde, d.h. nicht alle Wörter sind aus allen estnischen Mundarten erfragt bzw. aufgezeichnet worden. Doch im Ergebnis eines längeren und aufmerksamen Studiums der Verbreitungskarten des Wortschatzes kann man beständige und zuverlässige Verbreitungsbereiche der Dialektlexik feststellen. Besonders auffällig ist das den Westdialekt und die Inseln verbindene Areal (Karte 2). Die Vielzahl auch anderer gemeinsamer Sprachzüge führte manche Forscher dazu, den Westdialekt und den Dialekt der Inseln als einen Dialekt zu betrachten oder manche Gebiete des Westdialekts (wie z.B. Varbla und Tõstamaa) für zum Dialekt der Inseln gehörend anzusehen. A. Kask meint, daß es in Berücksichtigung der Besonderheiten der Mundarten der Inseln in jedem Fall richtiger ist, den auf den Inseln gesprochenen Dialekt als eigenständigen Dialekt aufzufassen (Kask 1956 : 32). Dazu eine Auswahl von Beispielen, die in beiden genannten Dialekten verbreitet sind:

aasakas 'eifrig, fix, flink'
 agakaer 'Hafersorte'
 alatsi 'nach unten, abwärts'
 alatsipidi 'nach unten, abwärts'
 koost 'Holzlöffel'
 kurrutama 'fälteln, krausen'
 leeslind 'Marienkäfer'
 lember 'Bruchweide'
 lemm 'irgendeine Krankheit'
 loib 'Seehundsfuß'

lüdi '(Nuß-, Eichel-)Hülse'

Das den Insel- und Westdialekt verbindende Areal kann sich aber noch weiter erstrecken und dabei westliche Mundarten von Harjumaa (Risti, Nissi, Keila, Hageri, Rapla, Juuru, Kose und Jüri) erfassen (Karte 3):

ae 'Stickerei'

att 'Franse, Zerfaserte'

ekkima 'schlucken, stottern; sich widersetzen'

lasn 'Spaten, Schaufel; Radachse'

lõvine 'rissig, knorrig; kränklich, unwohl'

Lange Zeit haben sich Forscher, neben Sprachwissenschaftlern auch Archäologen, für die Frage der Sprachgrenzen des nordöstlichen Küstendialekts interessiert. M. Must hat festgestellt, daß dem nordöstlichen Küstendialekt zahlreiche andersartige Dialektzüge eigen sind und daß die Sprachgrenze zwischen diesem und dem nordestnischen Dialekt allgemein deutlich erkennbar ist. Desgleichen gibt es im Sprachgebrauch in Mundarten des nordöstlichen Harjumaa und in Virumaa-Mundarten des Zentraldialekts mehrere altertümliche Dialektzüge des Küstendialekts, was von einer früheren ausgedehnteren Verbreitung dieses Dialekts in südlicher Richtung zeugt (Must 1984 : 254-255). Indem die Stichhaltigkeit dieser Behauptung auf der Basis der Wortschatzverbreitung kontrolliert wird, kommt man zu der Feststellung, daß es insgesamt 594 Wörter gibt, die im nordöstlichen Küstendialekt und zusätzlich in dem Virumaa (Väike-Maarja, Kadrina, Rakvere, Viru-Jaagupi, Simuna, Zentralmundart von Iisaku), dem Järvamaa (Ambla, Järva-Jaani, Koeru) oder dem Harjumaa nahe gelegenen Mundarten

(Kose, Jüri, Harju-Jaani, Zentralmundart von Jõelähtme, Zentralmundart von Kuusalu) vorkommen. Dieses Areal ist recht kompakt und beinhaltet viele finnische Lehnwörter (Karte 4):

karbe 'Baummoos, Flechte'
kidu 'Fischeingeweide'
lenks 'Öse, Schlinge'
menuma 'lärmen, schreien'
odav(a) 'Sternbild'
vaanima 'wachen, auflauern, schleichen'

Nach M. Musts Ansicht bestätigen die Sprachangaben die archäologischen Standpunkte, daß das ehemalige Virumaa, das eines unserer ältesten und dichtesten Siedlungsgebiete war, der zentrale Teil der den nordöstlichen Küstendialekt sprechenden Stämme gewesen ist (Must 1984 : 225; s. außerdem Schmiedehelm 1956 : 157f.). Ebenfalls A. Saareste hielt es für wahrscheinlich, daß sich der nordöstliche Küstendialekt früher weiter nach Süden erstreckte und besonders Virumaa erfaßte (Saareste 1932 : 39). Diese Vermutung wird auch von den Wortschatz betreffenden Angaben gestützt. Es ist interessant darauf hinzuweisen, daß über die Hälfte der zum Verbreitungstyp des erweiterten nordöstlichen Küstendialekts gehörenden Wörter - 327 - bis ins ehemalige Virumaa vorgedrungen ist (Karte 5):

erutama 'anmelken'
keul 'Bug beim Schiff oder Boot'
makkar(a) 'Wurst'
mekkud PL 'Kleidung'
modru 'Kram; Plunder, Müll'
naisik 'alleinstehende Mutter, unverheiratete Frau mit Kind'

naput 'Griff'

nürkima 'mit der Faust schlagen'

Dieses Areal kann noch erweitert werden. A. Univere hat in ihrer Einführung zu den ostestnischen Dialekttexten konstatiert, daß die nördlichen Mundarten des Ostdialekts (Iisaku Tudulinna, Avinurme, der Nordteil des Kirchspiels Torma und der Nordostzipfel von Laiuse) sowohl zu zentralen Mundarten von Virumaa als auch zum nordöstlichen Küstendialekt engen Kontakt hatten (Univere 1975 : 36). Das bestätigt auch die Analyse des Wortschatzes: das nordöstliche Areal Ostlands verbindet den nordöstlichen Küstendialekt und Mundarten des Ostdialekts, indem oftmals zentrale Mundarten von Virumaa erfaßt werden (Karte 6):

aas 'Regal; Trockengerüst, Getreidestiege'

asima 'ergreifen, beißen'

ergutama 'mit Leckerbissen füttern, verwöhnen'

erk 'Leckerbissen, Köter'

kerikand 'Garnwinde'

hong 'alte große Kiefer oder Fichte'

põuk 'Wäsche, Wäschewaschen'

Zu dem außerdem, aber seltener manche Mundarten von Järva- und Harjumaa gehören (Karte 6):

aiva 'nur, immerzu'

ilgema 'sich erdreisten, sich trauen'

plaak 'dickes Brett, Blanke'

Ähnliches zum nordöstlichen Areal hat auch A. Krikmann bei der Erforschung der Verbreitung von Sprichwörtern aus Lahemaa geäußert. Er meint, daß sich die Verbreitung der zu diesem

Areal gehörenden Sprichwörter in die eine oder andere Richtung hauptsächlich über die am Meer oder am Peipussee gelegenen Kirchspiele, vielleicht aber auch über die landeinwärts gelegenen Gebiete von Virumaa vollzogen hat (Krikmann 1981 : 12). Ebenfalls kann man V. Pall zufolge sowohl auf der Grundlage der Verbreitung morphologischer und phonetischer Merkmale als auch des Wortschatzes eine dem Nordosten Estlands eigene gewisse Einheit, zu dem auch der Ostdialekt gehört, abtrennen. Außerdem gibt es einige Wörter, deren Hauptverbreitungsgebiet Nordostestland ist, die aber vereinzelt auch noch anderswo in Erscheinung treten (Pall 1982 : 249).

An gleicher Stelle hat A. Univere anhand der Lautwandel auf die enge Verbindung der südlichen Mundarten des Ostdialekts (Südteil von Maarja-Magdaleena, Äksi) mit südestnischen Dialekten hingewiesen. Gleichzeitig hat sie festgestellt, daß das Verbreitungsgebiet südestnischer Sprachzüge recht oft das gesamte Dialektgebiet von Maarja-Magdaleena, Kodavere und Palamuse erfaßt (Univere 1975 : 88). Beim Wortschatz ist es nicht möglich, so klare Grenzen zu ziehen, doch kann man die Zugehörigkeit von Dialektwörtern (meistens aus der Kodavere-, oft auch aus der Torma-, seltener aus der Iisaku-Mundart) zum südöstlichen Verbreitungstyp beobachten (Karte 7):

habrastama 'vermodern, verfaulen, brüchig werden'

halgatama 'einfallen, in den Sinn kommen'

atlad 'Halsdrüsen beim Schwein'

kõmmeld 'Hohlmesser, gebogenes Messer (zum Aushöhlen); eiserner Haken'

rehkmä 'schwer arbeiten, schuften; schwingen, durchprügeln'

rupik 'Körbchen aus Baumrinde'

Der Ostdialekt verbindet ebenso die südestnischen Dialekte und den nordöstlichen Küstendialekt zu einem gemeinsame Züge aufweisenden Sprachgebiet Ostestlands (Univere 1975 : 6). Dieser östliche Verbreitungstyp erstreckt sich hauptsächlich entlang des Westufers des Peipussees bis zu den südestnischen Dialekten (Karte 8):

abar 'dreifaches Fischnetz'

astask 'russischer Stiefel'

kaha 'Kescher'

kusilane 'Ameise'

pari 'Gestrüpp, Dickicht'

Der Wortschatz der südestnischen Dialekte unterscheidet sich auffallend vom Wortschatz der nordestnischen Dialekte. Es scheint, daß das südestnische Areal in Hinsicht auf den Wortschatz eines der geschlossensten und deutlich abgegrenzten Areale des estnischen Sprachraums überhaupt ist (Karte 9). Dabei muß berücksichtigt werden, daß im VMS die Dialektwörter des Süd- und Nordestnischen auf der Grundlage ursprünglicher Lautwandel oft getrennt behandelt worden sind. Wörter, die sich nur auf die südestnischen Dialekte beschränken, gibt es sogar mehr als in Nord- und Westestland auftretende Wörter - insgesamt 37 513 (51% der Stichwörter des VMS). Dazu kann man zahlreiche Beispiele bringen:

hahk 'grau'

hank 'Haken'

ask 'Kehricht, Schmutz'

iskima 'Faden drehen'

kootsel 'Kunkel'

kurst 'Bastwisch'

In den Grenzen der vorgebrachten traditionellen Dialektgebiete können noch kleinere, sog. Mikroareale, die auf den voneinander getrennt gelegenen Westinseln vorkommen, vorgestellt werden. So ist der nur auf Saaremaa auftretende Wortschatz ziemlich umfangreich (3824 Wörter = 55% des gesamten Wortschatzes der Inseln), jedoch auch in diesem Verbreitungsgebiet gibt es zahlreiche Wörter, die nur in einer einzigen Mundart auftreten. Der Wortschatz von Muhumaa ist oft dem von Saaremaa nahe (Karte 10):

haardam 'Teil der Windmühle, der den Flügel tragende Pfosten'

aer(e) 'glerig'

ank 'Kerbe, Scharte, Einschnitt'

illitama '(ein Geheimnis) ausplaudern; berühren'

kerep 'lebendig, unbeständig'

kärv 'irgendeine Schlange'

küümima 'die Weide völlig abfressen'

pali 'Beet, Feldrain'

rapik 'Gestrüpp'

sääm 'rechte (Hand)'

Sehr verschiedenartig und interessant ist der Wortschatz von Hiiumaa. Wörter, die sich nur auf die Mundarten von Hiiumaa beschränken, gibt es 1343 (19% des gesamten Wortschatzes der Inseln). Dieses ist ein dauerhaftes und beständiges Areal (Karte 11):

asu 'grau'

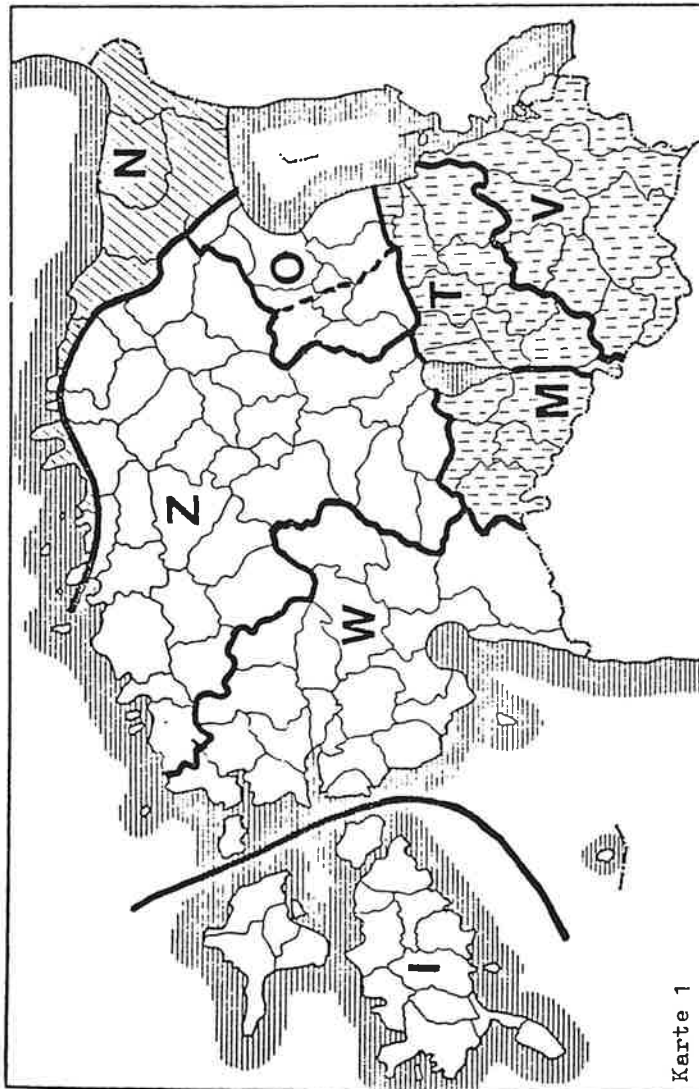
isu 'Gewitter'
 julu 'eigensinnig, starrköpfig'
 kambastama 'schlagen, hauen'
 kardas 'Leiter'
 kirits 'Hitzsteine'
 kokk 'Heuhaufen'
 koositama 'führen, leiten'
 kruba 'Traube'
 lestlik 'abgeplattet, abgeflacht'
 mäkk 'Hügel, Anhöhe'
 naadrane 'Ameise'
 ruup 'Korb aus Birkenrinde'
 ööder 'Mieder'

Die Verbreitung der Wörter hängt nicht immer von der Lage des Dialektgebietes ab, sondern kann neben geographischen Bedingungen auch durch Begriffe und Gegenstände, die es zu bezeichnen gilt, bedingt sein. So ist der mit der Seefahrt und dem Fischfang verbundene Wortschatz vor allem in an der Ostsee und an Seen gelegenen Kirchspielen verbreitet (Karte 12):

haam 'Keschel'
 ain 'Befestigungsschlinge am Fischnetz'
 hals 'Kurs eines Segelbootes bezüglich des Windes; mit
 ein- und demselben Kurs durchfahrene Strecke'
 andur 'Kiel (beim Schiff)'
 hauskar 'Schaufel zum Herausschöpfen des Wassers im Boot'
 kreitsima 'lavieren (gegen dem Wind segeln)'
 sopits 'Steuer des Fischerbootes'
 Im nordestnischen Dialektgebiet können noch andere Verbrei-

tungstypen des Wortschatzes gebracht werden. Deren genaue Bestimmung und Beschreibung erfordert aber eine ergänzende Erforschung.


DIE ESTNISCHEN DIALEKTE

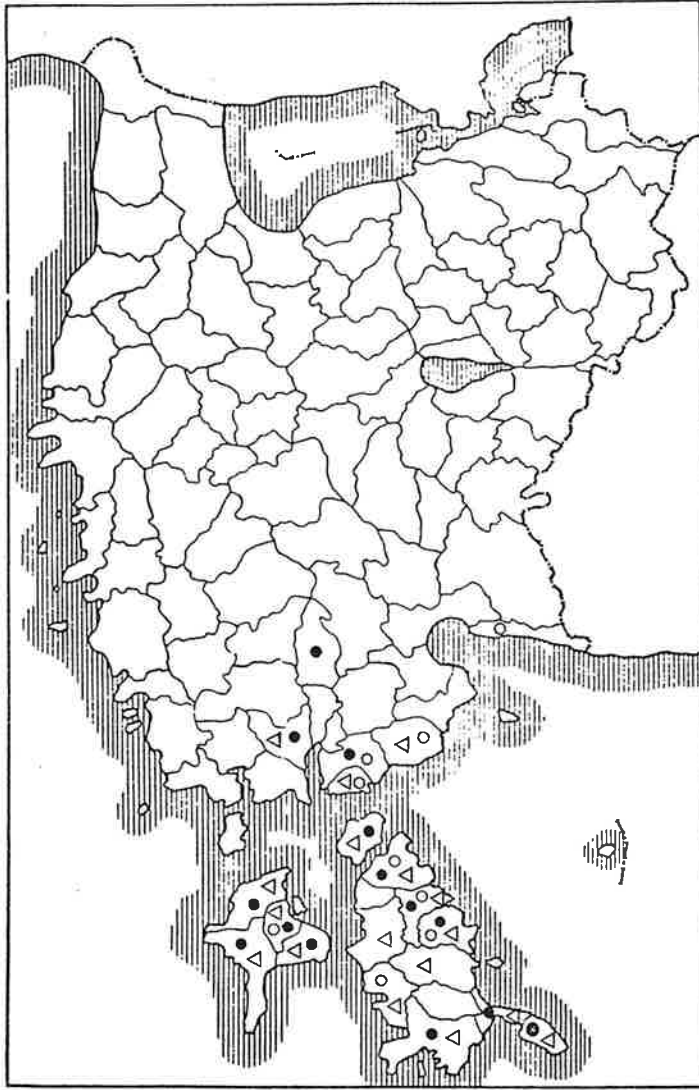


Karte 1

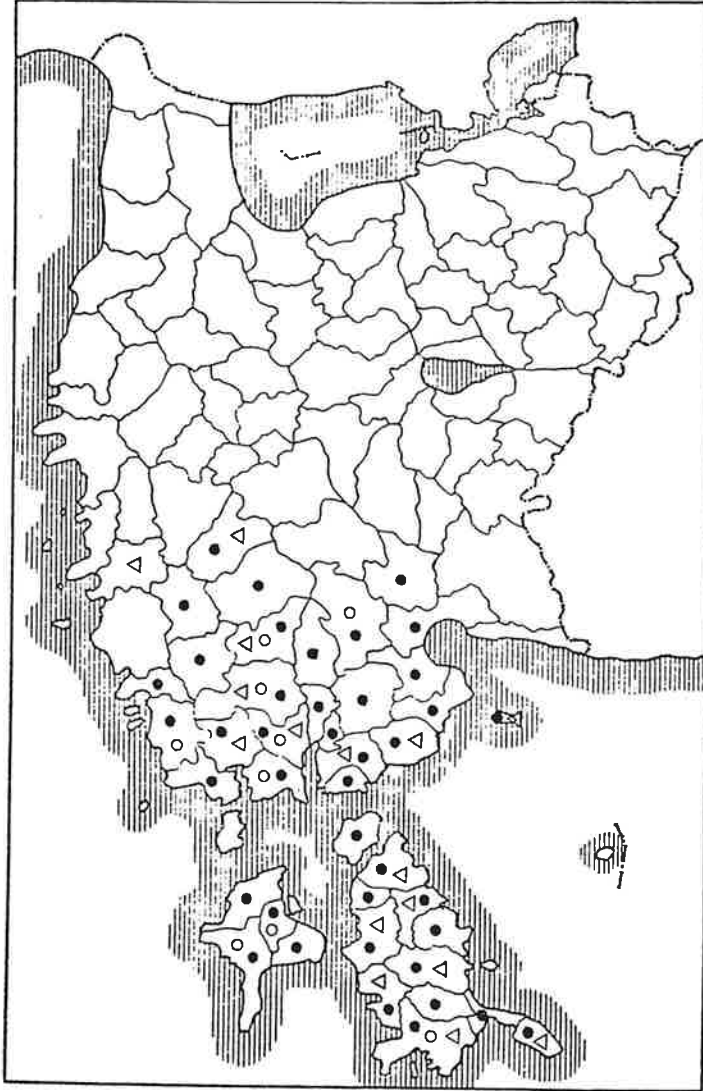
I 
 II 

N - Nordöstlicher Küstendialekt
 - Dialekte des Nordestnischen:
 Z - der Zentraldialekt
 O - der Ostdialekt
 W - der Westdialekt
 I - der Dialekt der Inseln

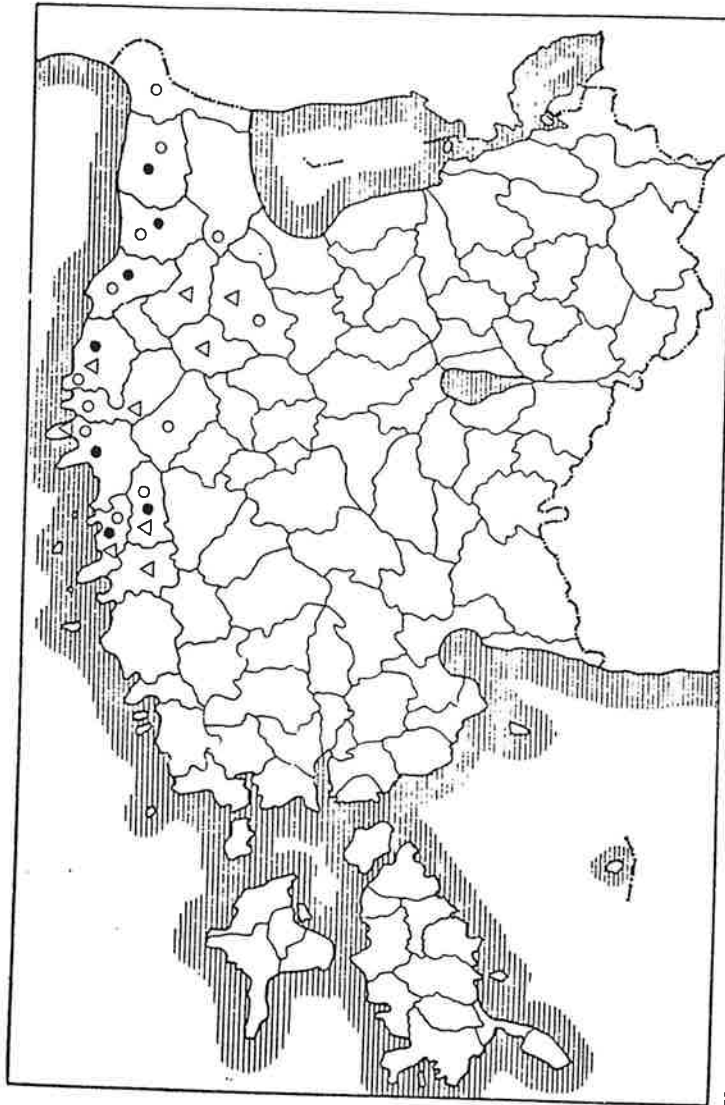
III 
 - Dialekte des Südostnischen:
 M - Mulgi-Dialekt
 T - Tartu-Dialekt
 V - Võru-Dialekt



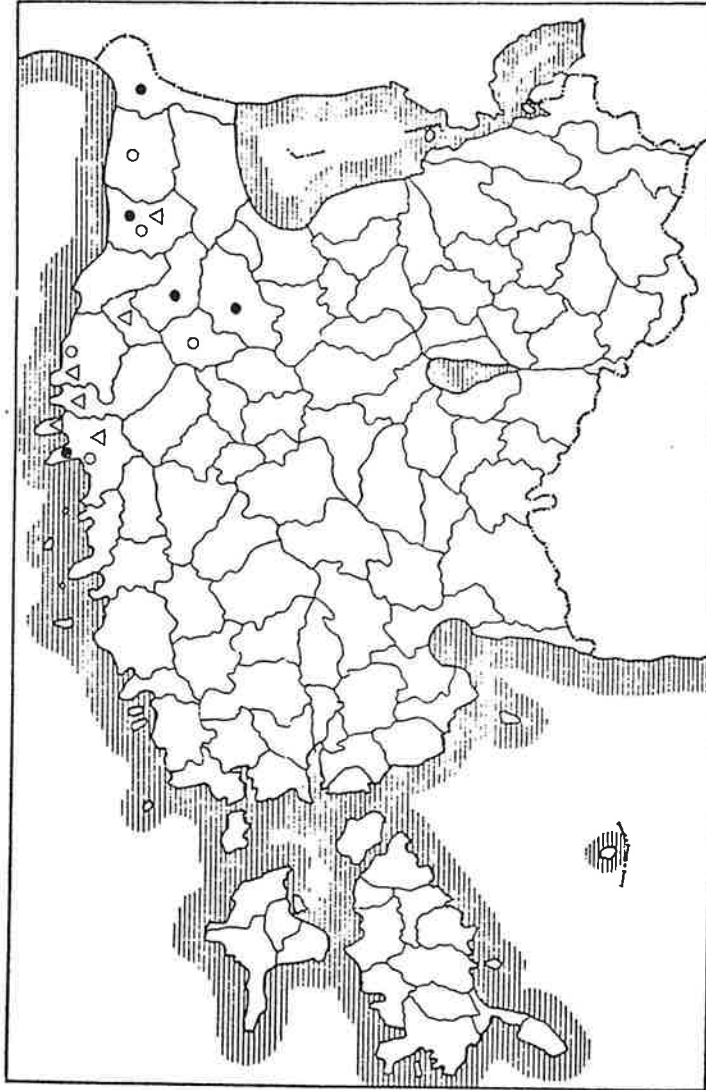
Karte 2 o aasakas 'eifrič, fix, flink'
 Δ koost 'Holzlöffel'
 • kurrutama 'fülteln, krausen'



Karte 3 o se 'Stickerei'
 Δ att 'Franse, Zerfasorte'
 ● lesn 'Spaten, Schaufel; Radachse'



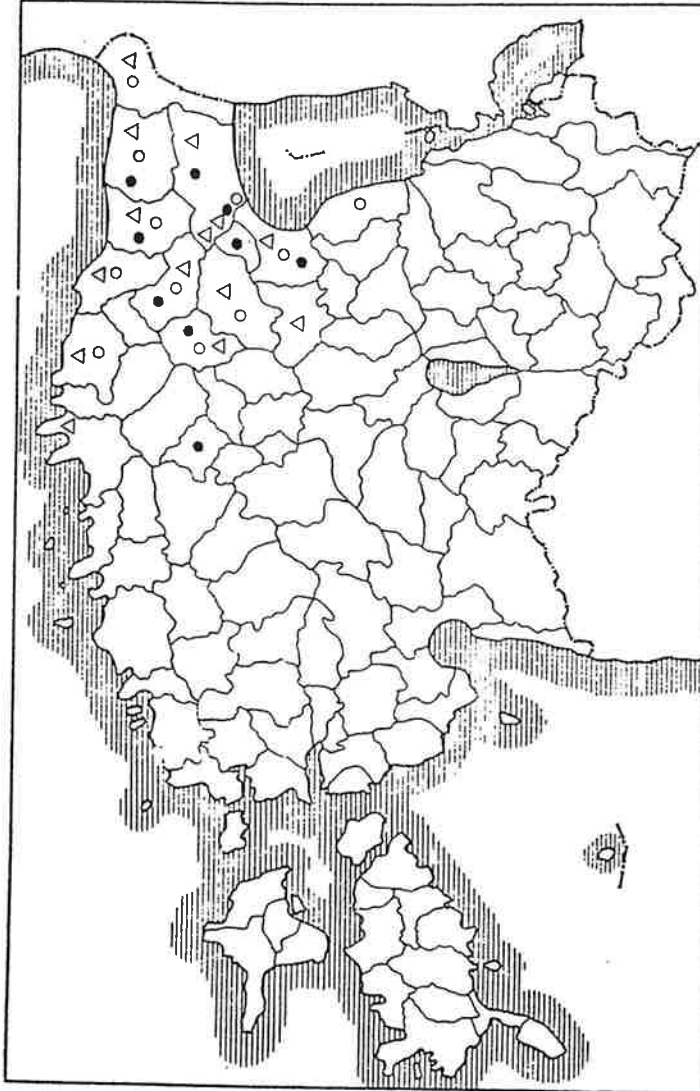
Karte 4 o karbe 'Baummoos, Flechte'
 Δ meruma 'Lärchen, schreien'
 ● odav(a) 'Sternbild'



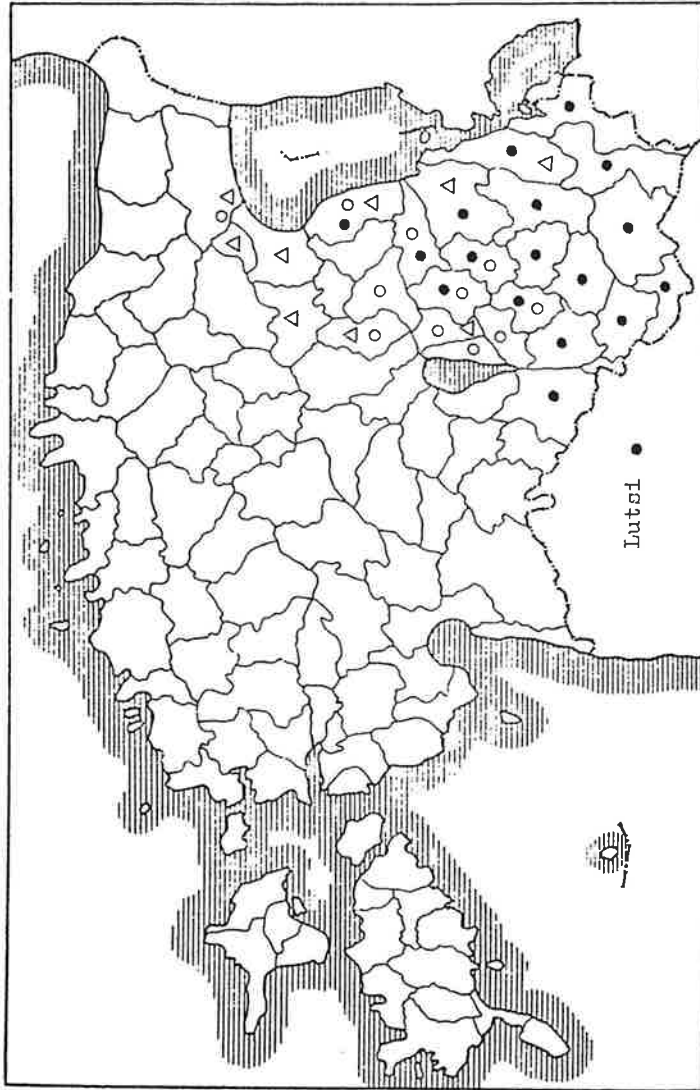
Karte 5 o modru 'Kram; Flunder, Müll'

Δ naput 'Griff'

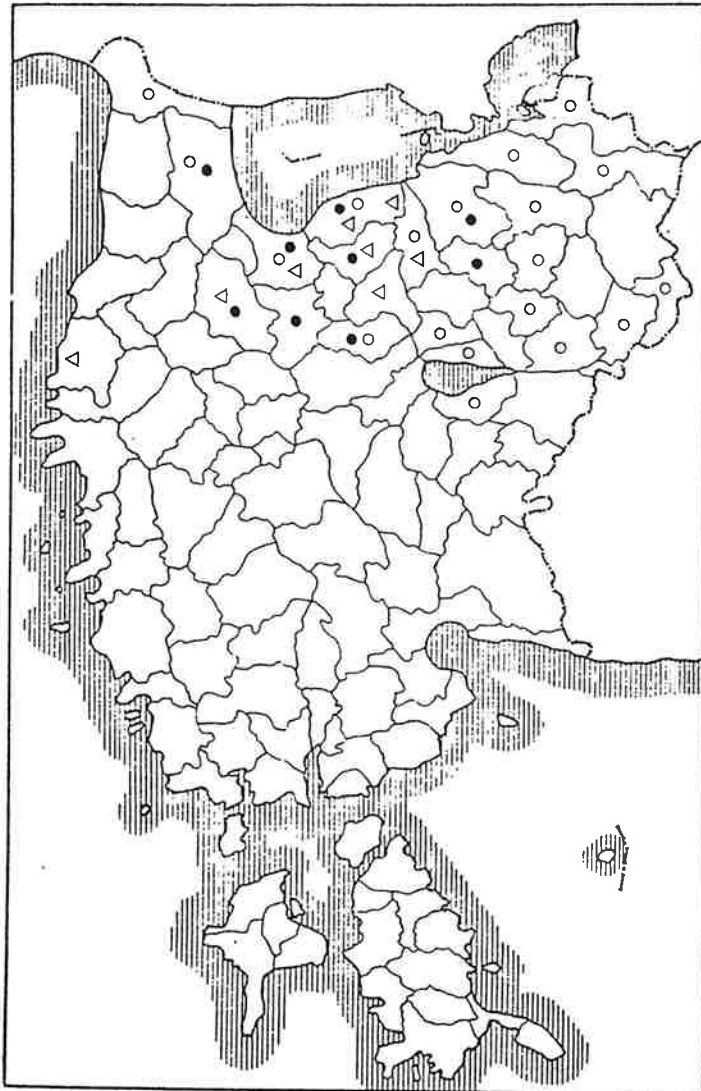
• nürkima 'mit der Faust schlagen'



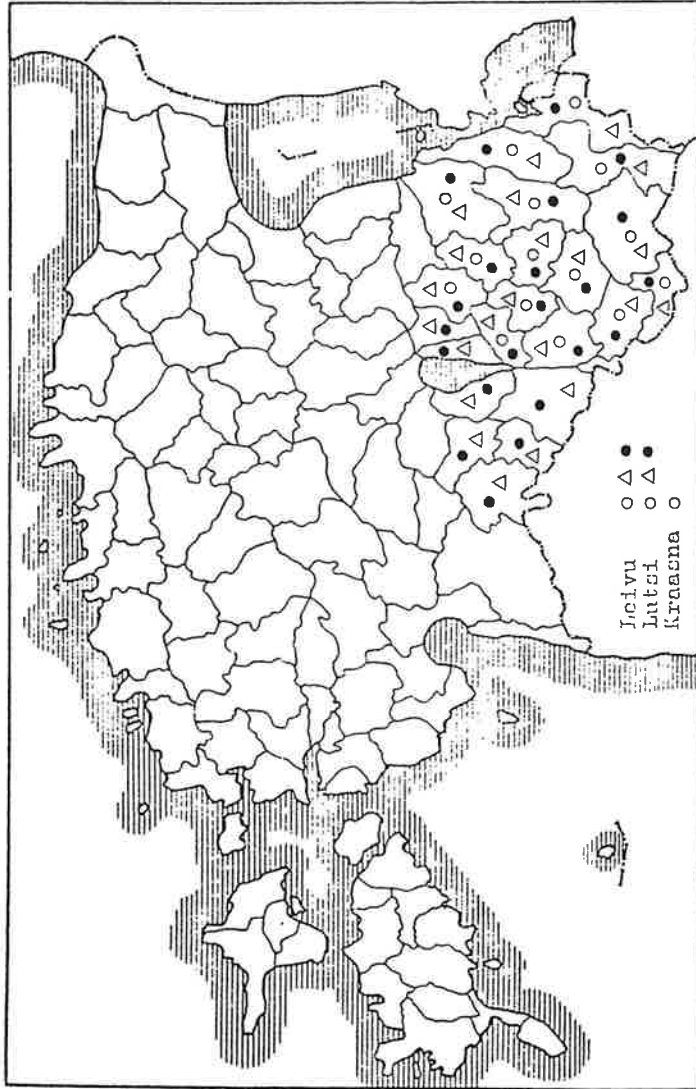
Karte 6 O aas 'Negal; Trockengerüst, Getreidesiege'
 Δ hong 'alte große Kiefer oder Fichte'
 ● plaaak 'dickes Brett, Blanke'



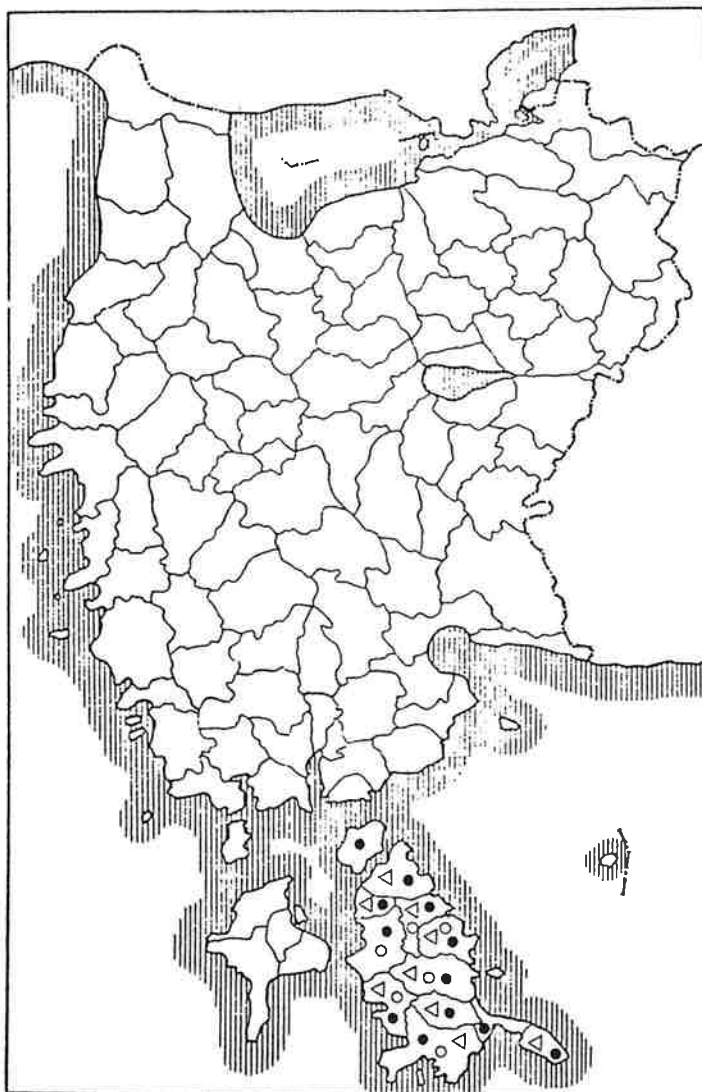
Karte 7 o atlad 'Halsdrüsen beim Schwein'
 Δ kömmeld 'Hohlmesser, gebogenes Messer (zum Aushöhlen);
 eiserner Haken'
 • rehkämä 'schwer arbeiten, schuften; schwingen, durchprügeln'



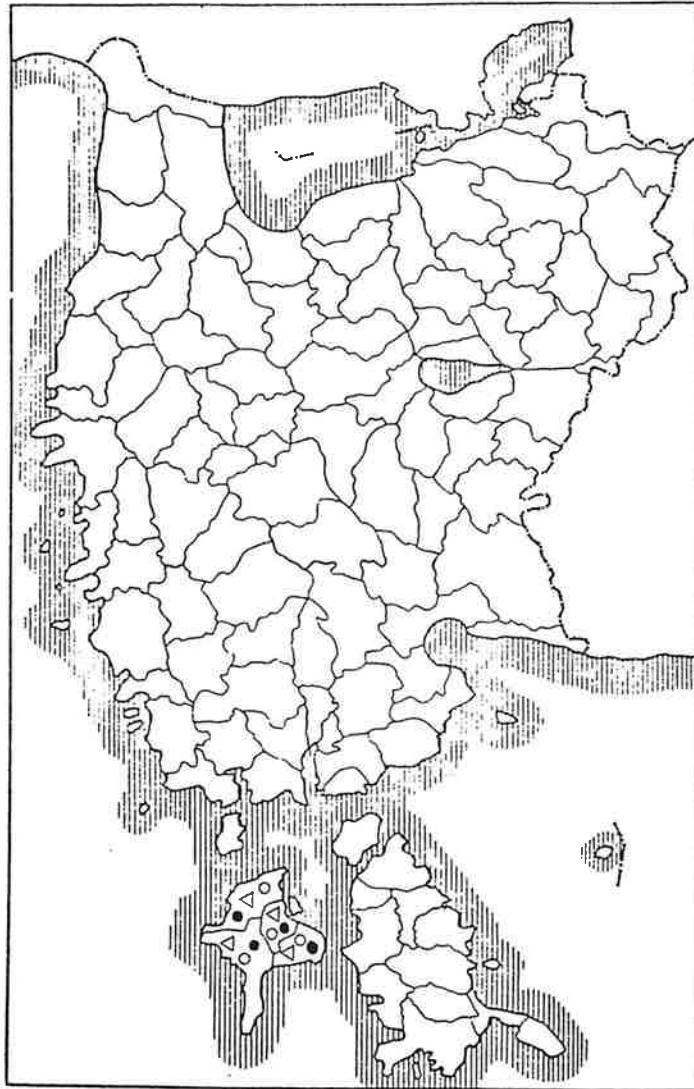
Karte 8 o abar 'dreifaches Fischnetz'
 Δ kusilane 'Ameise'
 ● pari 'Gestrüpp, Dickicht'



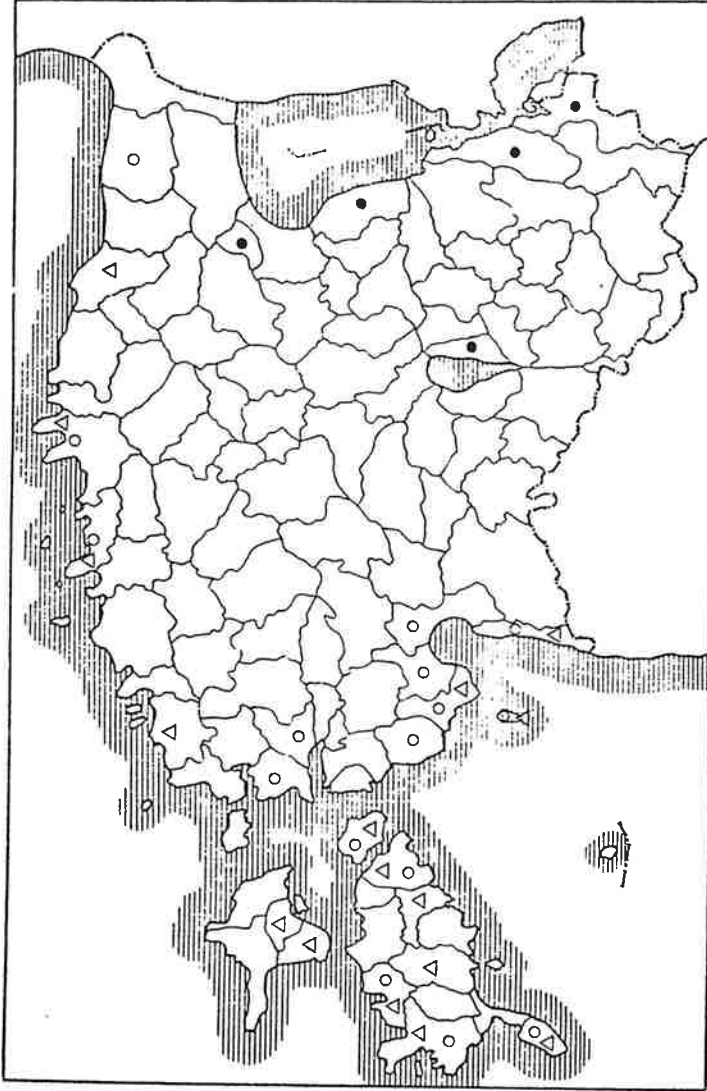
Karte 9 o ask 'Kehricht, Schmutz'
 Δ iskima 'Faden drehen'
 ● kootsel 'Kunkel'



Karte 10 o ner(e) 'Gierig'
 Δ pall 'Beet; Feldrain'
 ● rapik 'Gestrüpp'



Karte 11 O i su 'Gwitter'
 Δ kokk 'Heuhaufen'
 ● milk 'Hügel, Anhöhe'



Karte 12 o haam 'Kascher'
 Δ kreitsima 'lavigation (gegen Wind segeln)'
 ● sopits 'Steuer des Fischerbootes'

LITERATUR

- Itkonen, T. 1980, Kantasuomen murteiden ja kantalapin yhteydet sanaston valossa. - Congressus Quintus Internationalis Fennougristarum. Turku 20.-27. VIII 1980. Pars III. Dissertationes symposiorum linguisticorum. Turku.
- Kask, A. 1956, Eesti murrete kujunemisest ja rühmitumisest. - Eesti rahva etnilisest ajalooist. Tallinn.
- Kask, A. 1984, Eesti murded ja kirjakeel. Tallinn.
- Krikmann, A. 1981, Meri andab, meri ottab. Valimik Lahemaa vanasõnu. Tallinn.
- Murumets, S. 1984, Опыт диалектного районирования на основе автоматического атласа лексики говоров. - Kvantitatiivlingvistika ja tekstide automaatanalüüs. Tartu Riikliku Ülikooli Toimetised 689. Tartu.
- Must, K. 1985, Kirderannikumurre. Häälikuline ja grammatiline ülevaade (Manuskript in der Dialektologieabteilung des Instituts für Sprache und Literatur).
- Pall, V. 1982, Idamurde vahekorraest naabermurretega ja vadja keelega. - Keel ja Kirjandus nr. 5.
- Saareste, A. 1932, Eesti keeleala murdelisest liigendusest. - Eesti Keel.
- Saareste, A. 1952, Põhja-Eesti ja Lõuna-Eesti murde vahepiir. - Virittäjä nr. 5.
- Schmiedehelm, K. 1956, Kirde-Eesti hõimudest I aastatuhande algupoolel. - Eesti rahva etnilisest ajalooist. Tallinn.
- Univere, A. 1975, Idamurde tekstid. - Eesti murded IV (Manuskript in der Dialektologieabteilung des Instituts für Sprache und Literatur).

ÜBER DIE LEXIKALISCHEN BEZIEHUNGEN ZWISCHEN DEN NORDESTNISCHEN DIALEKTEN

Piret Norvik

Tallinn

Die estnischen Dialekte teilt man in drei Dialektgruppen ein: 1.) Nordöstlicher Küstendialekt; 2.) Dialekte des Nordestnischen; 3.) Dialekte des Südwestnischen. Zur zweiten Gruppe gehören der Zentraldialekt, der Ostdialekt, der Westdialekt und der Dialekt der Inseln.

Nach den Sprachangaben gibt es eine auffällige Abgrenzung zwischen den nordwestnischen und südwestnischen Dialekten. Auf der Grundlage des Wörterverzeichnis der estnischen Dialekte (Der erste, 1982 erschienene Band des kleinen Dialektwörterbuches ("Võike murdesõnastik", weiterhin VMS) beinhaltet 27 906 Stichwörter. Das Wörterverzeichnis des für den Druck vorbereiteten zweiten Bandes erfaßt 45 655 Wörter. Damit werden im zweibändigen VMS insgesamt 73 561 Wörter vorgestellt.) kann festgestellt werden, daß fast die Hälfte des Wortschatzes (36 048 Wörter, 49%) in Nord- und Westland verbreitet ist. Hierbei fand auch der nordöstliche Küstendialekt Berücksichtigung, der zum Verbreitungsgebiet der vielen Wörter mit nordwestnischer Verbreitung gehört. Dabei gibt es eine nicht allzu große Anzahl Wörter, die nur im nordöstlichen Küstendialekt verbreitet sind. Das sind 7117 Wörter, d.h. 20% von denen, die in Nord- und Westland verbreitet sind. Diese Zahl ist nur etwas größer als die eines Dialekts der nordwestnischen Dialektgruppe - des Dialekts der Inseln, der auf den estnischen Ostseeinseln Saaremaa, Muhumaa und Hiiumaa gesprochen wird -, wo entsprechend 6895 (19%) nur in diesem Dialekt vorkommende Wörter verzeichnet sind. An zweiter Stelle steht der Westdialekt mit 5013 Wörter (14%). Am heterogensten ist aber den Wortschatz betreffend im nordwestnischen Sprachraum der das größte Territorium umfassende Zentraldialekt, auf dessen Grundlage sich die estnische Schriftsprache herausgebildet hat. Nur im Zentraldialekt auftretende Wörter gibt es ziemlich wenige - 3899 (11%). Noch weniger besitzt der die geringste Verbreitung aufweisende Ostdialekt (zu dem im gegebenen Fall auch der Wortschatz der Mundarten von Iisaku, Torma, Kodavere, Maarja-Magdaleena, Palamuse und Laiuse sowie die einige Züge des Ostdialekts beinhaltenden Mundarten von Äksi und Kursi gezählt wurden). Nur in diesem Dialektgebiet sind 3028 Wörter (8%) verbreitet, wobei der größere Teil davon eine äußerst begrenzte Verbreitung besitzt: nur aus einem Kirchspiel - Überwiegend aus der Kodavere-Mundart - wurden 1974 Wörter registriert. Aus dieser Gegend stammt gleichzeitig die zweitgrößte Wortschatzsammlung des Dialektarchivs. Wörter des Ostdialekts, die eine größere Verbreitung haben, sind zum Beispiel: tulekäsi 'Kienspanleuchter', äbukas 'trübes, unklares, krankes (Auge)'.

Auf der Grundlage der mit Hilfe des Computers von S. Murumets zusammengestellten Verbreitungskarten (12 972 Karten, die ein Drittel des Wörterverzeichnis des ersten Bandes von VMS erfassen) werden noch andere im estnischen Sprachraum häufig vorkommende Areale ersichtlich. Oft handelt es sich um eine sporadische Verbreitung, die dadurch bedingt ist, daß der Wortschatz ungleichmäßig gesammelt wurde, d.h. nicht alle Wörter sind aus allen estnischen Mundarten erfragt bzw. aufgezeichnet worden. Doch im Ergebnis eines längeren und aufmerksamen Studiums der Verbreitungskarten des Wortschatzes

kann man beständige und zuverlässige Verbreitungsbereiche der Dialektlexik feststellen. Besonders auffällig ist das den Westdialekt und die Inseln verbindene Areal. Die Vielzahl auch anderer gemeinsamer Sprachzüge führte manche Forscher dazu, den Westdialekt und den Dialekt der Inseln als einen Dialekt zu betrachten oder manche Gebiete des Westdialekts (wie z.B. Varbla und Tõstamaa) für zum Dialekt der Inseln gehörend anzusehen. Dazu zwei Beispiele, die in beiden genannten Dialekten verbreitet sind: koost 'Holzlöffel', loib 'Seehundsfuß'.

Lange Zeit haben sich Forscher, neben Sprachwissenschaftlern auch Archäologen, für die Frage der Sprachgrenzen des nordöstlichen Küstendialekts interessiert. M. Must hat festgestellt, daß dem nordöstlichen Küstendialekt zahlreiche andersartige Dialektzüge eigen sind und daß die Sprachgrenze zwischen diesem und dem nordestnischen Dialekt allgemein deutlich erkennbar ist. Desgleichen gibt es im Sprachgebrauch in Mundarten des nordöstlichen Harjumaa und in Virumaa-Mundarten des Zentraldialekts mehrere altertümliche Dialektzüge des Küstendialekts, was von einer früheren ausgedehnteren Verbreitung dieses Dialekts in südlicher Richtung zeugt (Must 1987 : 316-317). Indem die Stichhaltigkeit dieser Behauptung auf der Basis der Wortschatzverbreitung kontrolliert wird, kommt man zu der Feststellung, daß es insgesamt 594 Wörter gibt, die im nordöstlichen Küstendialekt und zusätzlich in dem Virumaa (Zentralmundart von Haljala, Väike-Maarja, Kadrina, Rakvere, Viru-Jaagupi, Simuna, Zentralmundart von Iisaku), dem Järvamaa (Ambla, Järva-Jaani, Koeru) oder dem Harjumaa nahe gelegenen Mundarten (Kose, Jüri, Harju-Jaani, Zentralmundart von Jõelähtme, Zentralmundart von Kuusalu) vorkommen. Dieses Areal ist recht kompakt: karbe 'Baummoos, Flechte', vaanima 'wachen, auflauern, schleichen'.

Es ist interessant darauf hinzuweisen, daß über die Hälfte der zu diesem Verbreitungstyp des erweiterten nordöstlichen Küstendialekts gehörenden Wörter - 327 - bis ins ehemalige Virumaa vorgedrungen ist: erutama 'anmelken', makkar(a) 'Wurst', mekkud Pl. 'Kleidung'. Dieses Areal kann noch erweitert werden. A. Univere hat in ihrer Einführung zu den ostestnischen Dialekttexten konstatiert, daß die nördlichen Mundarten des Ostdialekts (Iisaku Tudulinna, Avinurme, der Nordteil des Kirchspiels Torma und der Nordostzipfel von Laiuse) sowohl zu zentralen Mundarten von Virumaa als auch zum nordöstlichen Küstendialekt engen Kontakt hatten (Univere 1975 : 86). Das bestätigt auch die Analyse des Wortschatzes: das nordöstliche Areal. Estlands verbindet den nordöstlichen Küstendialekt und Mundarten des Ostdialekts, zu dem oftmals zentrale Mundarten von Virumaa, seltener manche Mundarten von Järva- und Harjumaa gehören: erk 'Leckerbissen, Köter', hong 'alte große Kiefer oder Fichte'.

An gleicher Stelle hat A. Univere anhand der Lautwandel auf die enge Verbindung der südlichen Mundarten des Ostdialekts (Südteil von Maarja-Magdaleena, Äksi) mit südestnischen Dialekten hingewiesen. Gleichzeitig hat sie festgestellt, daß das Verbreitungsgebiet südestnischer Sprachzüge recht oft das gesamte Dialektgebiet von Maarja-Magdaleena, Kodavere und Palamuse erfaßt (Univere 1975 : 88). Beim Wortschatz ist es nicht möglich, so klare Grenzen zu ziehen, doch kann man die Zugehörigkeit von Dialektwörtern (meistens aus der Kodavere-, oft auch aus der Torma-, seltener aus der Iisaku-Mundart) zum südöstlichen Verbreitungstyp beobachten: atlad 'Halsdrüsen beim Schwein'.

Der Ostdialekt verbindet ebenso die südöstlichen Dialekte und den nordöstlichen Küstendialekt zu einem gemeinsamen Zuge aufweisenden Sprachgebiet Ostestlands (Univere 1975 : 6). Dieser östliche Verbreitungstyp erstreckt sich hauptsächlich entlang des Westufers des Peipussees bis zu den südöstlichen Dialekten: aber 'dreifaches Fischnetz', kusilane 'Ameise'.

In den Grenzen der vorangebrachten traditionellen Dialektgebiete können noch kleinere, sog. Mikroareale, die auf den voneinander getrennt gelegenen Westinseln vorkommen, vorgestellt werden. So ist der nur auf Saaremaa auftretende Wortschatz ziemlich umfangreich (3824 Wörter = 55% des gesamten Wortschatzes der Inseln), jedoch auch in diesem Verbreitungsgebiet gibt es zahlreiche Wörter, die nur in einer einzigen Mundart auftreten. Der Wortschatz von Muhumaa ist oft dem von Saaremaa nahe: hank 'Kerbe, Scharte, Einschnitt', kährv 'irgendeine Schlange'. Sehr verschiedenartig und interessant ist der Wortschatz von Hiiumaa. Wörter, die sich nur auf die Mundarten von Hiiumaa beschränken, gibt es 1343 (19% des gesamten Wortschatzes der Inseln). Dieses ist ein dauerhaftes und beständiges Areal: kokk 'Heuhaufen', koositama 'führen, leiten'.

Im nordöstlichen Dialektgebiet können noch andere Verbreitungstypen des Wortschatzes gebracht werden. Deren genaue Bestimmung und Beschreibung erfordert aber eine ergänzende Erforschung.

LITERATUR

Must, M. 1987, Kirderannikumurre. Händlikuline ja grammatiline ülevaade. Tallinn.

Univere, A. 1975, Idamurde tekstid. - Eesti murded IV (Manuskript in der Dialektologieabteilung des Instituts für Sprache und Literatur).

II. KIRDERANNIKUMURDE LÄÄNERÜHMA MURRAKUTE SÕNAVARALISED SUHTED

CORRIGENDA

Viron Kadrinan murteen sanasto

lk 81 (26) Kirderannikumurre. Häälikuline ja grammatiline ülevaade. Ilmumisaeg peab olema 1987

Kuusalu rannikumurde sõnavara ja selle suhted soome keelega

lk 91 (141) viimases lõigus "...vähemal määral" järel on koma üleliigne

lk 92 (142) teises lõigus tuleb *pöntta*, *-u* asemel lugeda *pönttä*, *-u*

VIRON KADRINAN MURTEEN SANASTO

Vuonna 1977 laadittiin Neuvosto-Viron Tiedeakateman Kielen ja kirjallisuuden laitoksen matemaattisen kielitieteen osastossa viron etnogeografian tutkimusohjelma, johon kuuluu myös viron murteiden sanastosuhteiden tutkimus. Tätä tarkoitusta varten laitoksen murreosastossa ryhdyttiin koostamaan viron murteiden sanahakemistoa, jossa esitetään lisäksi levikkitiedot ja eräissä tapauksissa myös merkitys. Luettelo on laadittu viron murteiden sanakirjan aakkosellisen yleiskokoelman pohjalta; kortistossa on kaikkiaan 2 628 000 sanalippua. Sanasto on julkaistu nimellä Väike murdesõnastik (ensimmäinen osa on ilmestynyt 1982, toinen osa 1989), jossa on kaikkiaan 73 561 hakusanaa. Väike murdesõnastik ei sisällä kaikkia arkiston eikä tulevan viron murteiden sanakirjan tai sen aakkosellisen yhdyskokoelman hakusanoja. Siitä puuttuvat mm. yhdys-sanat, joiden osat esiintyvät itsenäisinä sanoina ja joiden merkitys on tulkittavissa osien merkityksen perusteella, sekä *ke(ne)*-deminutiivit, joilla ei ole erityismerkitystä.

Kadrinan pitäjänmurteen sanoja Väike murdesõnastik sisältää 5 674, mikä on lähes 8 % hakusanojen kokonaismäärästä. Kun Viron kaikki 116 pitäjää on pantu järjestykseen kootun murreosan määrän perusteella, Kadrina sijoittuu 45:nneksi.

Viron murteiden nykyisen jaottelun mukaan Kadrinan murre kuuluu kirjakielen pohjana olevan keskimurteen pohjoiseen ryhmään. Kadrinan pitäjä sijaitsee Harjumaahan ja Järvamaahan rajoittuvassa Virumaan luoteisosassa. Kadrinan murteen sanasto viron murteiden sanakirja-arkistossa ei ole täydellinen, ja erityisen puutteellinen se on pitäjän pohjoispuolen osalta.

Eniten Kadrinan murteen sanastossa on sanoja, jotka tunnetaan koko Virosta, eli sanoja, joista on tietoja kaikilta murrealueilta. Tällaisia on noin 30 % sanaston kokonaismäärästä, esimerkiksi: *andma* 'antaa' (tietoja 113 pitäjänmurteesta), *pea* 'pää' (112 pitäjänmurteesta), *olema* 'olla' (111 pitäjänmurteesta). Prosenttiluku on likimääräinen, sillä levikiltään yleisvirolaisten sanojen selvittäminen ei ole lainkaan yksinkertainen tehtävä, koska eri pitäjänmurteissa todellisuudessa esiintyvistä sanoista ei aina ole arkistotietoa. Levikiltään pohjoisvirolaisia sanoja – joista siis on tietoja Koillis-Viron rannikkomurteesta, saarten, länsi-, keski- ja itämurteesta – on noin 30 %, esimerkiksi *aun* 'auma', *kiire* 'kiireinen, nopea', *kitkuma* 'kitkeä', *kupar* 'pellavan tai hampun sylkky', *kätki* 'kätkyt, kehto', *lee* 'liesi', (*h*)*jobu(ne)* 'hevonen', *otsas* 'lopussa, päässä', *peerg* 'päre'. Eräiden sanojen levikki ulottuu Pohjois-Viron murteen rajan yli joihinkin Mulgimaan pitäjiin asti. Useimmista tapauksista tällainen sanasto on uudehkoa ja Mulgimaan murteessa satunnaista. Se on levinnyt tälle alueelle Pohjois-Viron murteesta, kirja- ja yleiskielestä.

Sellaisia suppealevikkisiä sanoja, jotka esiintyvät vain Kadrinan murteessa, on yhteensä 228 eli 4 % Kadrinan sanaston kokonaismäärästä. Enemmistö niistä on deskriptiivisanoja: *jahmerdus* 'hölöttäjä', *joga* 'kura', *jõristi* 'marisija', *kõhjas* 'sukkela', *kääsama* 'ränsistyä, hajota', *kõristi* 'sairaalloinen', *loderikult* 'leväperäisesti', *nõgask* 'nahjus'.

Joukossa on myös jokunen laajalevikkisempi ja siten vanhempi sana, jolla on vastineita etäisemmissä sukukielissä, kuten suomalais-ugrilaista alkuperää oleva sana *kujatus* 'aave'. Itämerensuomalaisen kielten pohjoisryhmän kielis-



sä on vastineita sanalla *korjaksed* 'kaksi pitkää reen pohjassa olevaa salkoa' (vrt. esimerkiksi suomen *korja* 'ajo-, matka-reki; reen selkänoja'). Ainoastaan Kadriinan murteesta tunnetaan sellaiset kasvinnimet kuin *joprikas*, 'rehunauris', *jõemõegad* 'kaislat', *kullerkann* 'kullero', kalannimi *arjakas* 'eräs särjen tapainen jokikala' ja muun muassa linnunnimi *mandlivaress* 'sininäärhi'.

Vaikka koko Kadriinan murre luetaan kuuluvaksi viron keskimurteeseen, on mielenkiintoista kyllä – keskimurteen kanssa yhteisten sanojen suhteellinen osuus pieni, vain 111 sanaa eli 2 % Kadriinan murteen sanojen kokonaismäärästä. Ja näistäkin sanoista yli puolet – lähes 60 sanaa – tunnetaan vain kahdesta pitäjästä. Kadriinan murteen ja keskimurteen sanaston yhteydet ovat luonteeltaan satunnaisia. Keskimurre on

kaikkiaan sanastoltaan heterogeenisin, ja vain sille ominaista sanastoa on toiseksi vähiten verrattuna muiden Pohjois-Viron murteiden vastaavaan lukuun. Sanoja, joiden levikki rajoittuu keskimurteeseen, on 3 899.

Selvärajaisia ja kiinteitä levikkejä on sen sijaan Kadriinasta itään ja kaakkoon sijaitsevalla alueella, ts. Koillis-Virossa. Vaikka Kadriinan murre kokonaisuutena lasketaan pohjoisviron keskimurteeseen kuuluvaksi, on pitäjän pohjoisosan kylissä todettavissa rannikkomurteen piirteitä, erityisesti äänne- ja muoto- mutta myös sanastopiirteitä. Tämä näyttää vahvistavan oletusta, että Koillis-Viron rannikkomurteen ala on aikaisemmin ollut laajempi. Mari Mustin mukaan on todennäköistä, että Kadriinan pohjoisosassa on murteeltaan aiemmin kuulunut Koillis-Viron ran-

nikkomurteen alueeseen.

Ö. Söster on Kadrinan Ilumäen nimistön kertuukertomuksessa kesällä 1939 kirjoittanut, että paikallinen murre, joka kylläkin on sisämaan murre, sisältää rannikkoalueella paljon rannikkomurteen piirteitä. Erityisen hankalaa on ollut kestoasteiden merkitseminen, sillä kestoasteiden suhteet ovat hänen mukaansa epäselvät.

Asian tarkempi selvittäminen ei tätä nykyä enää ole mahdollista. Vuoden 1983 tutkimusretkellä en löytänyt Kadrinan pitäjän pohjoiskylistä enää lainkaan murteenpuhujia. Paikallisten asukkaiden puheessa havaitsin vain niukasti murteellisuuksia. On tavallista, että vanhukset asuvat vain kesäisin kotipaikassaan maalla ja viettävät talven kaupungissa lastensa luona.

Koillisen rannikkomurteen kanssa yhteisiä sanoja Kadrinan murteessa on 162 (3 %). Tähän levikkityyppiin kuuluvat Kadrinan sanat on merkitty muistiin tavallisesti pitäjän pohjoisosasta, esimerkiksi *erutama* 'heruttaa', vrt. suomen *heruttaa* 'saattaa (lehmä) herumaan, lypsää tarkkaan'. Tähän levikkityyppiin kuuluu koko joukko sanoja, jotka esiintyvät myös itämerensuomalaisten kielten pohjoisryhmän kielissä (suomessa, karjalassa, lyydissä, vepsässä), esimerkiksi deskriptiivisana *lõõrike* 'onkimato' (Viru-Nigula *lierikeine*, *lierike(ne)*, Vaivara *lierikaine*, *lierikäine*; vrt. suomen murteiden *liero*, *liera* 'onkimato; suolinkainen; käärme', *lieromato* 'suolinkainen', *lierinkäinen*, *lierunkainen* 'kastemato'. On myös joukoittain ilmeisiä suomalaislajinoja: *jalaline* 'viljakimppu (osa lyhdettä)' (vrt. suomen murteissa yleinen sana *jalallinen* 'lyhde; lyhde, joka pannaan kuhilaan jalaksi'), *mökk* 'mökki, tölli' (suomen *mökki*), *väli pidama* 'arvostaa, välittää' (vrt. esimerkiksi suomen *ei pidä väliä*), *housud* 'housut'. Edelleen on lainasanoja, jotka ovat tulleet viroon todennäköisesti suomen kielen välityksellä, kuten ruotsalaislajina *la(p)pu* 'lippu, lappu' (nykyruotsin *lapp* 'tilkku; paikka, lappu, lippu').

Samoin on koko joukko sanoja, joiden levikki ulottuu Kadrinan murteesta

ja koillisesta rannikkomurteesta syvemmälle keskimurteen alueelle. Tavallisimmin levikki käsittää Virumaan mutta varsin usein myös keskimurteeseen kuuluvat Järvamaan ja Harjumaan pitäjät. Tämäkin tukee käsitystä, että koillisen rannikkomurteen ala on aiemmin ollut laajempi ja murre on väistynyt Pohjois-Viron keskimurteen tieltä kaapealle rannikkokaistaleelle. Tähän levikkityyppiin kuuluu itämerensuomalaisten kielten pohjoisryhmän kanssa yhteisiä sanoja, kuten *iiskama* 'hiiskua' ja epävarma balttilaislajina *karbe* 'naava'. Suorista kosketuksista ruotsalaisten kanssa on todisteena ruotsalaislajina *lenks* 'silmutka' (nykyruotsin *länk* 'renkas, silmutka'); joka asussa *lenk* on levinnyt laajemmallekin koillisessa rannikkomurteessa ja tunnetaan Kadrinan lisäksi Kihlekonnin, Ristin ja Harjumadisen pitäjissä.

Itämurteen kanssa yhteisiä sanoja Kadrinan pitäjänmurteessa on 26. Ne ovat lähinnä deskriptiivisanoja, esimerkiksi *rõntsatama* 'läjähtää'. Levikiltään sellaisia sanoja, joista Kadrinan lisäksi on tietoja rannikkomurteen pitäjistä ja itämurteesta asti, on yli 100 (2 %). Tätä levikkityyppiä on kuvannut myös A. Krikmann Lahemaan sananlaskuja käsittelevässä tutkimuksessaan. Tämänlevikkiset sananlaskut ovat hänen mukaansa levinneet pääasiallisesti rannikon ja Peipsinrannan pitäjien kautta, mutta mahdollisesti myös Virumaan sisäosien läpi. Krikman nimittää tätä laajemmaksi koillisvirolaiseksi levikkityypiksi, joka siis tarkoittaa koillisen rannikkomurteen aluetta laajempaa levikkiä.

Valdek Pallin mukaan sanaston perusteella on erotettavissa tietyssä mielessä yhtenäinen Koillis-Viron alue, johon kuuluu myös itämurre. Omat tutkimustulokseni tukevat tätä näkemystä. Levikiltään koillisvirolaisten sanojen joukossa on runsaasti kiinnostavia, ainoastaan tällä suhteellisen suppealla alueella säilyneitä alkuperältään itämerensuomalaisia sanoja: *ergutama* 'tarjota hyvää ruokaa', *erk* 'herkkä', *ilge* 'ilkeä', *ilgema* 'iljetä, raaskia', *imutama* 'tahria, turmella', *jõudik* 'joutain, mullikka, maho lehmä', *kiiluma* 'loistaa hei-

kosti (tulesta), palaa huonosti', *laigne-ma* 'löystyä, hellitä, laueta' (vrt. suomen *laueta*). Tässä laajemmassa koillisvirolaisessa levikkityypissä on itämerensuomalaisen kielten pohjoisryhmän kanssa yhteisiä sanoja, esimerkiksi *tomu* 'paksu savu, pöly' ja vanha germaaninen laina *kaisel* 'kaisla'.

Sirje Murumets on ATK-muotoisen Väike murdesõnastik -teoksen ensimmäisen osan perusteella laskenut viro murteiden sanastosuhteita. Hänen laskelmiensa mukaan Kadrinan pitäjänmurteella on vahvimmat yhteydet koillisen rannikkomurteen pitäjiin. Näistä järjestyksessä ensi sijalla on Haljalan rannikkomurteen osa. Toisella sijalla tosin on Haljalan keskimurteen osa, mutta sanastokokoelmiltaan niukimmat pitäjät eivät aina sijoitu järjestyksensä mukaan oikealle kohdalle. Järjestyksessä seuraavat kolme ovatkin rannikkomurteen pitäjiä: Jöelähtme, Kuusalu ja Iisaku. Pohjois-Viron keskimurretta edustavat pitäjät – Simuna, Jöelähtmen keskimurteen osa ja Rakvere – ovat vasta sijoilla 6, 7, ja 8.

Kadrinan pitäjänmurteen sanastoyhteydet länteen ovat paljon heikompia ja satunnaisluonteisempia. Ensimmäinen länsimurteen pitäjä – Hanila – on järjestyksessä 35:ntenä ja saarten murretta edustava Mustjala 39:ntenä. Samoin Krikman on huomauttanut, että Lahemaan alueella tunnettujen sananlaskujen yhteydet Luoteis- ja Länsi-Viron rannikkopitäjiin sekä saariin ovat huomattavasti heikommät kuin yhteydet koillis- ja itäpuolella sijaitseviin alueisiin. Siksi länsipuolisten alueiden liittäminen maantieteellisten levikkityyppien joukkoon on edelliseen verrattuna huomattavasti vaikeampaa. Näillä alueilla esiintyvien levikkityyppien rajat ovat epäyhtenäisempiä ja levikkikuvat rikkonaisia.

Vaikka Kadrinan murre kuuluukin viro nykyisen murrejaottelun mukaan kokonaisuudessaan keskimurteeseen, voi sanaston perusteella väittää, että menneisyydessä koillinen rannikkomurre todennäköisesti ei katkennut Kadrinan kohdalla. Suuri joukko sanoja, jotka on merkitty muistiin Kadrinan pitäjän pohjoiskylistä, tunnetaan myös koillisessa rannikkomurteessa. Edelleen näihin kuuluu joukko laajempilevikkiä koillisvirolaisia sanoja. Huomiotta ei voi myöskään jättää tiheitä kielikontakteja koillisen rannikkomurteen puhujien kanssa.

Koillisen rannikkomurteen sanaston tutkijoiden tulisi siis ottaa huomioon myös Kadrinan murteen sanasto. Se tarjoaa runsaasti kiinnostavaa lisäaineistoa ja -tietoa.

Piret Norvik

KIRJALLISUUTTA

Krikmann, A.: Meri andab, meri ottab. Valimik Lahemaa vanasõnu. Tallinn 1981.

Murumets, S.: Opyt dialektnogo rajonirovaniija na osnove avtomatitšeskogo atlasa leksiki govorov. – Kvantitatiivlingvistika ja tekstide automaatanalüüs. Tartu Riikliku Ülikooli Toimetised 689. Tartu 1984.

Must, M.: Keskmurde tekstid. Eesti murded II. Tallinn 1965.

——— Kirderannikumurre. Häälikuline ja grammatiline ülevaade. Tallinn 1978.

Pall, V.: Idamurde vahekorraast naabermurrettega ja vadja keelega. Keel ja Kirjandus 5/1982.

Saareste, A.: Kaunis emakeel. Lund 1952.

Schmiedehelm, M.: Kirde-eesti hõimudest I aastatuhande algupoolel. Eesti rahva etnilisest ajaloost. Tallinn 1956.

Sõster, Ö.: Päevik kohanimede kogumiselt Kadrina-Ilumäel 1939. a. suvel.

Piret Norvik (Eesti NSV TA Keele ja Kirjanduse Instituut)
 ÜHE MURRAKU SÕNAVARA JA TEMA SUHTEID

Ettekandes võetakse vaatluse alla põhjaeesti keskmurde alla kuuluva Kadrina murraku (peamiselt põhjaosa) sõnavara koosseis ja sagedasemad levikutüübid. Ühtlasi selgitatakse nendesse levilattesse kuuluvate sõnade päritolu (eelkõige suhteid soome keelega, kuid ka teiste läänemeresoome keeltega). Ettekande materjal põhineb kogu "Eesti murrete sõnaraamatu" märksõnastiku (trükkis on seni ilmunud 1982. aastal selle I osa, A-L-algulisel sõnad, pealkirja all "Väike murdesõnastik") arvutiandmetel. Märksõnastik ei sisalda liitsõnu, mille osised esinevad iseseisvate sõnadena ja mille tähendus on lähedane komponentide tähenduse summale, ega ke(ne)-deminutiive, kui need väljendavad üksnes deminutiivsust. Märksõnastik hõlmab 73561 sõna 115 murrakust, millest Kadrina murrakus on esindatud 5674 (7,7%). Sõnavarakogu suuruselt asub nimetatud murrak märksõnastikus kesksel, 45. kohal.

Sõnu, mis esinevad ainult Kadrina murrakus, on kokku 228 ehk 4,0% Kadrina murraku sõnade üldarvust. Enamus neist on tuletised deskriptiivtüvedest: jahmerdus 'lobiseja', nõgask 'saamatu inimene'.

Vaadeldav murrak jaguneb sõnavaraliselt kaheks. Kadrina kihelkonna põhjaosa murrakul on palju ühist kirderannikumurdega, mistõttu mitmed uurijad on seda ala pidanud kirderannikumurde alla kuuluvaks. Autor valgustab seda küsimust sõnavara andmete põhjal. Kirderannikumurdega ühiseid sõnu on 162 (2,9%). See eriti huvipakkuv areaal sisaldab rohkesti soome laene: jalaline 'viljapeo' (sm murretes kujul jalallinen 'lyhde; lyhde, joka pannaan kuhilan jalaksi') või sõnu, mis on ilmselt soome keele vahendusel meile jõudnud: rootsi laen lappu, lapu 'sedel' (vrd tänapäeva rts lapp 'tilkku; paikka, lappu, lippu'). Ühtlasi on terve rida sõnu, mille levila ulatub Kadrina murrakust ja kirderannikumurdest sügavamale keskmurde alale välja. Enamasti haarab see endasse Viru, kuid küllalt sageli ka Järva ja Harju keskmurrakuid. Selles levikutüübis on ühiseid sõnu läänemeresoome põhjarühma keeltega: kaheldav balti laen karbe

'puusammal' (vasteid leidub soome, karjala ja vepsa keeles). Suhetele rootslastega viitab rootsi laen lenks 'aas' (vrd tp rts länk 'rengas, silmukka'). Levila, millesse liiks Kadrina murrakule kuulub kirderannikumurde murrakuid ja mis võib hõlmata Viru, Järva ja Harju keskmurrakuid ning ulatub idamurdesse välja, sisaldab ligi 100 sõna (1,8 %). Nende seas on hulgaliselt huvitavaid, üksnes nimetatud kitsal alal säilinud läänemeresoome päritolu sõnu: erk 'maiusroog, hõrgutis', ilgema 'julgema, söandama', inutama 'määrima, rikkuma'.

Kadrina murraku sõnavara seosed lääne-, saarte ja lõunaeesti murdega on juhuslikumat ja nõrgemat laadi.

ОБ ИЗУЧЕНИИ ЭСТОНСКИХ ДИАЛЕКТОВ ПРИ ПОМОЩИ ЭВМ

Пирет Норвик
Таллин

В 1977 году в секторе вычислительной лингвистики Института языка и литературы Академии наук Эстонской ССР была принята обширная исследовательская программа, одну из частей которой составляет изучение лексических взаимосвязей эстонских диалектов. С этой целью в секторе диалектологии института началось составление словаря заглавных слов для "Словаря эстонских диалектов", т.е. списка заглавных слов вместе с данными об их распространении и с пометой о значении. Эти сведения были введены в электронно-вычислительную машину института. Рукопись словаря подготовлена на материале алфавитной карточки "Словаря эстонских диалектов". По первой части, которая содержит слова, начинающиеся с A - L подспорьем служила и рукопись упомянутого выше словаря. Чтобы не раздувать слишком объем словаря, лексика вводилась в машину выборочно. Так, в список не вошли сложные слова, компоненты которых выступают как самостоятельные лексические единицы, а значение близко сумме значений компонентов. Исключены из словаря и уменьшительные производные на -ke(ne), если они выражают только деминутивность. Первая часть словаря опубликована в 1982 году под заглавием "Краткий диалектный словарь" и включает 27 906 заглавных слов (a - luuter). На основе введенного в ЭВМ материала началась работа над крупными лексическими исследованиями.

В докладе анализируется более обстоятельно лексический состав и происхождение одного из говоров - кадринаского - на базе материала первой части словаря. Кадринаский говор относится к североэстонскому центральному диалекту, т.е. к диалектной группе, послужившей основой для эстонского литературного языка. Кадринаский говор использовался на территории бывшего Кадринаского прихода, расположенного в Север-

ной Эстонии. Среди сведений о распространении говор встречается 2289 раз. Четверть этих слов (557) имеет довольно малое распространение - встречаются в I-10 приходах. Слов, свойственных только кадринаскому говору, среди них 94 (4,1%), причем большую часть образуют дескриптивные слова или производные от дескриптивных основ, например:

jahmerdus 'болтун',
jõristi 'плакса',
kõbjas 'проворный',

хотя есть и древние лексические единицы прибалтийско-финского происхождения (korjaksed 'части саней').

По вычислениям С. Мурумets, кадринаский говор имеет наиболее тесные связи с говорами северо-восточного прибрежного диалекта и прежде всего с говором прибрежной части соседнего прихода Хальяла. Кроме того рассматриваемый говор имеет значительные контакты с восточной частью центрального диалекта и лишь сближенными для него говорами западной части этого диалекта, а также с восточным диалектом. На картах распространения можно заметить принадлежность отмеченных на севере ареала кадринаского говора слов в большинстве своем к типу распространения прибрежного диалекта, например:

ildane 'ужин',
kaisel 'камыш',
lojuma 'шуметь'

или шире - к северо-восточному эстонскому типу распространения, например:

erk 'лакомство',
ilgema 'осмелиться'.

Напротив, лексические связи кадринаского говора с западными, островными и южными диалектами гораздо слабее. Самую многочисленную часть рассматриваемой лексики образуют слова общезстонского распространения, их количество достигает приблизительно 770 (33,6%), например:

istuma 'сидеть',
kinnaa 'перчатка, рукавица'.

**Piret Norvik
Tallinn
DIE LEXIK DER ESTNISCHEN
MUNDART VON KUUSALU
(NORDÖSTLICHER KÜSTENDIALEKT)
UND IHRE BEZIEHUNGEN ZUM
FINNISCHEN**

Die estnischen Dialekte werden in drei große Dialektgruppen eingeteilt: in die nordestnischen Dialekte, die südestnischen Dialekte und den nordöstlichen Küstendialekt. Die betrachtete Mundart gehört zur Westgruppe des

87

nordöstlichen Küstendialekts. Die Mundart, die auf den Landzungen in Kuusalu gesprochen wird, hat sich in der ältesten und zugleich dem Finnischen naheliegendsten Form erhalten. Das im Vortrag verwendete Belegmaterial wurde dem Computermaterial des "Väike murdesõnastik" (Teil 1 1982, Teil 2 1989) entnommen. Von den insgesamt 73 561 Stichwörtern sind 12 552 (17%) in der betrachteten Kuusalu-Mundart vertreten. So liegt diese Mundart bezüglich der Vorkommenshäufigkeit im Vergleich zu den anderen estnischen Mundarten an 1. Stelle. Dabei sind mehrere phonetische Sonderentwicklungen als eigenständiges Stichwort verzeichnet. Das mit Hilfe des Computers zusammengestellte Wörterverzeichnis dieser Mundart bietet die bisher besten Möglichkeiten für die Untersuchung der Lehnbeziehungen zu den nah verwandten Sprachen. Im Laufe der Jahrhunderte gab es enge wechselseitige Beziehungen zwischen den Finnen auf den Inseln und an der Nordküste des Finnischen Meerbusens und den Esten auf den Inseln und an der Südküste des Finnischen Meerbusens. Die Einwohner von Vaivara hatten ihrerseits zusätzlich noch enge Kontakte mit den ingermanländischen Finnen sowie Ingriern und Woten.

Nur in der Kuusalu-Mundart kommen 2256 Wörter vor. Dieses Areal enthält besonders viele finnischartige Wörter, die aus dem Finnischen oder durch Vermittlung des Finnischen in die Kuusalu-Mundart gelangt sind: *hourima* 'irrereden' (fi. *houria* 'irrereden, Unsinn reden'). Im Wortschatz der behandelten Mundart gibt es in großen Mengen schwedische Lehnwörter, die wahrscheinlich das Finnische vermittelt hat: *lappu* 'Zettel, Papierfetzen, Blatt Papier' (fi. *lappu* 'Flicken, Lappen; Blatt Papier, Zettel', neuschwed. *lapp* id.) oder vielleicht gerade aus dem Finnlandschwedischen und/oder Estlandschwedischen stammen: *lenk* 'Öse, Schlinge' (neuschwed., finnlandschwed. *länk* id.). Zwischen der estnischen und schwedischen Bevölkerung hat es alte direkte Kontakte gegeben. Man vermutet, daß es auch in manchen Dörfern an der Küste bei Kuusalu alte estlandschwedische Ansied-

lungen gegeben hat.

Bei den finnischartigen Wörtern mit geringer Verbreitung könnte es sich um finnische Lehnwörter handeln. Wörter mit einer größeren Verbreitung, deren Verbreitungsgebiet vom nordöstlichen Küstendialekt bis in den Zentralsdialekt oder von da aus bis in den Ostdialekt reicht, weisen darauf hin, daß diese zum genuinen Wortschatz der alten Stammesgruppe, die ihr Siedlungsgebiet auch in Nordost-Estland hatte, gehörten.

KUUSALU KIHELKONNA HAART

1:1408 000



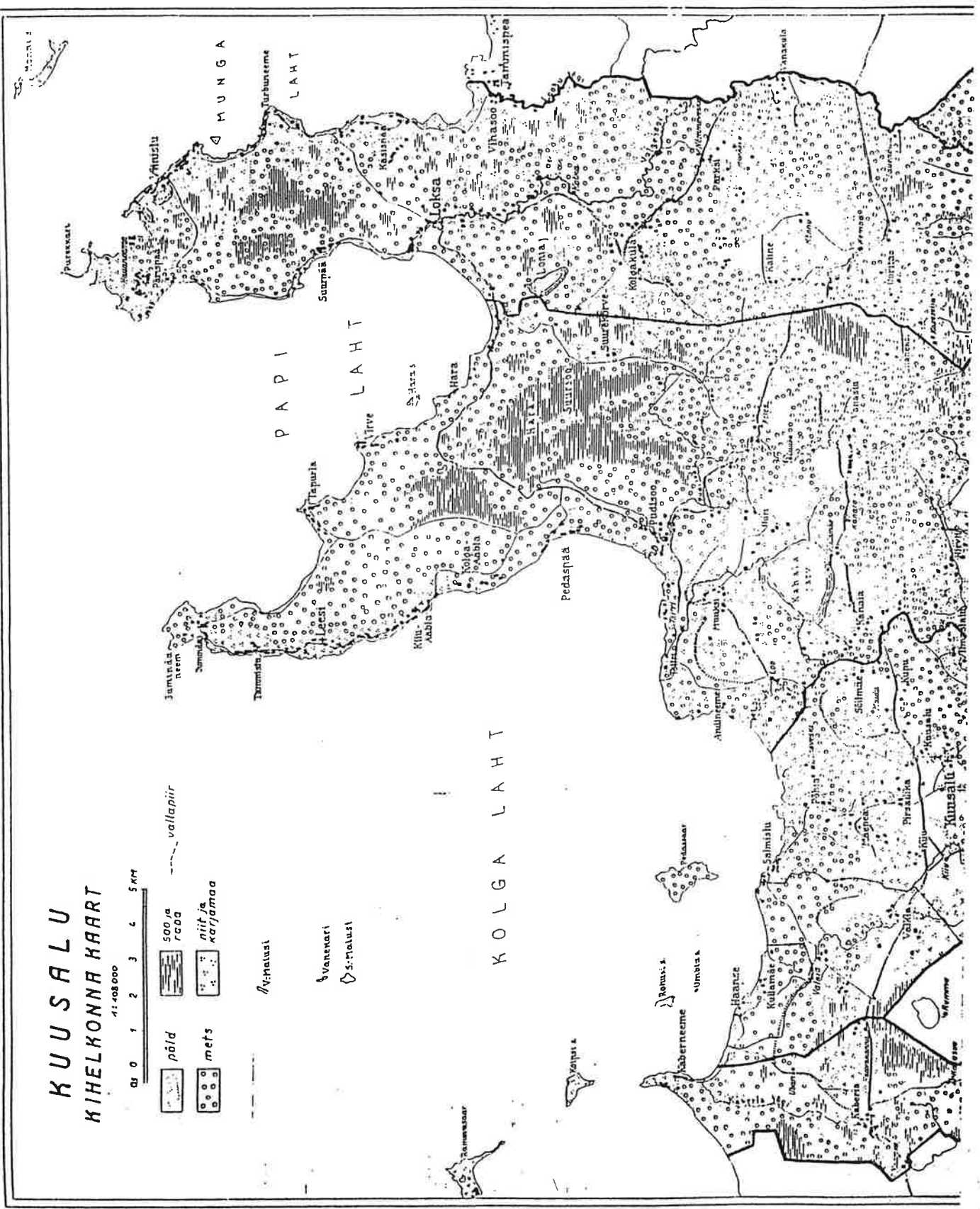
- pold
- mets
- vallapiir
- 500 ja rooa
- niit ja karjamaa

- 1/4-matust
- 1/2-matust
- 3/4-matust

KOLGA LAHT

PAPI LAHT

MUNGA LAHT



lk-d 98-99 on viidud LISAosasse

HÜÄ KÄSI TEGEB, PAREMA KAUL KANDAB

Mari Must. Kirderannikumurde tekstid. Eesti murded V. Eesti Teaduste Akadeemia Eesti Keele Instituut. Tallinn, 1995. 723 lk.

Raamat algab eessõnaga (lk 5–12), kus tutvustatakse kirderannikumurde levilat (koos kaardiga). Kõnealune murdeala saab alguse Viimsi poolsaarelt, haarab Harjumaal enda alla kitsa rannikuriba koos neemede ja saartega, Virumaal ka Haljala kihelkonda kuulunud Käsmu küla. Alates Lobineemest tungib see üha sügavamale sisemaale, ulatudes

lisakus Peipsi põhjakaldani ja idas Narva jõeni.

Eessõnast selgub, et tekstide valikul on lähtutud eelkõige nende keelelisest väärtusest. Autor on kogumikku võtnud peamiselt vanimat murret esindavad keelenäited, mida keskmurre ja kirjakeel on võimalikult vähe mõjutanud.

Selle kõrval on oluliseks peetud ka si-

sulist mitmekesisust. Kirderannikumurde tekstiköide, kus kajastuvad mitmesugused valdkonnad, on suurepäraseks eeskujuks uute murdekogumike koostajaile. Rannaküladest talletatud palades on esikohal meri ja kalapüük, Soomes käigud, Alutaguse tekstides taas metsatöö, palgi-parvetamine, jahindus. Kuid on ka teisi, lausa tavatuid teemasid: kokkupuude Leniniga (lk 287—288), nälg Soomes Esimese maailmasõja ajal (lk 322—324). Teemade rohkus nähtub ka üksikasjalikust aineregistrist (lk 682—688), mille korrastamisel ja kontrollimisel on abiks olnud Ruth Mirov. Läbitöötatud materjali on palju: kõik Eesti Keele Instituudi murdearhiivis leiduvad kirderannikumurde tekstid, 130 tundi (!) helilinti, millele on valdavalt litereerinud koostaja. Suur valik võimaldas parimad tekstid välja selgitada, nii ei jäänud ükski hea tekst kuskile varjule. Suurema osa kõite mahust moodustavadki heliülesvõtteilt litereeritud tekstid, kuid nende puudumisel — eriti puudutab see vanimaid kirjanekuid — on kaasatud kuuldelisi tekste. Murdenäiteid on esitatud kaheksast eri murrakust 68 külast 113 keelejuhilt. Jutustused on ajavahemikus 1922—1983 kirja pannud Emakeele Seltsi ja Eesti Keele Instituudi murdekogujad.

Raamatu toimetaja oli Helmi Viires, kellega koos on litereeringud üle kuulatud. Iisaku ja Vaivara tekstide kontrollimisel oli abiks toimetuskolleegiumi liige Eevi Ross.

Keelelises ülevaates "Kirderannikumurdest" esitatakse murde iseloomustus ja liigendus. Samuti vaadeldakse kirderannikumurde ja naabermurrete ning -keelte suhteid. Et materjali kogunes väga palju ja kirderannikumurde kohta puudus varem üksikasjalikum käsitus, mida see kui üks kolmest põhimurderühmast aga autori meelest kindlasti väärilis, tekkis tal mõte see laiendatuna eraldi raamatuna välja anda. Monograafia "Kirderannikumurre. Hääliline ja grammatiline ülevaade" (406 lk) ilmuski 1987. a.

Kirderannikumurde päritolu kohta on tema soomepärasuse tõttu välja pakutud erinevaid seisukohti. On oletatud, et see on Soomest tulnud siirdlaste keel (P. Sammallahti allakirjutatule suuliselt

1995. aastal Jyväskylä 8. fennougristide kongressil), millel on tõepõhi all. Nii on olnud mitme keelejuhi (E. Lilheini, J. Paalbergi) üks esivanematest pärit Soomest. Kuid põhjarannikule on elama asunud teistestki rahvustest inimesi. Rammu saare keelejuhid Klamasid (lk 70—76) on Soomest Sipoo mõisast Rootsi kuninga Karl XII vägivalla eest 1710. aastal sinna põgenenud soomerootsi mõisniku poja järeltulijad. Sama suguvõsa liikmeid elab mitmel pool põhjarannikul. T. Itkoneni arvates on tegemist siiski hilise soome keele mõjuga, sest nii mõnelgi soomepärasel kirderannikumurde sõnal on vaste soome idamurretes, eriti Ingeri alal kõneldud murretes, kust soome mõjustused tõenäoliselt suures osas on lähtunudki.¹ Kirderannikumurde hea tundjana on M. Must seisukohal, et kuigi selle murde alad on olnud kestvalt tugeva soome mõju all, siis ometi ei saa kõiki kirderannikumurdes leiduvaid nn soomepärasusi taandada üksnes laenusuhetele (lk 54—55). Ka V. Pall on arvamusel, et rannikumurre on eriasendis. Siin puudub palju muudele eesti murretele iseloomulikke nähtusi, mujal tekkinud innovatsioonid, nagu näiteks sise- ja lõpukadu, vältevaheldus, palatalisatsioon, *sse*-illatiiv, *si*-imperfekt jne. pole sellesse murrdesse jõudnud.²

Tekstiköites on keelenäited esitatud murrakute ja külade kaupa, alustades läänest ning suundudes ida poole. Keskele koht kuulub valimikus niihästi mahuliselt kui ka sisuliselt Kuusalu, Viru-Nigula ja Lüganuse murrakule, mis olid säilinud ehedal kujul, mille kõnelejate hulgas oli kõige rohkem häid keelejuhte ning kust on kõige rohkem usaldusväärseid ainekogusid.

Iga keelejuhi kohta on esitatud mõne realiseeritud eluloandmed ja iseloomustatud ta murdekeelt. Kui selles tuleb ette kõrvalekaldumisi, on joonealustes viidetes

¹ T. I t k o n e n, *Historiantakaiset Häme ja Suomi kielentutkijan näkökulmasta*. — Aloja ja aiheita. Valikoima kolmen kymmenluvun tutkielmia (1959—1979). Suomalais-ugrilaisen Seuran Toimituksia 216. Helsinki, 1993, lk 154.

² V. P a l l, *Sissejuhatus. Eesti murrete sõnaraamat I. A—J. Eesti Teaduste Akadeemia Eesti Keele Instituut. Tallinn, 1994, lk 7.*

toodud murdepärane vorm. Samas on antud ka seletused, mis aitavad teksti paremini mõista. See näitab M. Musta head murde- ja ainetundmist.

M. Must hakkas kirderannikumurdega tõsisemalt tegelema 1970-ndate aastate keskel. Ta ei alustanud siiski mitte päris tühjalt kohalt: 100 aastat tagasi oli käinud selles piirkonnas tulemuslikul uurimismatkal M. Veske, töötades Viru-Jaagupi, Rakvere, Haljala, Viru-Nigula, Lügänu, Jõhvi ja Vaivara murrakualal. M. Veske reisiaruannet³ on M. Must keelelises ülevaates korduvalt kasutanud, käinud tema radadel ja jälginud ta väidete paikapidavust. Mitu M. Veske seisukohta (rannikumurdes on säilinud vanapäraseid vorme, mis kunagi olid eesti keeles kasutusel üldisemalt; rannikumurre on varem ulatunud kaugemale sissemaale kui praegu) kehtib tänapäevalgi. M. Veske püstitab ka küsimuse, millele ei ole ühest vastust tänini: miks on rannikumurre vanemal järjel ja soome keelele lähem kui teised eesti murded?

M. Must on kirderannikumurde iseloomustamisel toetunud ka 1948. a. Malla valla küla murret kogumas käinud H. Saari tähelepanekutele.⁴

1975. aastal Viru-Nigula maile korraldatud ekspeditsioon oli tutvumisreis. Nagu M. Veske kavatsesime meiegi alustada Merikülästä, kus ta oli murdekeeles kuulnud arvukalt vanapäraseid keelenäideteid. Kahjuks saime tookord silmitseda küla vaid kõrgelt merekaldalt: ruumikad elumajad olid inimestest tühjendatud ja maa-ala Aseri tehase valdusse võetud. Endises Viru-Nigula kihelkonnas kammisime läbi küla küla järel ja otsisime keelejuhte. M. Mustal oli haruldane oskus neid leida. Ta tundis hästi kõiki küllasid ja ka seda, kuhu need murdeliselt kuuluvad.

M. Must on olnud erakordselt hea küsitaja. Küsimustest ei tulnud tal kunagi

³ M. Veske, Bericht über die Ergebnisse einer Reise durch das Estenland im Sommer 1875. Dorpat, 1877. Separatabdruck aus den Verhandlungen der gelehrten estnischen Gesellschaft, 8. Band, 4. Heft.

⁴ H. Saari, Häälikuloolist ülevaadet Viru-Nigulast. Malla valla konsonandid ühes lisanditega mujalt läänepoolsest VNg-st. KKI H 21, 1948.

puudus, ilmselt olid need juba varem ette valmistatud. Kangakudumist ja leivategemist oskas ta küsitleda üksikasjalikult, kuigi ei tea, et ta ise oleks kummagi neist tegelnud. Hea jutustamise korral võis lindistamine kesta 2—3 tundi järjest. Mul oli M. Musta kõrval võimalus lindistada häid keelejuhte, kes olid tal juba varem teada, nagu Tammistu külas elanud Evald Lindström, suurepärase Kolga ranna murraku tundja ja kõneleja. 1976. aasta külaskäigul temalt helilindistatud juttudest on suur osa võetud tekstiköitesse (lk 146—175). Kõnnu rannast oli M. Must varem juba rohkesti materjali kogunud, eriti Viinistu külast Katta ja Edgar Lilheinilt (lk 224—247) ning Tapurla külast Juuli Paalbergilt (lk 193—204). Olen olnud ka mitme hea keelejuhi avastamise juures. Need olid Maria (teistel autoritel küll Marie) Kõrvek Lahe külast (lk 353—361) või M. Musta parim Lügänu murraku kõneleja Ida Kumer Rääsa külast (lk 450—468).

Mitu keelejuhti suhtus M. Musta kui oma südamesõbrasse. Kuid mitte igale keelejuhile ei olnud kerge ligi pääseda. Mõnda tuli lausa kavalusega üle trumbata, et talt juttu välja meelitada või et ta eest ära ei jookseks ega vangiviimise kartuses peitu ei poeks, nagu vanapärase Viru-Nigula murraku kõneleja Luise Kalmann Oru külast (lk 361—380). M. Must kirjutab murdepäevikus, et Luisel on rikkalik juturepertuaar, kaasa arvatud nõidus- ja tondijutud, võrratu huumor ja jutustamisoskus. Temalt lindistatud palad kubisevad huvitavatest murdesõnadest, põnevatest tuletistest ja ütlemistest.⁵ Kuni oma surmani (1987. a) oli M. Musta keelejuht Viru-Nigula Kurna külas elanud Eliise (Aliide) Pung, kes kõneles suhteliselt järjekindlat vanapäraste joontega murret (lk 338—353). e-d tema kõnes peaaegu ei olnud, selle asemel võis kuulda e-lisi sõnakujusid *ehtu* 'õhtu', *pellud* 'põllud', *kerrast* 'kord', esinesid lõputa da-infinitiivid *veta* 'vedada', *luke* 'lugeda', *pita* 'pidada', *ketra* 'kedrata'. Ta oli ainus, kellelt võis 1980-ndail aastail veel kohati kuulda vanas Viru-Nigula rannikumurrakus esinenud järgsilpide pikki vokaale.

⁵ M. Must, Päevik ekspeditsioonilt kirderannikumurde alale (Hlj, Rak, VNg, Lüg) 28. VI—9. VII 1976. a., lk 27. KKI P 193.

Selgelt on meelde jäänud sellel murdealal tööleasumise algusaastatest, kuidas me püüdsime Haljala kihelkonna endise Vihula ja Varangu valla külades tulutult välja selgitada, kus on Haljala kihelkonna lõunaosas rannikumurde esinemise piir. Seal ei leidnud me enam keelejuhte. Kuid M. Must on seisukohal, et Vihula ja Varangu vald on varem olnud rannikumurde piirkond, samuti on tugevasti selle mõju all olnud Rakvere murraku põhjapoolne osa vähemalt juba Tallinna-Narva maanteest alates. Jäätma külast varem tehtud heliülesvõtted tunnistavad, et sealne keeletarvitus kuulub rannikumurdega kokku. Ka ei leidnud me vana murde kõnelejaid enam Kunda-Malla vallast, kuigi käisime seal järjekindlalt läbi kõik vähegi huvipakkuvad pered. Suvituspiirkondadest hoidsid murdeuurijad sel ajal tavaliselt kaugemale. Allakirjutanutl on küll tekstiköites sealt kaks teksti: üks pootsman Bernhard Seebloomilt Käsmu külast (lk 271—277) ja teine 90-aastaselt jalutult mehelt Juhan Ploomilt Rutja külast (lk 302—305) 1983. aastast, ajast, mil Rutja külas ei teatud vana Selja ranna murraku kõnelejaid enam olevat. Algul suhtus M. Must B. Seebloomi keeletarvitusse kui uuemasse kahtlevalt, kuid on leidnud selle lõpuks vanapäraste joonte tõttu siiski huvipakkuvat. 1964. aastal leidis Madis Norvik Eisma külast suurepärase keelejuhi Johannes Karineeme, kellelt on raamatus seitse teksti (lk 287—298).

M. Must käis ekspeditsioonidel alati, fotoaparaat kaasas. Tema mustvalged pildid on teravad ja selged. Neil on uni-kaalne väärtus: tol ajal küsitletud keelejuhtidest ei ole paljusid enam elavate kirjas ega ole alles ka juba siis lagunema hakanud Eesti maa-arhitektuuri iseloomustavaid puithooneid. Õnnestunud ülesvõtted on võetud tekstiköitesse.

Kuigi käsikiri valmis juba 1983. aas-

taks, viibis ilmumine trükimärkide puudumisel üle kümne aasta ja raamat nägi trükivalgust alles 1995. aastal Eesti Teadusfondi ja Haridusministeeriumi rahalisel toel. Kirderannikumurde trükkimiseks vajalikud transkriptsioonimärgid lõi Indrek Kiissel, kes sisestas käsikirja ka arvutisse ja koostas arvuti abil Eesti kihelkondade kaardi, millel on tähistatud kirderannikumurde levila. Kirderannikumurde ala võiks sellel siiski täpsem olla: M. Musta enda sõnul kirderannikumurre endise Vaivara kihelkonna lõuna-ossa ei ulatu, seal on vene külad.

Tekstiköite lõppu lisatud väärtuslik sõnastik (lk 655—681) hõlbustab lugejal tekstidest arusaamist. Toodud on murdeline sõnakuju, näidatud, mis murrakus see tekstides või keelelises sissejuhatuses esineb. Noomenitel on antud ka genitiiv, astmevahelduslikel verbidel 1. pööre. Võõrkeelne lugeja saab ülevaate raamatus olevast saksakeelsest resümeest (lk 696—699).

Tekstid on raamatus edasi antud ülima täpsusega. Võrrelnud omaenda lite-reeritud teksti (helilindistatud B. Seebloomilt Käsmu külas) tekstiköites olevaga, leidsin sealt hoolikal lugemisel vaid üheainsa vääratuse *nie pro sie* (lk 277). Küll oli autor enne teksti kogumikku võtmist seda tähelepanelikult kuulunud ja lisatud puuduvad märgid. Keelejuhi individuaalse joonena on ta esile toonud kohatise kõrisulghääliku, mida võib küll vaidlustada (kirderannikumurdes ? teatavasti ei esine).

M. Must jõudis kirderannikumurdega tegelda just siis, kui murre oli juba hääbumas, kuid selle kõnelejaid oli veel leida. Ta on ära teinud suure töö, jäädvustades kirderannikumurde ja selle levila kultuuriloo, mis muidu oleksid kadunud ühes selle kõnelejate-kandjatega.

PIRET NORVIK

III. KIRDERANNIKUMURDE SÕNAVARALISED SUHTED IDAMURDEGA

CORRIGENDA

Anmerkungen zur Zusammensetzung der Lexik des Ostdialekts des Estnischen und seine Beziehungen zum Wotischen

lk 107 (181) teises lõigus keskel on loetelust välja jäänud Laiuse murrak.
Lauset tuleb lugeda "In den Mundarten des Zentraldialekts lassen sich in
Laiuse (Lai)..."

**ANMERKUNGEN ZUR ZUSAMMENSETZUNG DER LEXIK DES OSTDIALEKTS DES
ESTNISCHEN UND SEINE BEZIEHUNGEN ZUM WOTISCHEN**

Piret NORVIK

Tallinn (SFS)

Die estnischen Dialekte werden in drei große Dialektgruppen eingeteilt: nordestnische Dialekte, südostnische Dialekte und nordöstlicher Küstendialekt. Der betrachtete Ostdialekt gehört neben dem Inseldialekt, dem West- und Zentraldialekt zu den nord-estnischen Dialekten. Die im Vortrag verwendeten Wortbeispiele wurden dem Computermaterial des "Väike murdesõnastik" (Teil 1 1982, Teil 2 1989) entnommen, das insgesamt 73561 Stichwörter erfaßt.

Von den nordestnischen Dialekten besitzt der Ostdialekt das kleinste Verbreitungsgebiet und demzufolge auch die kleinste Anzahl an Stichwörtern - 2929. Aus der für das Kerngebiet gehaltenen Kodavere-Mundart wurde im Institut für Sprache und Literatur mit 64779 Wortzetteln eine der größten und detailliertesten Wortschatzsammlungen angelegt. Dem Verbreitungsgebiet des Ostdialekts wird von der Kodavere-Mundart lediglich ihr nördlicher Teil (Kod) zugeordnet. Zum Verbreitungsgebiet zählt man noch die östliche Mundart von Iisaku (Iis) und die Torma-Mundart (Trm). In den Mundarten des Zentraldialekts lassen sich in Palamuse (Pal), Maarja-Magdaleena (MMg) und Äksi (Äks) Züge des Ostdialekts feststellen. A. Saareste ordnete auch die Kursi-Mundart des Zentraldialekts dem Ostdialekt zu (Saareste 1932 : 37). Anhand des Wortschatzes kann man zu der Schlußfolgerung gelangen, daß sich Kursi im Vergleich mit Palamuse, Maarja-Magdaleena und Äksi in geringem Maße dem Areal des Ostdialekts anschließt. Man könnte sie natürlich dazurechnen, muß es aber nicht. So sind in der Kursi-Mundart die Wörter im Übergewicht, die nur in der genannten Mundart vorkommen, das sind 77. Wörter, die mit einer anderen Mundart des Ostdialekts gemein sind, gibt es 19. Das sind meistens Deskriptivwörter oder andere jüngere Wörter. Dialektforscher haben festgestellt, daß vor

allem im Nordestnischen der Übergang von einem Dialekt in einen anderen stufenweise und allmählich verläuft. Es gibt keine scharfen, ausgeprägten Dialektgrenzen. Im Grenzbereich zwischen Ost- und Zentralsdialekt, vor allem in den Mundarten des ehemaligen Nord-Tartumaa, kann man für den Ostsdialekt typische Erscheinungen beobachten. Eine Analyse des Wortschatzes des Ostsdialekts bestätigt das m.E. A. Saareste hat eine kühnere Version hervorgebracht: Der Ostsdialekt soll sich früher weiter nach Nordosten und Westen erstreckt haben, somit in Ost-Virumaa und Nord-Tartumaa verbreitet gewesen sein (Saareste 1952 : 109).

Von den betrachteten und nur zum Ostsdialekt gehörenden Wörtern sind 1974 (67%) solche, die nur in der Kodavere-Mundart Verbreitung finden. Darunter finden sich viele eigentümliche und alte Wörter, wie z.B. **ebu**, **ebo** 'Flocken', **ebotama** 'tropfen', **levimä** 'widerspiegeln', **min(i)juma** 'ohnmächtig werden', **nilvel**, **nilven** 'abschaben', **räps** 'Steinschleuder'. Als Vergleich sei die Anzahl der Wörter genannt, die sich nur auf die Nachbarmundart Torma beschränken - das sind bloß 204 (7%). Von den analysierten und nur im Ostsdialekt auftretenden Wörtern haben nur wenige, genau 245 Stichwörter, eine weitere Verbreitung. Dazu gibt es in 2-6 Kirchspielen Verbreitungsangaben. Zum Beispiel: Trm Kod Lai **lebus**, **lebos** 'warm', Trm Kod **paestutama**, **paessutama**, **paessotama** 'sich wärmen', Trm Kod MMg Lai **tulekäsi** 'Kienspanleuchter', Trm Kod Lai **äbukas** 'verschwommen, trübe', Trm Lai **äbune** id.

Hinsichtlich seiner morphologischen und phonetischen Merkmale ist der Ostsdialekt vor allem mit dem nordöstlichen Küstendialekt und dem Wotischen zu verbinden. Zu den Gemeinsamkeiten der Kodavere-Mundart sowie des nordöstlichen Küstendialekts und des Wotischen zählte L. Kettunen den Übergang **st > ss**, den Schwund von **h** nach **u-**, **ü**-Diphthongen, **o > e** (Kettunen 1913 : 205f., s. auch Аристэ 1947 : 45; Pall 1982 : 246, Laanest 1989 : 170f.). Der Ostsdialekt, aber vor allem die Kodavere-Mundart hat man für einen wotischartigen Dialekt bzw. eine Mundart gehalten. Als eine der besten Kennerin des Ostsdialekts hat A. Univere betont, daß in der eigentümlichen Kodavere-Mundart als Kerngebiet des Ostsdialekts Sprachzüge konzentriert sind, die in anderen Mundarten als Rudimente oder vereinzelt im Ostsdialekt vorkommen. Neben für das ganze Sprachgebiet charakteristischen Erscheinungen gibt es in Kodavere

vieles, was nur für diese Mundart typisch ist. Das bestätigen auch Wörter, die nur in dieser Mundart vertreten sind. Nach A. Univere lassen sich auch viele Gemeinsamkeiten mit dem Wotischen feststellen, die dann auch in Nordostestland Verbreitung finden, indem außer dem Ostdialekt auch die Ostgruppe des nordöstlichen Küstendialekts erfaßt wird, so die Mundarten von Lüganuse und Jõhvi (Univere 1975 : 85, 89f.). Zu diesem Verbreitungsgebiet gehörende Wörter können reichlich genannt werden, doch hier muß noch weiter geforscht werden, was nicht das Anliegen der vorliegenden Arbeit ist.

Das Wotischartige des Ostdialekts hat man lange Zeit versucht, mit der Immigration der Woten in das Gebiet des Ostdialekts zu erklären. Aber in letzter Zeit sind auch andere Theorien hervorgebracht worden. S. Laul vertritt den Standpunkt, daß die gesamte Umgebung des Peipussees und des Pskowsees im 1. und zu Beginn des 2. Jahrtausends von Stämmen, die sich dort herausgebildet hatten und gemeinsamer Abstammung waren, besiedelt worden war. Die dabei im Nordosten und Norden siedelnden Stämme kennen wir aus schriftlichen Quellen als Woten. Diese Bezeichnung kann auch auf die den Ostdialekt sprechende Bevölkerung am Westufer des Peipussees angewandt werden (Laul 1982 : 21f.).

Viele Sprachforscher haben sich für die lexikalischen Beziehungen zwischen dem Ostdialekt und dem Wotischen interessiert. So hat P. Ariste konstatiert, daß die Kodavere-Mundart in lexikalischer Hinsicht enge Beziehungen zum Wotischen aufweist (Ariste 1965 : 109). Er hat gezeigt, daß das Wotische im Grunde genommen denselben uralten Wortschatz wie die anderen ostseefinnischen Sprachen hat. Das Estnische ist seine allernächste verwandte Sprache. Deshalb haben die beiden Sprachen lexikalisch und semantisch gemeinsame Züge, die in anderen Sprachen ungewöhnlich sind. Auch P. Ariste hat hervorgehoben, daß dem Wotischen die nordöstlichen und östlichen Mundarten des Estnischen besonders nahe stehen (Ariste 1980 : 207).

Mittels des Computers ist es recht leicht, von dem gespeicherten estnischen Dialektmaterial das des Ostdialekts bereitzustellen. Für die vorliegende Forschung habe ich den Wortschatz des Ostdialekts nochmals eingeschränkt und nur die Wörter vom Computer ermitteln lassen, die im Ostdialekt vorkommen. Anschließend habe

ich versucht, ihre Beziehungen zum Wotischen Wortschatz aufzudecken. Für diesen Vergleich habe ich das Manuskript des in der finnisch-ugrischen Abteilung des Instituts zusammengestellten wotischen Wörterbuchs benutzt. Eine erste flüchtige Betrachtung läßt erkennen, daß es beim Wortschatz viele Gemeinsamkeiten gibt. Besonders viele gemeinsame Wörter sind in der Kodavere-Mundart vertreten, denn Kodavere-Wörter besitzen ja auch beim betrachteten Sprachmaterial das Übergewicht. Die untersuchte Lexik des Ostdialekts enthält viele Beispiele, für die es im Wotischen direkte Entsprechungen gibt: Kod **kalanik**, wot. **kalanikka** 'Fischer'; Kod **karmakas** 'etwas rauh', wot. **karmakaz**, **karmökaz** 'etwas bitter'; Trm Kod MMg Pal **ork**, wot. **horkka** 'Malaria'; Äks **prääk** (irgendein Vogel), wot. **brääkki**, **brääkko**, **bräkko**, **brakko** 'Wachtel'; Kod MMg **ratis**, wot. **ratiz** 'Speicher'; die Deminutivvariante des Wortes **sösar** Kod **sösu**, wot. **sösö** 'Schwester' (Laanest 1989 : 172). Es lassen sich Wörter finden, die mit ähnlichen Suffixen abgeleitet wurden: Kod **jussikas**, wot. **jussikaz** 'das Borstengras enthaltend'; Kod **kassutama**, wot. **kasutta(a)** 'berieseln'. Manche Wörter haben zwar unterschiedliche Suffixe, doch sie sind in ihrer Bedeutung sehr naheliegend oder stimmen überein: Kod Pal **untjas** 'böse', wot. **huntti** 'der böse Mensch'. Ein Vergleich zwischen dem Wortschatz des Ostdialekts und des Wotischen zeigt, daß es sehr enge lexikalische Beziehungen gibt. Doch für das Ziehen von endgültigen Schlußfolgerungen ist es bei so geringem Material noch zu früh. Nun sollte der gemeinsame Wortschatz des Ostdialekts und des nordöstlichen Küstendialekts festgestellt und anschließend mit dem des Wotischen verglichen werden. Eine solche Analyse müßte althergebrachte gemeinsame Wörter des Wotischen und Nordostestlands hervorbringen sowie zeigen, ob die Lexik eine Stütze für die Annahme ist, nach der es einen ostseefinnischen Stamm gegeben haben soll, dessen Siedlungsgebiet auch Nordostestland gewesen ist.

LITERATUR

- Аристе, П. 1947, Происхождение водского языка. - Eesti NSV Tartu Riikliku Ülikooli Toimetised. Filoloogilised teadused 4, Tartu.
 Аристе, Р. 1965, Vadja keele ja eesti murrete suhetest. Sõna sõna

- kõrvale. Tallinn, 106-110.
- Ariste, P.** 1980, Die Veränderungen im Wortschatz des Wotischen. - Congressus Quintus Internationalis Fenno-Ugristarum. Turku 20.-27. VIII 1980. Pars III, 207-212.
- Kettunen, L.** 1913, Lautgeschichtliche Untersuchung über den koda-ferschen Dialekt, Helsinki (MSFOu XXXIII).
- Laanest, A.** 1989, Über die lexikalischen Beziehungen des Wotischen zu den nah Verwandten Sprachen. - Советское финно-угроведение XXV, 170-175.
- Laul, S.** 1982, Vadja hõimude kujunemisest. - Läänemeresoomlaste etnokultuuri küsimusi. Tallinn, 18-22.
- Pall, V.** 1982, Idamurde vahekorraast naabermurretega ja vadja keelega. - Keel ja Kirjandus, 246-252.
- Saareste, A.** 1932, Eesti keeleala murdelisest liigendusest. - Eesti Keel 1932, 17-40.
- Saareste, A.** 1952, Kaunis emakeel. Lund.
- Univere, A.** 1975, Idamurde tekstid. - Eesti murded IV (Manuskript in der Dialektologieabteilung des Instituts für Sprache und Literatur).

**IV. KIRDERANNIKUMURDE SÕNAVARALISED SUHTED
NAABERKEELTEGA**

Die lexikalischen Einflüsse der Nachbarsprachen in den Mundarten Nordestlands

Piret Norvik
Tallinn

Die Sprache und die Kultur der Küstenbewohner Nordestlands haben über Jahrtausende hinweg kulturelle und sprachliche Einflüsse der Nachbarvölker übernommen. J. Raukko und J.-O. Östman sind der Meinung, daß Sprache und Kultur eng miteinander verbunden sind. Das Sprachgebiet des Finnischen Meerbusens ist eine Widerspiegelung des Kulturgebietes des Finnischen Meerbusens und umgekehrt: Das Kulturgebiet des Finnischen Meerbusens ist z.T. infolge der sprachlichen Kontakte entstanden. Der Finnische Meerbusen hat die Völker der Küste vereinigt. Das Rückgrat des am Finnischen Meerbusen entstandenen Sprachgebietes ist das Meer selbst. Betrachten wir das Meer als Ausgangspunkt, so leben die Menschen sozusagen in Grenzgebieten. Im Laufe einer langen Zeit hat es kein dominierendes Volk und keine dominierende Sprache rings um den Finnischen Meerbusen gegeben (Raukko, Östman 1994: 6-7, 12). Schon in der Vorzeit - spätestens aber in der Bronzezeit - war der Finnische Meerbusen für die an seiner Küste angesiedelten Völker mehr ein verbindender als ein trennender Faktor (Tamlä 1995: 5).

Die ersten Spuren des Menschen an der Nordküste Estlands reichen bis ins 7. Jahrtausend v.Chr. Der Fundort des Mesolitikums, Kunda, liegt in der Nähe der Küste um 80 km östlich von Tallinn. Am Hügel Lammasmägi, auf einer ehemaligen Insel im See Kunda, sind sowohl mesolitische als jüngere Funde ausgegraben worden. Neben der Kunda- und Pulli-Besiedlung am Ufer des Pärnu-Flusses, die noch älter ist, hat man auch andere mesolitische Fundorte entdeckt, besonders auf den Inseln Saaremaa und Hiiumaa, aber auch in Westestland. In der jüngeren Eisenzeit hat die Einwohnerzahl beträchtlich zugenommen und das ganze heutige Estland bedeckt (Moora 1932: 9). In der Estlandliste der "Liber Census Daniae" fehlen am Anfang des 13. Jahrhunderts noch alle Küstendörfer. Nach und nach tauchen sie erst seit 1259 (erstmalige Erwähnung von Pärಿಸpea) in den Urkunden auf (Johansen 1951: 117). Jedoch erlauben die archäologischen Funde auch die Schlußfolgerung, daß dieses Gebiet schon früher besiedelt gewesen ist. Das auf der Landzunge der Pärಿಸpea-

Halbinsel sich befindende Dorf Pärisepa ist das nördlichste Dorf und die am Ende der Halbinsel befindende Klippe Purekkari ist die nördlichste Spitze des Festlandes.

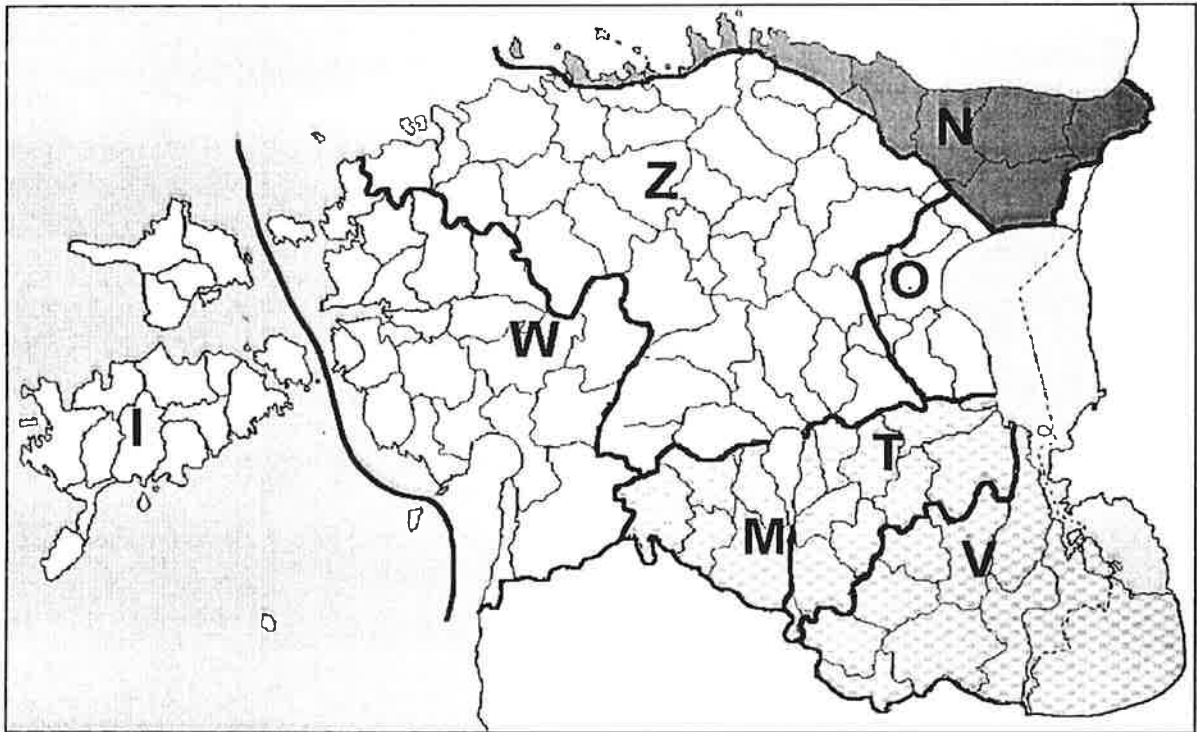
Die Küste Nordestlands hat seit Jahrtausenden am wichtigen Handelsweg von West nach Ost, nämlich Austrvegr, gelegen.

Dieses Thema ist früher von S. Suhonen im Artikel "Über die Beziehungen zwischen dem Finnischen und den estnischen Küstendialekten" (1979) ausführlich untersucht worden. Von der Kuusalu-Mundart (nordöstlicher Küstendialekt) hat er selbst über 20 Stunden Tonaufzeichnungen gemacht. Die von ihm vertretenen Ansichten sind noch heute aktuell. Die Herkunft des Wortschatzes des nordöstlichen Küstendialektes behandelt Tiina Söderman in ihrer Doktordissertation "Lexical Characteristics of the Estonian North Eastern Coastal Dialect" (1996).




Es ist allgemein bekannt, daß die estnischen Dialekte in nordestnische und süddestnische Dialekte eingeteilt werden. Weniger bekannt ist es, daß neben diesen zwei Dialektgruppen gerade der nordöstliche Küstendialekt der dritte Hauptdialekt des Estnischen ist. Sein Verbreitungsgebiet umfaßt einen schmalen Küstenabschnitt in der Nähe von Tallinn, erstreckt sich in östlicher Richtung bis zur Halbinsel Käsmu, dann weiter über die Kirchspiele Haljala und Rakvere ins Landinnere, wobei die Gegend von Iisaku bis fast zum Nordufer des Peipussees und im Osten der Fluß Narva erreicht werden.

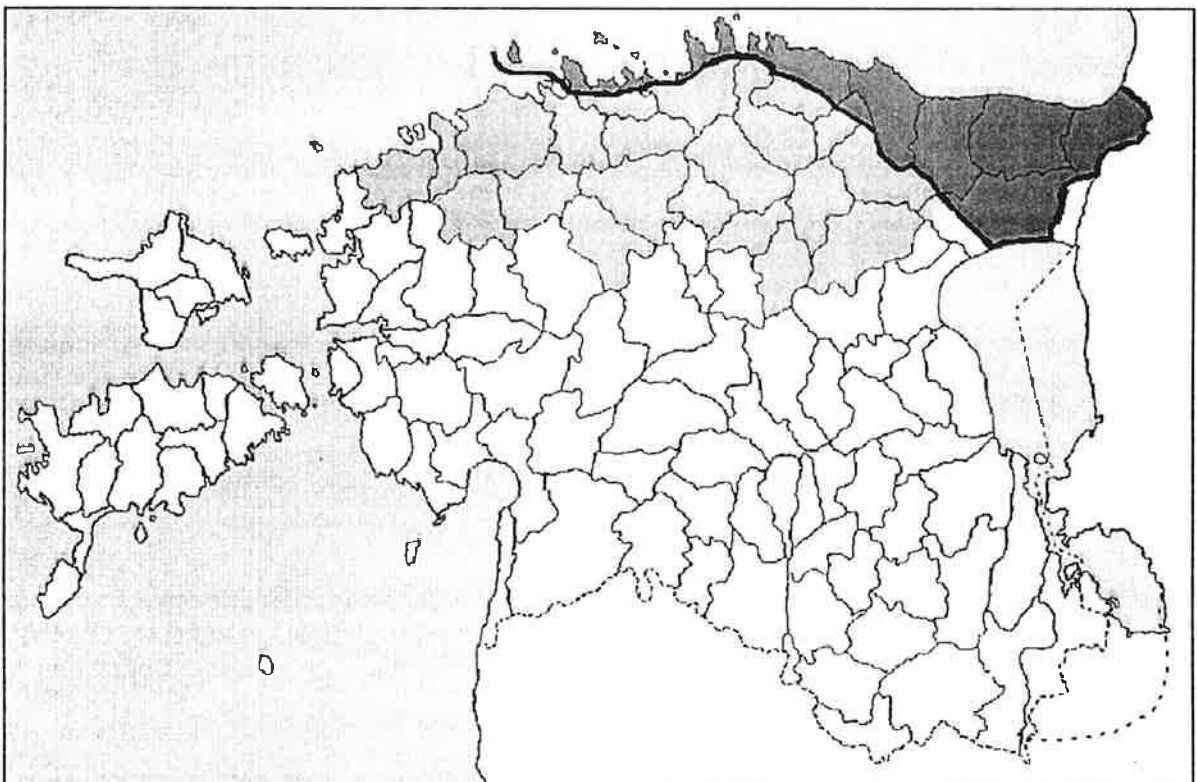
Südlich grenzt der nordöstliche Küstendialekt an den weitläufigsten und gesellschaftlich einflußreichsten Dialekt des Estnischen, d.h. an den Zentralsdialekt des Nordestnischen, auf den sich auch die estnische Schriftsprache basiert. Das Verbreitungsgebiet des nordöstlichen Küstendialektes hat sich früher bedeutend weiter nach Süden erstreckt (Must 1987: 392-393, s. auch Weske 1877: 47). Meine Untersuchungen zum Wortschatz der nordestnischen Dialekte zeigen, daß das Verbreitungsgebiet mehrerer Wörter vom nordöstlichen Küstendialekt tiefer ins Binnenland, also bis in die Mundarten von Virumaa, Järvamaa und Harjumaa reicht (s. Karte 2). Anscheinend wäre es möglich, aufgrund des Wortschatzes das eine gewisse Einheit aufweisende nordöstliche Gebiet abzutrennen, wohin auch der Ostdialekt gehört (Pall 1982: 249).

Der nordöstliche Küstendialekt wird als eigenartiger Dialekt bezeichnet, der von vielen eigenartigen phonetischen und morphologischen Züge charakterisiert wird.



Karte 1

- | | | | |
|-------------------------------------------------------------------------------------|-------------------------------|-------------------------------------------------------------------------------------|---------------------------------|
|  | - Dialekte des Südostnischen: |  | N - Nordöstlicher Küstendialekt |
| M - Mulgi - Dialekt | |  | Dialekte des Nordestnischen |
| T - Tartu - Dialekt | | | Z - Zentraldialekt |
| V - Võru - Dialekt | | | O - Ostdialekt |
| | | | W - Westdialekt |
| | | | I - Inseldialekt |



Karte 2 Lexikalischer Verbreitungstyp des erweiterten nordöstlichen Küstendialekts

Die Synkope fehlt, z.B. *seisuma* 'stehen', *tahtuma* 'wollen' (schriftspr. *seisma*, *tahtma*). In einigen Wörtern gibt es auch keine Apokope, z.B. *kukko* 'Hahn' (schriftspr. *kukk*), *mürsk(ü)* 'Sturm'. Fehlen der Quantitätswechsel *laps* : *lapse* 'Kind : des Kindes' (schriftspr. *laps* : *lapšè*) und die Palatalisation, z.B. *selG* 'Rücken' (schriftspr. *sel'G*), *kull* 'Habicht' (schriftspr. *kul'l*). Es gibt den Stufenwechsel $\eta G : \eta\eta$, z.B. *lanG* : *lanŋa* 'Garn, Faden', *anŋerjas* 'Aal' (schriftspr. *lõng* : *lõnga*, *angerjas*); den Essiv, z.B. *aiGena* '(als) krank', *sulasenna* 'als Knecht' (schriftspr. *haigena*, *sulasena*); den *i*-Plural, z.B. *luomile* 'den Tieren' (schriftspr. *loomadele*, *loomile*); den *je*-Illativ, z.B. *linnaje* 'in die Stadt', *kerikkuje* 'in die Kirche' (schriftspr. *linna*, *kirikusse*); die Konjugation der Negation u.a.m.

Das dem Vortrag zugrunde liegende Belegmaterial wurde größtenteils dem im Computer gespeicherten "Väike murdesõnastik" (Teil 1 1982, Teil 2 1989) entnommen. Von den insgesamt mehr als 73 000 Stichwörtern gibt es eine ziemlich große Anzahl (7117 Stichwörter), die nur im nordöstlichen Küstendialekt verbreitet ist. Das der Küstendialekt auch vom Wortschatz her eigenartig ist, erweist sich aus der Tatsache, daß 12 552 (17%) Wörter in der Kuusalu-Mundart (nordöstlicher Küstendialekt) vertreten sind. So liegt diese Mundart bezüglich der Vorkommenshäufigkeit im Vergleich zu den anderen 115 estnischen Mundarten an der 1. Stelle. Auch der Wortschatz der anderen Mundarten des Küstendialektes ist in diesem Wörterbuch reichlich vertreten, so steht die Lyganuse-Mundart mit 11 193 Stichwörtern an der 4. Stelle und die Viru-Nigula-Mundart mit 9585 Wörtern an der 11. Stelle.

Der nordöstliche Küstendialekt wird sowohl als eigenartiger als auch finnischartiger Dialekt bezeichnet. Dieser Dialekt beinhaltet zahlreiche, aus dem Finnischen entnommene Entlehnungen. Die ersten Angaben über die mundartlichen Unterschiede des estnischen Sprachgebiets stammen schon aus den ersten Handbüchern für die estnische Sprache. Dabei hat H. Göseken im Jahre 1660 in seiner Grammatik "Manuductio ad Linguam Oesthonicam. Anführung zur Öhstnischen Sprache" finnische Einflüsse in den Mundarten Nordestlands aufgezeichnet. Er war der Meinung, daß in Läänemaa die reinste estnische Sprache gesprochen wird: "Denn Wyrland lenhet viel Wörter von den angränzenden Ingermanländischen / Jerwen von denen Dorpatischen / Harrien von denen

Revalschen und Finnischen die daselbst sich auffhalten. Die Wyck aber hat keine Nachbahren, nur die auff den Inseln als Öhsel und Dagdo wohnen, damit sie aber wenig umgehen" (Göseken 1660).

In seinem genau vor 120 Jahren veröffentlichten Reisebericht hat Mihkel Veske geschrieben, daß im Dorf Meriküla in Virumaa ein bisher gänzlich unbekannter estnischer Dialekt gesprochen wird, der zahlreiche altertümliche Formen aufweist, wie sie einst im Estnischen allgemein gebräuchlich gewesen sein müssen, und in den alten Volksliedern zum Teil noch erhalten sind. Er hat festgestellt, daß in den Küstendörfern der Kirchspiele Viru-Nigula und Haljala bis ungefähr fünf Werst vom Ufer landeinwärts ein estnischer Dialekt mit weit älteren, vollkommeneren Formen als irgendein anderer Dialekt gesprochen wird. Er hat bemerkt, daß dieser Dialekt von einem anderen, gleichfalls auf einer älteren Lautstufe stehenden Dialekt umgeben wird. Die Grenze zwischen diesem binnenländischen und dem mittelestländischen Dialekt soll ungefähr 15 Werst von der Küste entfernt sein (Weske 1877: 45-47).

Auch die Mundart der Landspitzen von Kuusalu und der Insel Prangli hat sich in der ältesten und zugleich dem Finnischen naheliegendsten Form erhalten.

Schon M. Veske hat die bis heute noch keine endgültige Lösung gefundene Frage gestellt, was wohl die Ursache dafür sein mag, daß die Sprache der Küstenbewohner älter ist und dem Finnischen näher steht als die übrigen estnischen Dialekte (Weske 1877: 60). Nach der Ansicht einiger finnischen Sprachwissenschaftler (wie z.B. P. Sammallahti) ist es mit dem sprachlichen Einfluß der aus Finnland eingewanderten Ansiedler zu erklären. Ich sehe hier etwas Wahres. Die Vorfahren meiner jetzigen Informanten stammen aus Finnland. Die Großmutter von Juline Olman (Dorf Pihlaspea) hieß noch wie ihre aus Finnland (Suursaari) eingewanderte Mutter *Tommila* < *Tommula*. J. Olman identifiziert sich selbst als Estin. So stammen auch die Vorfahren von E. Lilhein aus Finnland (die Urgroßmutter aus der fünften oder sechsten Generation ist in Suursaari gebürtig). Ebenso haben sich seine Vorfahren mütterlicherseits aus Finnland nach Dorf Pärisea angesiedelt und den Namen *Varma* mitgebracht. E. Lilhein identifiziert sich als *Viinistü rantlane* 'Küstenbewohner von Viinistu'. An der Nordküste Estlands leben auch Nachkommen der Schweden. Am Anfang des 18. Jahrhunderts z.B. waren die

Klamaspak < *Klamas* aus Sipoo gezwungen auf die Insel Rammu zu flüchten. Von den Nachkommen des Sohnes des finnlandschwedischen Gutsherren ist ein großes Geschlecht entstanden. Noch heute leben seine Nachkommen überall an der Küste Nordestlands. So hat in vielen Küstendörfern (Viinistu, Käsmu) ein estnisch-finnisch-schwedisches Mischvolk gelebt. Auch die heutigen Familiennamen, wie *Olman*, *Lilhein*, *Klamas*, *Lindström* u.a. zeigen, daß ihre Vorbilder aus Finnland bzw. Schweden genommen wurden (s. auch Johansen 1951: 159).

Im Laufe der Jahrhunderte gab es wechselseitige Beziehungen zwischen den Esten an der Südküste und auf den Inseln des Finnischen Meerbusens und den Finnen auf den Inseln und an der Nordküste des Finnischen Meerbusens. Von den sich weit ins Meer erstreckenden Landspitzen ist es nicht mehr weit bis Finnland. Die Küstenbewohner haben sogar bemerkt, daß bei schönem Wetter die Inseln Finnlands *kangastavad* (Jöelähtme, Kuusalu, Vaivara, Reigi) 'als Luftspiegelung erscheinen; d.h. schwach in der Ferne zu sehen sind', *kanņastuvad* (Kuusalu) id.: *keväjäl Suome holmad kanņastuvad siie* (Kuusalu Viinistu) 'im Frühling spiegeln sich die Inseln von Finnland in der Luft hierher', *kollavad* (Kuusalu, Haljala, Viru-Nigula, Lügänuuse, Jöhvi) 'id., auftauchen'.

Sehr umfangreich und alt sind sowohl volkstümlicher Küstenhandel und Schifffahrt gewesen. Nach der Meinung Timo Miettinen (1996 : 51) liegt gegenseitiger Tauschhandel sogar 4 Jahrtausende zurück. Die Finnen brachten gesalzene Strömlinge meistens zur Küste von Virumaa und erhielten dafür Getreide sowie andere Lebensmittel. Es gab feste Tauschpartner (*seprad* 'Freunde'), mit denen von Jahr zu Jahr und von Generation zu Generation Tauschgeschäfte abwickelt wurden (Luts 1968 : 76-77). Die Verbindungen zwischen unseren Küstenbewohnern und Finnen sind sogar tiefgründiger gewesen als ihre Verbindungen zu den Binnlandesten. Jeden Sommer haben die Küstenbewohner auf den Inseln Finnlands Fische gefangen. "Die Fortsetzung der Fischerei" war der Alkoholschmuggel nach Finnland ab 1919. Die Fischer kannten die Küste Finnlands und ihre Einwohner schon gut (mündliche Aussage von E. Lilhein). Es gab zahlreiche Mischehen. Viele der Küstenbewohner (besonders des Dorfes Viinistu, aber auch die aus Käsmu) waren mit Finninnen oder Finnlandschwedinnen verheiratet. Die Finnen (meistens Verwandte) haben die Küstendörfer oft besucht.

Die engen Kontakte mit den Finnen haben den altertümlichen Küstendialekt erhalten und infolgedessen sind zahlreiche Entlehnungen in den Dialekt eingedrungen. Der nordöstliche Küstendialekt (besonders das Areal in dem nur in der Kuusalu-Mundart vorkommende Wörter vertreten sind) enthält viele finnische Entlehnungen oder finnischartige Wörter, die aus dem Finnischen oder durch Vermittlung des Finnischen in den Küstendialekt gelangt sind. Darunter gibt es in großen Mengen Wörter, die im Finnischen allgemein bekannt sind, z.B. *harmitama* (Kuusalu, Haljala) 'betrüben; betrübt sein, traurig sein; warnen, schrecken' < fi. *harmittaa* 'betrüben; betrübt sein, traurig sein, ärgern'. *kallistama* 'neigen, beugen' < fi. *kallistaa* 'id., den Preis steigern', *kallistuma* 'sich neigen; schief, schräg werden' < fi. *kallistua* id.; teurer werden, im Preise steigen'.

Im nordöstlichen Küstendialekt gibt es zahlreiche Wörter, deren Entsprechungen in den finnischen Dialekten nur auf engbegrenztem Gebiet vorkommen. Nach Seppo Suhonens Ansicht gibt es in diesem Dialekt viele Wörter, die eindeutig gerade aus den südlichsten finnischen Mundarten stammen. Das in der Kuusalu-Mundart und Pühalepa-Mundart vertretene Wort *risa* 'Seehundfleisch'* ist auf den Inseln des Finnischen Meerbusens und an der Südküste Finnlands bekannt (Suhonen 1979: 363).

Bestimmte Gegenstände und ihre Benennungen sind aus Finnland an die Küste Estlands gelangt (s. auch Suhonen 1979: 363). E. Lilhein erinnert sich an die Ingebrauchnahmezeit des Gegenstandes und des Wortes *pöntü* 'Alkoholgefäß', -- ungefähr Mitte der 1920er Jahre (früher gab es *töll* 'Holzernes Gefäß, Fäßchen' < fi. *tölli*). *pöntü* < fi. *pönttö* 'kleine Tonne; Fäßchen; Nistkasten'. Weil es in der Kuusalu-Mundart in der nichtersten Silbe kein *ö* gibt, hat wahrscheinlich der Lautwandel *ö* > *ü* stattgefunden. Vielleicht ist dieses Wort auch durch Vermittlung des finnlandschwed. *pönttå, u* 'kleines Faß' in die Kuusalu-Mundart gelangt. Aus Finnland kommen: *permandutegid* 'Fußteppiche' und *akkunakardinad* 'Gardinen', *kiigatuolid* 'Schaukelstühle', *puusohvad* 'Holzsofa'. Sogar ein ganzes aus Finnland stammendes Haus, daß dort *purgati* 'zerlegt wurde', wurde in das estnische Dorf Viinistu gebracht.

* E. Lilhein hat erzählt, daß Seehunde auch auf der Mohni-Insel gejagt wurden. Sogar sein Vater hat noch Seehundfleisch gekocht und gegessen.

Juline Olman aus Dorf Pihlaspea hat erzählt, daß auch viele Bräuche, wie Kaffeetrinken, die Gastfreundschaft (die Finnen waren und sind sehr gastfreundlich), allerlei Verzierungen (z.B. Schnitzereien an der Traufe des Vaterhauses), Bootsfahrten am Johannisabend auf der Bucht usw. von Finnen stammen.

Terho Itkonen nimmt jedoch späteren finnischen Einfluß an, denn für manche finnischartigen Wörter gibt es Entsprechungen in finnischen Ostdialekten, besonders in den ingermanländischen Mundarten, denn von dort ist in überwiegendem Maße der finnische Einfluß gekommen (Itkonen 1993: 154). Die estnischen Dialektologen sind der Meinung, daß es sich bei finnischartigen Wörtern mit geringer Verbreitung um finnische Lehnwörter handeln könnte. Wörter mit einer größeren Verbreitung, deren Verbreitungsgebiet vom nordöstlichen Küstendialekt bis in den Zentralsdialekt oder von dort aus bis in den Ostdialekt reicht, weisen darauf hin, daß diese zum genuinen Wortschatz der alten Stammesgruppe, die ihr Siedlungsgebiet auch in Nordost-Estland hatte, gehörten.

Auch zwischen der estnischen und schwedischen Bevölkerung hat es alte direkte Kontakte gegeben. Die seefahrenden Skandinavier hatten schon früh die Küsten der Ostsee besucht. Schwedensiedlungen hat es auf einigen Inseln (auf Ruhnu, Vormsi, Osmussaar, den Inseln Pakri und Naissaar; in früherer Zeit auch auf Saaremaa und Hiiumaa), ebenfalls im Nordwesten des Festlandes (in den Kirchspielen Noarootsi, Risti, Harju-Madise und Keila) gegeben, wo Schwedisch gesprochen wurde (sog. estlandschwedische Dialekte) (s. auch Saareste 1932: 6). Alte estlandschwedische Siedlungen gab es auch an den Küsten und auf den nordestnischen Inseln, vorwiegend im Kirchspiel Jõelähtme und Kuusalu, in geringerem Maße im Haljala und Viru-Nigula. Nach P. Johansen sind im Kirchspiel Kuusalu die beiden angrenzenden Stranddörfer Salmistu und Kaberneeme rein schwedisch gewesen, anderswo gab es Streusiedlung (Johansen 1951: 157-164, Juhkam 1992: 397). Nach P. Johansen ist das Alter der Schwedensiedlungen in Estland eine Streitfrage, auf die bis jetzt noch keine endgültige Antwort gegeben wurde. Die Estlandschweden sind erst im 13. Jahrhundert und später eingewandert: Es ist ein Kolonisationsvorgang, den wir in seinen Einzelheiten gut belegen können. Er erstreckt sich über mehrere Jahrhunderte und fand noch bis etwa 1750 dauernden, wenn auch immer schwächer werdenden Zustrom aus Finnland und Schweden. Nach

der Pest 1602 wanderten 275 schwedische Familien nach Nordestland aus. Noch stärker war der finnische Anteil an der Bevölkerung: der Prozentsatz der Finnen unter den Esten stieg in Harjumaa bis 12 % und in Virumaa fast auf 20 %. Der Küstenstrich von Kuusalu trägt noch die gleichen Züge schwedischer Streusiedlung, vermischt mit finnischen Elementen wie in Virumaa. Es ist nicht immer leicht, den finnischen Einschlag vom schwedischen zu unterscheiden. Die Siedler kamen ja aus der gleichen Richtung und aus gleichen politischen und kulturellen Verhältnissen (Johansen 1951: 114, 117, 123, 157-158, 314).

Schweden übersiedelten hauptsächlich während des II. Weltkrieges -- insbesondere in den Jahren 1943-1944 -- nach Schweden. Heute wird Estlandsschwedisch nur noch wenig in solchen von Estlandsschweden besiedelten Gegenden, wie im Kirchspiel Noarootsi, Risti und in der Stadt Haapsalu gesprochen (mündliche Auskunft von E. Juhkam).

Im Wortschatz des behandelten Dialektes gibt es in großen Mengen schwedische Lehnwörter, die wahrscheinlich vom Finnischen vermittelt worden sind oder vielleicht gerade aus dem Finnlandsschwedischen oder Estlandsschwedischen stammen, z.B. *krunn*, *runn* (Jöelähtme, Kuusalu, Haljala) 'Haufen des Treibeises; (Risti, Harju-Madise) Untiefe, Sandbank', fi. *krunni*, *runni* (vor allem in Pohjois-Pohjanmaa), *kruntti* (stellenweise in Satakunta) 'Klippe, Untiefe' < schw. *grund*, finnlandschw. *grunn* id. Es gibt auch die Entsprechung in der Risti-Mundart *kronn* 'Klippe, Untiefe' < estlandschw. *gronn*, *gronne* 'id., ans Ufer getriebener Eisblock' und die Form *krunt* 'Klippe, Untiefe' ist außer in dem nordestnischen Küstendialekt noch in Hiiumaa und Westestland, d.h. auf den von Estlandsschweden besiedelten Gebieten, bekannt. Das Appellativum *krunn* (*kronn*) tritt auch in den Ortsnamen auf, z.B. als Steinname *Krunnikivi* (Risti) und als Proprium *Kronn* (Risti) 'gewisse Stelle im Meer'. *nuuga* (Kuusalu, Haljala) 'geizig, knauserig', *nuugas* (Kadrina) id. erweitert mit dem Suffix *-s*, fi. *nuuga* 'genau; sparsam, knauserig', finnlandschw. *noga* id. *hambüüs* 'Dieb, Betrüger, Räuber' < finnlandschw. *hammbus(e)* 'Herumtreiber', schw. *hamnbuse* id.

Ethnisch und sprachlich gesehen bildet die Gegend am westlichen Ufer des Narva-Flusses und am nördlichen (im wald- und sumpfreichen Kirchspiel Iisaku) und am westlichen Ufer des Peipussees, wo im Verlaufe von Jahrhunderten mehrere

Sprachen und Mundarten einander berührt und beeinflusst haben, ein eigenartiges Teilgebiet. Am westlichen Ufer des Narva-Flusses und am Ufer des Peipussees gibt es bis heute rein russische Dörfer. Überhaupt kann an der östlichen Grenze ein starker Einfluß des Russischen beobachtet werden (Saareste 1932: 26, Must 1965: 107-108, 128).

Es kann unerwartet scheinen, daß es in dem nordöstlichen Küstendialekt auch russische Lehnwörter gibt. So hat man die ganze Zugnetzfisherei von den Russen gelernt. Die russischen Fischer aus den Dörfern am Peipussee haben an der Küste Nordestlands bis zur Insel Saaremaa mit dem Zugnetz Fische gefangen. Die Küstenbewohner haben berichtet, daß sie damit 80-90 Jahre ihr Brot verdient haben. E. Lilhein hat sogar aufgezeichnet, daß man das letzte Mal im Winter 1966 in Viinistu mit dem Zugnetz Fische gefangen hat. Jüngere russische Entlehnungen sind, z.B. die Zeichen des Zugnetzes *metka pervo-i* 'das erste Zeichen' < russ. *метка первой* id., *metka taro-i* (Kuusalu) 'das zweite Zeichen' < russ. *метка второй* id. In diesem Dialekt gibt es Lehnwörter, die mit der Grenzwahe und mit dem Zoll verbunden sind, z.B. *pritsaa-la, -u* (Jöelähtme, Kuusalu) 'betrachtete Bootsangelegestelle unter der Sowjetmacht' < russ. *причал* 'Trosse; Stelle, wo Wasserfahrzeuge, Schiffe angebunden werden'. An der Küste Estlands haben im Laufe der Zeit zahlreiche Grenzwächter und auch Zollbeamte gelebt, die viele russische Entlehnungen in den nordöstlichen Küstendialekt hinterlassen haben (mündliche Auskunft von M. Must).

Die Urbeziehungen verknüpfen die Osthälfte des nordöstlichen Küstendialekts mit dem Wotischen. S. Laul vertritt den Standpunkt, daß im ersten Jahrtausend und zu Beginn des zweiten Jahrtausends eine einheitliche Sippengruppe die ganze Gegend an dem Peipussee und Pskower See besiedelte. Ihre Nachkommen im Nord- und Nordostteil dieses Territoriums kennen wir als Woten (Laul 1982: 22-23). Im Wortschatz des Ostteils vom nordöstlichen Küstendialekt können wotische Einflüsse beobachtet werden, z.B. *eluiir* (Iisaku nordöstlicher Küstendialekt), *eloiir* (Lüganuse) 'Nervzuckung in den Muskeln; Zuckung des Augenmuskels', wot. *eloiiri* 'Nervzuckung in den Muskeln; Pulsschlag in den Blutadern'. Aber dieses Wort kann auch aus finnischen Mundarten entlehnt sein, wo seine Entsprechung *elohiiri* 'auf dem Getreidefeld lebende Maus, Nervzuckung in den Muskeln' weit verbreitet ist. Die

Einwohner von Vaivara hatten ihrerseits noch zusätzlich enge Kontakte mit den ingermanländischen Finnen und Ingridern. P. Ariste (1981: 57) hat bei mehreren Wörtern festgestellt, daß es bei der Zuordnung Schwierigkeiten gibt, ob diese Wörter aus dem Finnischen, Ingrischen oder Wotischen in den Ostteil von Vaivara gekommen sind, z.B. *kukkane* 'Blüte, Blume', fi. *kukkane(n)* id.; Spielzeug; Blesse', ingr. *kukkane*. Die finnischen Einflüsse und finnischen Entlehnungen in der Vaivara-Mundart haben sich in westlicher Richtung verbreitet.

Die Zahl der Küstenbewohner hat sich während des zweiten Weltkrieges, besonders im Herbst 1944 vor der Ankunft der sowjetischen Okkupationstruppen stark vermindert, weil viele von ihnen ins Ausland emigrierten. Während der sowjetischen Okkupation ist ein Teil der Küstenbewohner nach Sibirien verschleppt worden. Unter dem Einfluß der Gemein- und Schriftsprache ist der nordöstliche Küstendialekt stellenweise zurückgewichen, und heutzutage kann man einige Dialektzüge nur in der Rede der einheimischen Bewohner hören. Es gibt aber noch einige gute Informanten, die die altertümliche Kuusalu-Mundart (nordöstlicher Küstendialekt) sprechen, wie z.B. E. Lilhein und seine Schwester Nelli Mikiver im Dorf Viinistu (auf der Pärisepea-Halbinsel). Die Hilfe dieser Personen habe ich beim Verfassen dieses Vortrages in Anspruch genommen.

Zusammenfassend kann man sagen: obwohl der nordöstliche Küstendialekt von den Nachbarsprachen stark beeinflusst worden ist, gehört er als der dritte Hauptdialekt zum Estnischen, und obwohl viele der Küstenbewohner die Nachkommen der Nachbarvölker sind, identifizieren sie sich zu dem ethnisch bunten estnischen Volk gehörend als Esten und Estinnen.

Literatur

- Ariste, Paul 1981.** Keelekontaktid. Eesti keele kontakte teiste keeltega. Tallinn.
- Göseken, Heinrich 1660.** Manuctio ad Linguam Oesthonicam. Anführung zur Öhstnischen Sprache. Vorrrede. Reval.
- Itkonen, Terho 1993.** Historiantakaiset Häme ja Suomi kielentutkijan näkökulmasta. Aloja ja aiheita. Valikoima kolmen kymmenluvun tutkielmia (1959-1979). Suomalais-ugrilaisen Seuran Toimituksia 216. Helsinki, 146-175.
- Johansen, Paul 1951.** Nordische Mission. Revals Gründung und die Schwedensiedlung in Estland. Stockholm.
- Juhkam, Evi 1992.** Eestirootslastest. Keel ja Kirjandus, 394-402.
- Laul, Silvia 1982.** Vadja hõimude kujunemisest. In: Läänemeresoomlaste etnokultuuri küsimusi. Tallinn, 18-24.
- Luts, Arved 1968.** Die Beziehungen der nordestnischen Küstenbewohner zu Finnland. Kolloquium Balticum Ethnographicum 1966. Vorträge und Berichte der internationalen Tagung in Berlin und Stralsund. Berlin, 75-84.

- Miettinen, Timo 1996.** Suomenlahden ulkosaarten esihistoriaa. In: Risto Hamari, Martti Korhonen, Timo Miettinen, Ilmar Talve. Suomenlahden ulkosaaret. Lavansaari, Seiskari, Suursaari, Tytärsaari. Helsinki, 49-68.
- Moora, Harri 1932.** Die Vorzeit Estlands. Tartu.
- Must, Mari 1965.** Vene-eesti kakskeelsus Kirde-Eestis. In: Slaavi-läänemeresoome suhete ajaloost. Tallinn, 107-127.
- Must, Mari 1987.** Kirderannikumurre. Häälikuline ja grammatiline ülevaade. Tallinn.
- Pall, Valdek 1982.** Idamurde vahekorras naabermurretega ja vadja keelega. --Keel ja Kirjandus, 246-251.
- Raukko, Jarno, Östman, Jan-Ola 1994.** Pragmaattinen näkökulma itämeren kielialueeseen University of Helsinki Department of General Linguistics. Publications No. 25.
- Saareste, Albert 1932.** Die estnische Sprache. Tartu.
- Söderman, Tiina 1996.** Lexical Characteristics of the Estonian North Eastern Coastal Dialect. Acta Universitatis Upsaliensis. Studia Uralica Upsaliensia 24. Uppsala.
- Suhonen, Seppo 1979.** Über die Beziehungen zwischen dem Finnischen und den estnischen Küstendialekten. Explanations Et Tractationes Fenno-Ugricas In Honorem Hans Fromm. Anno MCMLXXIX, 357-366.
- Tamla, Toomas 1995.** Eesti ja Rootsi. Estland och Sverige. Tallinn. Vorrede.
- Weske, Mihkel 1877.** Bericht über die Ergebnisse einer Reise durch das Estenland im Sommer 1875. Dorpat. Separatabdruck aus den Verhandlungen der gelehrten estnischen Gesellschaft, 8. Band, 4. Heft.

ARSTIMISALANE SÕNAVARA KARJALA KEELE
DJORŽA MURRAKUS

PIRET NORVIK

Kirjutise autor viibis üliõpilasena aastatel 1971—1973 suviti Kalinini oblasti Zubtsovi rajooni Djorža jõe äärsetes karjala küla- des ülesandega koguda arstimisalast sõnavara. Põhiliselt Nouvoi ja Semnovskoi külades kümnekonnalt keelejuhilt ülesmärgitud ainestiku alusel valmis 1974. a. diplomitöö¹, kus põhitähelepanu on pööratud haiguste ja nende arstimisviiside etnograafilisele analüüsile. Töö teises osas esitatakse sellega seotud sõnavara etümo- loogiline loend. Käesolevas artiklis tuuakse andmed 94 rahvame- ditsiinialase sõna kohta karjala keele Djorža murrakus ja selgita- takse lähemalt nende sõnade etümoloogetilist päritolu.

Djorža karjalased on oma praegusele asukohale välja ränna- nud pärast Stolbovo rahulepingut, mis sõlmiti aastal 1617 ja mille järgi Karjala Käkisalmlään liideti Rootsi riigiga. Majandusliku, haldusliku ja usulise surve eest põgenes oma kodukohast suur osa karjalasi Vene alale, eelkõige Tveri kubermangu (nüüdne Kalinini oblast), kus neid elab mitmel pool praegugi.² Djorža-mail elavad karjalased on karjalastest kõige lõunapoolsemad, nende küladest Moskvan on vaid mõnisada kilomeetrit.

Läbi aastasade on Djorža karjalased oma keelemurraku küll säilitanud, kuid võtnud aegade jooksul juurde hulgaliselt laenu- elemente vene keelest. Sõnavaras ilmneb see rohkete vene laen- sõnadena.³ Oma sõnavara moodustab kogu asjaomasest leksikast alla poole — 37 sõna (39,4%). Oma sõna kasutatakse enamasti tavaliste või loomulike füsioloogiliste ja psüühiliste nähtuste ning omaduste märkimiseks, samuti on oma sõna kasutusel uskumus- tega seotud haiguste nimetamisel. O m a s õ n a v a r a jaotub järgmiselt:

¹ P. R a u d, Arstimisalane sõnavara karjala keele Djorža murrakus, Tartu 1974. Käsikiri TRU soome-ugri keelte kateedris.

² Vt. ka H. K i r k i n e n, Karjala kultuurisiltana. — Karjala. Idän ja lännen silta (= Kalevalaseuran vuosikirja 53), Helsinki 1973, lk. 13.

³ P. P a l m e o s, Astmevaheldus karjala Djorža murrakus. — ESA 19—20, 1973—1974, Tallinn 1975, lk. 227.

Uurali päritolu sõnad

kuol, *kuolen* 'surra'. Vrd. sm *kuolla* id., e *koolda* 'id.: halvaantua; saada kouristus', ung *hal* 'kuolla' (SKES 239).

šuwvel *šuwden* 'kaetada'. Sõna on tuletis uurali päritolu tüvisõnast *šuu* 'suu'. Vrd. e *suu* 'suu; aukko', ung *száj* id., kam *soi* 'kurkku' (SKES 1132—1134).

šuwdluš, *-kšen* 'kaetus'. Sõna on tuletis uurali päritolu tüvisõnast *šuu*.

šübl', *-än* 'soolatüugas'. Vrd. krj *šüblä*, *süblä*, *šüglä* 'syylä, käsä', ung *süly* 'Skorbut, Feigwarze; Geschwür' (MSzFE 556).

Soome-ugri päritolu sõnad

juabu, *juavun* 'iiveldada, iiveldama ajada'. Sõna pärineb soome-ugrilisest tüvest krj *juo-* 'juoda; juoda itsensä juovuksiin', vrd. sm *juopua* 'saattaa humalaan: (murt.) pyörryttää', e *joobuda* 'juopua', ung *inni* 'juoda' (SKES 124—125).

juabmiñ 'iiveldus'. Sõna on tuletis verbist *juabu*.

jäl'g, *jäl'len* 'arm'. Vrd. sm *jälki* 'Spur, Fußspur', e *jälg* 'Spur, Fußtapfen', ung *jel* 'Zeichen, Merkmal' (MSzFE 338).

l'äwl'õñ 'iiveldus, ajab iiveldama'. Vrd. sm *läylä*, *läylen* 'raskas, tukala, vaikea', e *läila* 'tympäisevä, iljettävä, vastenmielinen', mns *läl* 'huono, kehno' (SKES 322).

poltu 'põletada, kõrvetada'. Vrd. e *palama*, *põlema* 'brennen', mdE *pultams* 'brennen, verbrennen'; ung *fagy* 'Frost; frieren, gefrieren' (MSzFE 172—173).

Soome-permi päritolu sõnad

hiaru 'hõõruda'. Vrd. sm *hieroa* 'hangata, hivuttaa; liata, tahria' udm *šerini* 'hioa, teroittaa' (SKES 72).

kohtudu, *kohtuwun* 'rasestuda'. Sõna on tuletatud substantiivist *kohtu* 'emakas' (SKES 206).

kohtuñ 'rase'. Vrd. krj *kohtu* 'kohtu', e *kõht* 'vatsa', udm *ket* 'id.; sydän' (SKES 206).

okšendu, *okšennan* 'oksendada'. Vrd. sm *oksentaa* id., k *vosni* id., handi keele vasted on küsitavad (SKES 424).

paret, *parnen* 'paraneda'. Vrd. sm *parantua* id., k *burmini* 'tulla hyväksi; parantua; leppyä' (SKES 490—491).

šuwv, *šuan* 'sünnitada'. Vrd. sm *saada* 'löytää; olla sallittua; täytyä; voida', vps *sada* 'saada, hankkia, hakea, ottaa', k *sunj* 'saavuttaa; kohdata, tavata; joutua jhk', samojeedi keelte vasted on küsitavad (SKES 932—933).

Soome-volga päritolu sõnad

kurvič, *-an* 'tedretäht'. Vrd. sm *kurvičsa* 'pisama', vps *gurbitš* 'kurppa, kuovi', vasteid leidub ka mari keeles (SKES*246).

šidu, *šivon* 'siduda'. Vrd. krjA *situo*, š-, *siduo*, š-, 'sitoa', mdE *sodoms* id. (SKES 1047).

Läänemeresoome päritolu sõnad

hirnu, *-n* 'aevastada'. Vrd. krjA *hirnu* 'aivastaa', krjL *hirnuda* id., vps *hērnda*, *hīrnda*, *hernuda* id. (SKES 77).

hoivendua 'paraneda, leeveneda', krjP *hoiventoa* 'keventää, vähentää, huojentaa' (KKS I 302). Sõna on tuletis läänemeresoome tüvest *hoi-*, vrd. sm *hoiva* 'huolennpito, hoito; suoja' (SKES 79).

houket, *houkneē* 'hulluks minna'. Sõnale leidub vasteid soome ja karjala keeles, vrd. sm *houketa* 'tulla hupakoksi', küsimärgiliselt on selle sõnaga ühendatud eL *haugus* 'hulluus, mielettömyys, narri- maisuus' (SKES 82).

höijüt 'siseussid'. Vrd. sm *höisi*, *höysi*, *hyösi* 'side, siderihma; lapamato; visva, verivisva' (SKES 65).

itki, *iten* 'nutta'. Vrd. sm *itkeä* id., e *itkeda* id. (SKES 110).

jüghöwdü, *jüghöwüin* 'rasedaks jääda, rasestuda'. Sõna on tuletatud adjektiivist *jügi* 'raske'.

jügihän 'rase'. Vrd. krj *jügie*, *jügiä* 'raskas; vaikea', vps *jüged*, *jüged* 'id., liine' (SKES 127).

kivisti 'valutada'. Vrd. sm *kivistää* id., vps *k'ibištada* 'särkeä', eRIc *kivistada* id. (SKES 197).

kuhm, *-an* 'muhk'. Vrd. krj *kuhmu*, sm *kuhmu*, vps *kuhm* 'kuhmu, pakka', e *kuhm* 'kuhmu' (SKES 231).

kül'bi, *kül'ven* 'vihelda'. Vrd. sm *kylpeä* 'id., uida', vdj *tšülpiä* 'kylpeä' (SKES 254).

paiš, *paizen* 'paise'. Vrd. krj *paise*, *-š-* 'id., ajos', e *paise* id., (SKES 461—462).

pištmiñ 'piste'. Sõna on tuletis verbist *pištä*.

pištä 'pista (valu kohta)'. Tõenäoliselt läänemeresoome tüvest **pise-* sufiksiga *-tä-* moodustatud sõna, vrd. vdj *pissä* 'pistää, sysätä, sulloa', e *pista* 'pistää, panna', mari keele vasted on seatud küsimärgi alla (SKES 579).

rüm, *ruman* 'õgard'. Vrd. krjL *ruma* 'kova syömään t. juomaan', vpsP *ruma šödes* 'paljon, epäsiististi, liaten syövä' (SKES 859—860).

rügi, *rüvin* 'köhida'. Vrd. krjA *rükie*, *-g-*, krjK *rügie* 'rykiä, yskiä', sm *rykiä* id. (SKES 896).

rügmiñ, *-zen* 'köha'. Sõna on tuletis verbist *rügi*.

šatattu 'millegi vastu ära lüüa'. Vrd. krjA *šatattua*, *s-* 'loukata, vioittaa, satuttaa, koskettaa', vps *šatata* 'satuttaa, vikuuttaa; loukkaantua' (SKES 981).

šogi 'pime'. Vrd. krj *šokie*, *s-*, *šogie*, *s-* 'sokea, huononäköinen, tarkkaamaton', e *šoge* 'sokea; pimeä; typerä' (SKES 1060—1061).

šüwhmiñ, -zen 'sügelised'. Verbaalnoomen, vrd. krjA šüüh'üö, krjK šüühüö 'syyhtää, syyhyä', sm *syyhyä* id., e *sügel(e)da* id., deskriptiivsõna (SKES 1151—1152).

tartu 'nakata, külge hakata'. Vrd. sm *tarttua* 'id., sotkeutua; jääda (pysyvästi); liittyä jhk; alkaa, ruvela', kahtlemisi on selle sõnaga ühendatud ka ung *tart* 'pitää; sisältää' (SKES 1240).

Karjala keele Dzorža murraku arstimisalase sõnavara seas on väike hulk vanemaid laensõnu — 8 sõna (8,5%):

Indo-euroopa ja indo-iraani laenud

pür, puren 'pureda'. Sõna peetakse indo-euroopa laenuks (SKRK 351).

šuvaš, pl. šughat 'harjased'. Sõna pärineb arvatavasti lähtekujust *šuka, mis võib olla aaria päritolu, vrd. skr *śuka-* 'akana, vihne, harjas, piikki, hyönteisen pistin' (SKES 1095—1096).

Balti laenud

harmawdua 'halliks minna'. Tüvisõnaks on krj *harmoa, harmua* 'harmaa', mis on balti laen (SKES 59).

terveh, pl. teruhet 'terve'. Sõna on läänemeresoome keeltes ilmselt tuletis balti laensõnast *terua* (SKES 1277).

Germaani laenud

aelhukšet 'pisted'. Vrd. *ailaš, -as* 'kipu, pistos, kolaus', sm *ailas*, pl. *ailaat* 'äkillinen kipu, särky, pistos', vps *ailaz* 'pistos', sõna on küsitav germaani laen (SKES 8).

mäd, mavon 'paeluss'. (Vrd. SKES 337.)

rüb, ruven 'rõuged, rõugehaigus'. (Vrd. SKES 877—878.)

tawd, tawven 'laud'. (Vrd. SKES 1248.)

Dzorža karjalased on kaua aega elanud tihedais kokkupuuteis venelastega, millest johtub tugev vene keeleline ja kultuuriline mõju.⁴ Seda osutab ka vene laenude rohkus käsitletavas sõnavaras — 49 sõna (52,1%). Vene laensõnad on enamasti kohapeal vähem tuntud ja levinud, sageli ka raskete ning parandamatute haiguste nimetused, mida teati küll nimetada, kuid mida ravida ei osatud, nagu näiteks enamik nakkushaigusi. Seejuures on sõna harva vene keelest muutumatul kujul üle võetud, tavaliselt on see oma liidete ja tunnuste lisamisega suupäraseks mugandatud resp. käibele tulnud.

⁴ P. P a l m e o s, Dzorža ääres. — Saaremaast Sajaanideni ja kaugemalegi, Tallinn 1970, lk. 120. Vt. ka P. P a l m e o s, Pilk kõige lõunapoolsemale karjala murrakule. — ESA 11, 1965, Tallinn 1965; lk. 215—225.

Vene laenud

- bel'mušk**, *-an* 'kae' < *бельмо* id.
bowl 'haigus' < *боль* 'id., хворь, боля, нездоровье' (Даль I 111).
cip, **sip** 'lööve, ohatid' < *сыпь* id.
cipkat, **sipkat** 'kuresaapad' < *цыпки* id. (Даль IV 576).
česo-tk, *-an* 'sügelised' < *чесотка* id. (Даль IV 599).
čiho-tk, *-an* 'tiisikus' < *чахотка* id. (Даль IV 584).
čuma, *-n* 'katk' < *чума* id.
difterik 'difteeria' < *дифтерит* id.
glist, *-an* 'siseuss, solge' < *глиста, глистъ* id. (Даль I 356).
gluhoi 'kurt' < *глухой* id.
gorb, *-an* 'küür' < *горб* id.
griz, *-in* 'song' < *мурд. грыза, грызъ, грызь* 'грыжа, кила' (Даль I 401).
holëra 'koolera' < *холера* id.
ižog 'kõrvetis' < *мурд. изжо(е)гъ* id. (Даль II 22).
jaššerič 'kiirikseentõbi (loomahaigus)' < *мурд. ящеръ* id. (Даль IV 683).
kokl'ušk, *-an* 'lākakõha' < *коклюш* id.
koruh, *-an* 'leetrid' < *мурд. корюха* id. (Даль II 171).
kosoi, *-n* 'kõõrsilmne' < *косой* id.
lečči, *leččin* 'arstida, ravidä' < *лечить* id.
lišai 'pügajaraig (loomahaigus)' < *лишай* 'sammaspool'.
läžij, *läžjän* 'haige'. Sõna on tuletis verbist *läžiä*.
läži/ä, *-n* 'põdeda' < *лежать* 'maata; sairastaa' (SKES 322).
läžmiln, *-zen* 'põdemine, haigus'. Sõna on tuletis verbist *läžiä*.
ma'eri, *-n* 'malaaria, halltõbi, soopalavik, külmtõbi' < *малярия* id.
možl'in 'rakk, mõhn, konnasilm'. Deminutiiv sõnast *mozol'*.
mozol' 'rakk' < *мозоль* id.
nariv, *narvan* 'mädanee haav, mädanik' < *нарыв* 'mädapaise'.
nuasmorg 'pohu' < *мурд. насморга* id. (Даль II 471).
okolvai 'lõrpeda, kärvata, kõngeda' < *околевать* id.
ombrok 'minestus'. Metateetiline sõnakuju < *обморок* id.
paralič 'halvatus' < *параличъ* id. (Даль III 18).
perhot 'kõõm' < *перхоть* id.
ponos, *-un* 'kõhulahtisus' < *понос* id.
prapatkat 'langetõbi' < *припадок* '(haiguse)hoog, atakk; epilepsia'.
prostud, *-an* 'külmetus (haigus)' < *простуда* id.
puzur, pl. *puzrit* 'vill, rakk' < *пузырь* id.
rewmatizm, *-an* 'reuma' < *ревматизм* id.
rowž, *-an* 'roos (haigus)' < *рожа* id.
ruak, *-un* 'vähk, vähktõbi' < *рак* id.
shvihnijä, *-n* 'nikastada, välja väänata' < *свихнуть* id.
sl'epoi 'pime' < *слепой* id.

:sl'epowdua 'pimedaks jääda'. Sõna on tuletis adjektiivist *sl'epoi*.
svink 'mumps' < свинка id.
zahnougiä, -n 'haigestuda' < занемогать id.
zapop 'kõhukinnisus' < запор id.
žolтуh, -an 'kollatõbi' < желтуха id.
tíf, -an 'tüüfus' < тиф id.
voldir, voldrin 'vill, rakk, kubel' < волдырь id.
vorži, -n 'arstima posimise või nõidumisega' < ворожить id.
(Даль I 243).

Mõnedel juhtudel on venekeelne nimetus kasutusel paralleelselt oma sõnaga: *glislat* ~ *höijüt* 'siseussid', *sl'epoi* ~ *šogi* 'pime', *česo.tk* ~ *šühwmiñ* 'sügelised'.

KASUTATUD KIRJANDUS JA LÜHENDID

- Даль = Вл. Даль, Толковый словарь живого великорусского языка I—IV, Москва 1955.
KKS I = Karjalan kielen sanakirja. Ensimmäinen osa A—J, Helsinki 1968.
MSzFE = A magyar szókészlet finnugor elemei I—III, Budapest 1967—1978.
SKRK = L. Hakulinen. Suomen kielen rakenne ja kehitys. Neljäs, korjattu ja lisätty painos, Helsinki 1979.

LISA

Kalevala Seltsi auhind Edgar Lilheinile

1994. a lõpul määras Kalevala Selts (*Kalevalaseura*) 11 aastapreemiat. Väljapaistvate saavutuste eest teaduse, kunsti või rahvakultuuri alal pälvisid auhinna: Kirsti Penttinen (Helsingi), Alpo Räisänen (Joensuu), Leea Virtanen (Helsingi). Rahvakultuuri alal tehtava töö edendamiseks mõeldud noore uurija auhind omis-

tati Katja Hyryle (Helsingi). Keelejuhtidele ja rahvapärимuse kogujaile anti seitse auhinda. Neist viis said liivlased Marta ja Viktor Berthold, Irma Fridriksonne (Kuolka), Poulin Klaviņa (Vaid), Elfrida Žagare (Siikrog), ühe karjalane Outi Lesonen (Uhtua) ja üks tuli Eestisse Edgar Lilheinile (Viinistu). E. Lilheini soo-



Edgar Lilhein, Väino Piikmann ja Mari Must Soome Instituudis 14. II 1995 (Piret Norviku foto).

mepärast Kuusalu rannikumurret on talletanud lisaks eesti murdeuurijaile ka mitu soome keeleteadlast (Seppo Suhonen, Kalevi Wiik, Mauno Koski, Matti Punttila ja Valma Yli-Vakkuri). Juba 1976. ja 1977. a, mil välismaalased Viinistule sõita ei tohtinud, lindistas E. Lilheini murdekõnet Tallinnas S. Suhonen (heliülevõtteid üle 20 tunni). K. Wiik on teinud temast videofilmi (ligi 3 tundi). Möödunud aastal sai M. Punttila Lilheinilt lisateavet Kabböle (Soome) Eesti asunduse siirdlaste kohta. Korduvalt on teda külastanud ka sugulasrahva etnograafid. Kalevala Seltsi auhind on Soome teadlaste kõrge tunnustus E. Lilheinile tema aastakümnetepikkuse tegutsemise eest kodu-uuri ja keelejuhina.

E. Lilhein pärineb kohalikust lasterikast põlisperekonnast, kelle esivanemaid teatakse kuus-seitse põlve tagasi. Juba tema ema Katta Lilhein oli vanapäraselt murrakut kõnelev hea keelejuht, keda käis küsitlemas nii murde- kui ka rahvaluuleuurijaid. Isa Jürg Lilhein teenis algul leiba kaugsõidu meremehena, hiljem Mohni saare majakavahina. Lilheini peres peeti au sees vanu rahvakombeid ja pärimusi. E. Lilhein ise on ühtlasi nii hea kodumurde tundja kui ka kasutaja, kes oskab elamuslikult pajatada rannarahva endisaegsest elust. Vanavara ja murdeainese kogumiseks sai ta innustust loodusteadlaselt ja kodu-uurijalt Gustav Vilbastelt. Emakeele Seltsile hakkas E. Lilhein kaastööd tegema 1959. a. Ta on

saatnud seltsile 247 lk murdejutte (tähtsaim tekstikogu on "Salakaubaveost Soome lahel", loovutatud 1971), üle 3200 sedeli sõnavara ja kohanimesid, mida säilitatakse Eesti Keele Instituudi murdearhiivis. Tema usaldusväärseid ja täpseid kirjanekuid arvestatakse ja kasutatakse "Eesti murrete sõnaraamatu" käsikirja koostamisel. Tunnustusena tehtud töö eest kannab ta 1986. aastast Emakeele Seltsi teenelise murdekorrespondendi aunimetust. Südamelähedane ettevõtmine oli E. Lilheinile Viinistu koduloomuuseumi asutamine kohalikkude koolimajja. Külamuuseum suleti 1980-ndate aastate algul ettekäändel, et hoiutingimused ei vasta nõuetele, eksponaatidega täiendati aga Eesti Meremuuseumi kogusid. Aega ja jõudu on tal jagunud Eesti Rahva Muuseumilegi merendusalasest kaastööks ja küsitluskavadele vastamiseks. Lisaks on E. Lilheini mälestustel kaalukas osa hiljuti ilmunud rannarahva elu kajastavates raamatutes, nagu Raimo Pullati "Salapiirituse vedu Eestist Soome 1919–1939", Lembit Arulo "Nii see olla võis... Põhjaranniku külaelust läbi aegade".

Auhind anti pidulikult üle 14. veebruaril Soome Instituudis. Austamiskoosolekul pidas päevakohase ettekande Porvoo ligidal paikneva Kabböle küla ja Kuusalu kihelkonna rannakülade sidemetest M. Punttila. Koosviibimise lõpul näidati K. Wiigi videofilmi E. Lilheinist.

Piret Norvik

SISUKORD

EESSÕNA	3
Artiklite loend	6
SISSEJUHATUS	8
1. Uurimuse eesmärk	8
2. Senised uurimused	8
3. Kirderannikumurde sisemine jaotus	10
4. Kirderannikumurde sõnavara iseloomustuseks	14
4.1. Kirderannikumurde sõnavaralised suhted naabermurretega	17
5. Naaberkeelte mõjustused Põhja-Eesti rannikul	21
5.1. Soome kultuurilised mõjustused	22
5.2. Soome keele mõjustused	25
5.3. Ühised areaalid teiste lähemate sugulaskeeltega	27
5.4. Rootsi keele mõjustused	28
5.5. Vene keele mõjustused	29
KOKKUVÕTE	30
Lühendid	34
Sissejuhatuses kasutatud kirjandus	36
I. PÕHJA-EESTI MURRETE SÕNAVARALISED SUHTED	39
Über die Erforschung der estnischen Dialektlexik mittels Computer (Ergebnisse und Perspektiven).	41
Über die lexikalischen Beziehungen zwischen den nordestnischen Dialekten. (Preprint KKI-35)	44
Über die lexikalischen Beziehungen zwischen den nordestnischen Dialekten. (Preprindi kokkuvõte)	72
II. KIRDERANNIKUMURDE LÄÄNERÜHMA MURRAKUTE SÕNAVARALISED SUHTED	75
Corrigenda	76
Viron Kadriinan murteen sanasto.	78
Teesid: Ühe murraku sõnavara ja tema suhted	83
Об изучении эстонских диалектов при помощи ЭВМ.	86
Kuusalu rannikumurde sõnavara ja selle suhted soome keelega.	89
Teesid: Die Lexik der estnischen Mundart von Kuusalu (nordöstlicher Küstendialekt) und ihre Beziehungen zum Finnischen.	95

Kalevala Seltsi auhind Edgar Lilheinile.	98
Hüä käsi tegeb, parema kaul kandab.	100
III. KIRDERANNIKUMURDE SÕNAVARALISED SUHTED IDAMURDEGA	104
Corrigenda	105
Anmerkungen zur Zusammensetzung der Lexik des Ostdialekts des Estnischen und seine Beziehungen zum Wotischen.	107
IV. KIRDERANNIKUMURDE SÕNAVARALISED SUHTED NAABERKEELTEGA	112
Die lexikalischen Einflüsse der Nachbarsprachen in den Mundarten Nordestlands.	113
Arstimisalane sõnavara karjala keele Djorža murrakus.	125
<i>LISA</i> SISUKORD	131
<i>ETS</i>	